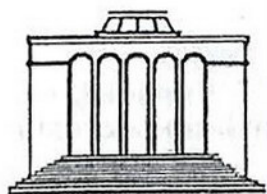

ԿԱԶԳԵՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ՀՈԿՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆԻ
«ՏԱՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»
ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՎԱԶԳԵՆ ՀԱՄԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆԻ
«ՏԱՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»
ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ

(Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն)

11
A 98719

ԵՐԵՎԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
2013

Տպագրվում է
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
բանասիր. գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Լ. Ս. Հովսեփյան
Գրախոսներ՝
բանասիր. գիտ. թեկնածու, դոց. Շ.Ռ. Ղուկասյան
բանասիր. գիտ. թեկնածու Պ.Կ. Վարդապետյան

Համբարձումյան Վ.

- Հ 205 Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն
և ոճը / Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն. –
Եր.: «Գիտություն» հրատ., 2013.-172 էջ:

Աշխատությունը նվիրված է հայ հին մատենագրության նշա-
նավոր դեմքերից մեկի՝ Հովհան Մամիկոնյանի երկի լեզվի և ոճի
քննությանը: Ի հայտ են բերված այն առանձնահատկությունները,
որոնք ընդհանուր առմամբ բնորոշ են եղել հին գրական հայերենի
զարգացման տվյալ փուլին (VIII դ.) և իրենց կոնկրետ արտացոլումն են
գտել հիշյալ հեղինակի երկում:

Գիրքը հասցեագրվում է բանասերներին և պատմաբաններին,
մասնավորապես հայոց լեզվի պատմության մասնագետներին:

Սույն ուսումնասիրությունը լույս է տեսել ավելի քան երեք տասնամյակ առաջ՝ ընդգրկված լինելով «Հայոց լեզվի պատմության հարցեր» (Երևան, 1981 թ.) ժողովածուի մեջ, դառնալով առաջին պրակի մի մասը¹: Այն գրվել է իբրև գիտության թեկնածուի աստիճանի հայցման ատենախոսություն և ՀՍՍՀ ԳԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում գործող գիտական աստիճաններ շնորհող խորհրդում պաշտպանվելուց (1979 թ.) հետո հրատարակվել է հիշյալ ժողովածուի մեջ:

Այժմ, բացառելով նախորդ հրատարակության ժամանակ հեղինակից անկախ, առարկայական պատճառներով տեղ գտած վրիպումներն ու անճշտությունները, այլև վերանայելով որոշ ձևակերպումներ և կատարելով շարադրանքի մասնակի շտկումներ, նույն ուսումնասիրությունը ներկայացնում ենք առանձին՝ իբրև երկրորդ, վերանշակված հրատարակություն:

Աշխատանքում ոչ միայն կատարվել է խնդրո առարկա նյութի մանրամասն քննություն, այլև լեզվական շատ երևույթների վերաբերյալ հանդես են բերվել տեսական ավելի ստույգ մոտեցումներ, որոշ հարցերի դեպքում առաջարկվել են լուծման նոր սկզբունքներ:

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի թե՛ ժառանգված մասը, թե՛ բառային նորակազմությունները ներկայացվում են, այսպես կոչված, իմաստային (թեմատիկ) խմբավորմամբ, որպիսով միանգամայն պարզ է դառնում տվյալ երկի բովանդակային կողմը, հեղինակի ունեցած հակումները բառային միավորների ոչ միայն քանակային, այլև իմաստային կողմի նկատմամբ: Առանձին ուշադրության առար-

¹ Տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմության հարցեր», ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1981, էջ 111-211: Հետագայում, երբ լույս տեսան նույն ժողովածուի 2-րդ և 3-րդ պրակները (Երևան, 1985 և 1992 թթ.)՝ համապատասխան նշումով, նախորդը, որը չուներ նշում, ինքնաբերաբար, դիտվեց որպես 1-ին:

կա է եղել բառապաշարի երկու՝ հին գրական հայերենից եկող և ժամանակի խոսակցական լեզվից թափանցած շերտերի համամասնության և համատեղման հարցը:

Նկատելի է այն, որ Պատմության բառապաշարի բարդ, ածանցավոր և բարդ ածանցավոր բառերը երևան են գալիս հին գրական հայերենին առհասարակ բնորոշ բառակազմական միջոցներով և եղանակներով: Շատ սակավ դեպքերում է, որ գործ ունենք հայերենի խոսակցական տարբերակին բնորոշ կազմությունների հետ (հատկապես բայական հարադրությունների դեպքում):

Հեղինակի բառապաշարն աչքի է ընկնում նաև նոր բառերի և բառային նոր իմաստների գործածությամբ, որոնք ոչ միայն սովորական բառեր են, այլև հատուկ անուններ: Գրաբարի բառարաններում և հետագա աշխատություններում դրանք բերվում են կա՛մ միայն Հովհան Մամիկոնյանի այս երկի մատնանշումով, կա՛մ նախ այս երկի, այնուհետև հետագա հեղինակների երկերի հիման վրա:

Աշխատանքում ոչ միայն հաշվի ենք առել նախորդ ուսումնասիրությունների տվյալներն այս երկում տեղ գտած բառային, քերականական և ոճական նորությունների վերաբերյալ, այլև ջանացել ենք ամբողջացնել նման իրողությունների վերհանումն ու գնահատությունը:

Ի դեպ՝ այս տեսանկյունից հիշատակության արժանի գործ են արել նախկինում՝ Ա. Այտընյանը, որ «Քննական քերականութիւն» (Վիեննա, 1866 թ.) աշխատության մեջ նպատակ է ունեցել հին գրական հայերենի ներսում ցույց տալու ժամանակի խոսակցական լեզվից ներթափանցած այնպիսի իրողություններ, որոնք փաստորեն կարող էին կռվան հանդիսանալ՝ ասելու, որ գրաբարն, իբրև հին գրական լեզու, բարձրացել է որոշակի բարբառային հիմքի վրա, և որ այդ իրողությունները նույնպես ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ վաղ շրջանի «աշխարհիկ» լեզվի տարրեր՝ բառեր, ձևեր, ոճեր, արտահայտություններ և այլն, իսկ ավելի նոր ժամանակներում՝ Ա. Ա. Աբրահամյանը, որ «Գրաբարի ծեռնարկի» (Երևան, 1952 թ.,) մատենագրական երկերի «Ծաղկաքաղ»

բաժնուն ընդգրկելով նաև Հովհան Մամիկոնյանի երկից մի հատված (Վենետիկ, 1832, էջ 30-42)՝ վերջինիս որոշ «տեղիներ» բացատրել է հատուկ ծանոթագրություններով (թվով՝ 81), և որոնք այլ բան չեն, քան հեղինակի լեզվի վերաբերյալ մասնակի բնագրային-բանասիրական և լեզվական մեկնաբանման նմուշ:

Բառային և դարձվածային միավորների, քերականական տարբեր կարգի ձևերի վերլուծության դեպքում համեմատություն ենք անցկացրել հին գրական հայերենի (հիմնականում՝ դասական գրաբարի) կարևորագույն հուշարձանների և խնդրո առարկա երկի լեզվի համապատասխան իրողությունների միջև՝ առաջնորդվելով լեզուների ուսումնասիրության, այսպես կոչված, նկարագրական-վերլուծական մեթոդի ընձեռած մոտեցումներով:

Ուսումնասիրության մեջ բավականին լայն տեղ ենք տվել շարահյուսական իրողությունների վերլուծությանը՝ ոչ միայն քերականական, այլև ոճական երևույթների վերհանման և գնահատության նպատակով: Հեղինակի լեզվի մասին առավել մեծ պատկերացում են տալիս այդ իրողությունները, որոնք աշխատանքում քննվում են նաև քանակային մեթոդի ինչ-ինչ սկզբունքների կիրառումով:

Քանի որ մեր այս աշխատանքը նվիրված է մեկ առանձին երկի՝ «Տարոնի պատմության» լեզվի և ոճի քննությանը, ուստի շարադրանքի ծավալի ընձեռած հնարավորությունների սահմաններում կատարել ենք նաև տեսական որոշ դրույթների հստակեցում, տերմինի ճշգրտում և այլն:

Այսպես, անդրադառնալով Պատմության լեզվի դարձվածային միավորներին՝ վերջիններս փորձել ենք բնորոշել և սահմանել ոչ միայն ըստ արտահայտության և բովանդակության պլանների, այլև ըստ գործառական ընդգրկածության, որն ի դեպ ինչ-որ չափով ընդունելություն է գտել առհասարակ հայերենի դարձվածային միավորների ուսումնասիրությանը նվիրված հետագա աշխատանքներում: Ոչ միայն այդ, այլև գործածվում է նաև այլ աշխատանքներում մեր առաջարկած *դարձվածային միավոր* տերմինը, որը

նախընտրելի է, քան *դարձվածաբանական միավոր* տերմինը²:

Այնուհետև, աշխատանքում Պատմության ոճի քննությունը կատարված է պատմական հայեցակետից: Թեև հատուկ չենք անդրադառնում, այսպես կոչված, պատմական ոճագիտության տեսական հարցերին (որը բուն խնդրից հեռացում կլիներ), սակայն՝ նրանում տեսական այն մոտեցումն ենք հիմք ընդունել, ըստ որի ոճը լեզվի այն կոնկրետացումն է, որն անցնում է խոսքի միջով: Այլ կերպ ասած՝ գտնում ենք, որ ոճի բնորոշումը պետք է դիտել Սոսյուրի նշած լեզվի և խոսքի փոխհարաբերության մեջ, այն է՝ ոճը հաղորդակցման միջոցի (լեզվի) կիրառության (խոսքի) տարբերությունն է: Ըստ այսմ՝ լեզվաբանական գիտության մեջ սահմանվող ոճը լիովին առանձնանում, մի տեսակ ձեր-

² Խ.Բաղիկյանն, օրինակ, այս առումով գրում է. «ԴՄ-ի (իմա՝ դարձվածային միավորի.- Վ.Յ.), որպես գրականության լեզվի հեղինակային ոճի դրսևորման ինքնատիպ ու յուրահատուկ միջոցի մասին է խոսում նաև Վ.Յամբարձումյանը: Ամենից առաջ նա ճիշտ կողմնորոշում ունի տերմինի նկատմամբ՝ այն անվանելով ոչ թե *դարձվածաբանական միավոր*, ինչպես կոչում են մյուս լեզվաբանները, այլ *դարձվածային միավոր*, որ ավելի ճիշտ է բնորոշում կայուն, վերաիմաստավորված այն բառակապակցությունը, որով զբաղվում է դարձվածաբանությունը: Վ.Յամբարձումյանը ԴՄ-ների մի շարք հատկանիշների հետ խոսում է նաև դրանց արտահայտության և բովանդակության պլանների հատկանիշների մասին, առաջինի համար բնորոշ համարելով դարձվածի բաղադրիչների բազմանդամությունը, շարադասության կայունությունը, անփոխարինելիությունը և այլն, իսկ երկրորդի համար՝ նույն բաղադրիչների իմաստային սերտությունը, նրանց իմաստների մթագնումը, ամբողջ կառույցի վերաիմաստավորումը և այլն: Նա թեև քննում է VIII դարի պատմիչ Յ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն և ոճը և նրանում գործածված ԴՄ-ները, սակայն դրա հետ կապված, դարձվածների վերաբերյալ դիտողություններ է անում՝ ելնելով լեզվաբանության ժամանակակից մակարդակից. հենց այդ տեսանկյունից էլ քննում է դարձվածային միավորների կառուցվածքային հարցերը՝ տալով դրանց հիմնական դասերի ու մանրակաղապարների վերլուծությունը» (ընդգծումներն իրենն են.- Վ.Յ.): Տե՛ս Խ.Բաղիկյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Երևան, 1987, էջ 41-42:

բազատվում է ավանդաբար ճարտասանական գիտության չափանիշով ներկայացվելու³:

Միջնադարյան այս արժեքավոր գրական հուշարձանը շարադրված է ոչ միայն ժամանակի պատմագրական երկերին յուրահատուկ ոճական միջոցների գործադրմամբ, այլև հետդասական գրաբարի բառապաշարին բնորոշ նոր բառերի կազմության, բառային նոր իմաստների գործածության առանձնահատկություններով:

Մեր աշխատանքի վերջում բերվող եզրակացություններն այլ բան չեն, քան բուն շարադրանքից բխող վերջնական բնորոշումներ՝ իբրև մասամբ բանասիրական-բնագրային, հիմնականում լեզվաոճական քննության արդյունք:

³ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս *Վ. Գ. Համբարձումյան*, Լեզու, ոճ, խոսք, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1981, № 3, էջ 182-191:

Ինչպես ամեն մի լեզվի, այնպես էլ հայերենի ընդհանուր պատմական քննության, նրա այս կամ հատվածի կոնկրետ ուսումնասիրության դեպքում պետք է առաջնորդվել որոշակի շրջանաբաժանմամբ: Հայոց լեզվի զարգացման պատմական ընթացքը մի շարք հայագետների կողմից ենթարկվել է առանձին շրջանաբաժանման: Մեր օրերում հայ լեզվաբանության մեջ գիտական ընդունելություն է գտել և ուղենշային է համարվում Գ. Ջահուկյանի կողմից կատարված հայոց լեզվի զարգացման պատմության ամբողջական շրջանաբաժանումը, որը հիմնվում է այդ նույն լեզվի և նրանով հաղորդակցվող հանրության պատմության ճիշտ ըմբռնման, ինչպես նաև ադ. նույն լեզվի ընձեռած փաստերի և սրանց մշակմանը նվիրված աշխատությունների տվյալների վրա⁴:

Այդ շրջանաբաժանման մեջ ութերորդ դարի հայերենը հաջորդող երեք դարերի հետ միասին բնութագրվում է իբրև հին հայերենի նախամիջին ենթաշրջանի լեզվական վիճակ: Այդ ենթաշրջանը նույնպես, ունենալով գրական և խոսակցական տարբերակներ, այնուամենայնիվ համակարգային լեզվավիճակների շղթայի օղակ է դառնում հին հայերենի դասական, հետդասական ենթաշրջանների և միջին հայերենի շրջանի համար:

Լեզվի պատմության առանձնահատկությունների քննությունը չի կարող ամբողջական լինել, եթե գրական և խոսակցական տարբերակների առանձնահատկությունների, սրանց միջև կատարված և տեղի ունեցող տեղաշարժերի հետ միասին հաշվի չառնվեն նաև գործառական ոճերի և ընդհանուր լեզվի փոխհարաբերությունները:

Այս տեսակետից, ինչպես դասական գրաբարի ենթաշրջանում, այնպես էլ հայոց լեզվի հաջորդ ենթաշրջաններում անհրաժեշտ է գրական և խոսակցական (այլև՝ բարբա-

⁴ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, Երևան, 1964:

ռային) տարբերությունների կողքին հնարավոր գոյության տեղ հատկացնել ոճական ուղղությունների և գործառական (ֆունկցիոնալ) ոճերի համար:

Գ. Ջահուկյանը հայոց լեզվի պատմության խնդիրների մեջ որոշակի տեղ է հատկացնում նաև ոճերին. «Ոճական տարբեր սիստեմների պատմությունը ևս պետք է մտնի հայոց լեզվի պատմության շրջանակների մեջ՝ ավելի պարզ դարձնելով գրական լեզվի փոփոխությունների կամ խոսակցական հիմքից հեռանալու կոնկրետ պատմությունը»⁵:

Ա. Այտընյանը «Քննական քերականություն» աշխատության մեջ, հայերենի վերլուծության ուրույն հայեցակետով ցույց է տալիս, որ դասական գրաբարը ընդամենը հիսուն տարվա ընթացքում գրական լեզվի օրինաչափությունների կողքին ի հայտ է բերում մի շարք այլ առանձնահատկություններ: Ա. Այտընյանին առավել ևս հետաքրքրում էր հին հայերենի դասական վիճակի մեջ եղած «քերականական մասնավորությունների» և նրանց հետագա զարգացման քննությունը, որին և նվիրված է նշված աշխատության «Նախաշավիղը»: Ա. Այտընյանը գտնում էր, որ «մեկ կողմանե դպրաց դասու մը տկար եղեգներուն յեցած ազնուագոյն լեզուն իւր գոյութիւնը հաստատ բռնել կը ջանար, միւս կողմանե ժողովրդեան բազմութիւնն իւր ցածագոյն բարբառը՝ նորանոր փոփոխութիւններովն ու աղաւաղութիւններովը մէկտեղ կը շարունակէր»⁶:

Եթե մի այնպիսի համակարգի ներսում, ինչպիսին որ է դասական գրաբարը, բացահայտվում են խոսակցական և գրական ենթահամակարգերի տարբերություններ, ոճերի բազմազանություններ⁷, ապա լեզվական համակարգի

⁵ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 28:

⁶ Ա. Այտընյան, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, Նախաշավիղ, էջ 48:

⁷ Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 3-334: Յ. Գաթրոճեան, Մաշտոցեան լեզուն. «Յանդես ամսօրեայ», Վիեննա, 1913, էջ 719-723: Գ. Գալէնքեան, Ոսկեդարեան եւ ոչ-ոսկեդարեան հայերէնը. «Յանդես ամսօրեայ», Վիեննա, 1893, էջ 257-272: Նորայր Բիւզանդացի, Կորին վար-

շուրջ երեքհարյուրամյա զարգացումը, բնականաբար, կարող էր խորացնել հնչյունական, բառային-բառակազմական, քերականական երևույթների, ինչպես նաև գործառական (ֆունկցիոնալ) ոճերի տարբերությունները:

Ութերորդ դարի հայերենը դասական գրաբարի հետագա զարգացման դրսևորումներից է, աչքի է ընկնում ոչ միայն գրական և խոսակցական ենթահամակարգերի, այլև առանձին գործառական ոճերի տարբերություններով, որոնք հիմնականում բխում են ժամանակի խոսակցական (թերևս նաև բարբառային) ոլորտներից, հիշյալ կարգի ոճերի առանձնահատկություններից, հիմնավորվում են այս դարից ավանդված և մեզ հասած մատենագրական երկերի համապատասխան իրողություններով: Ավելացնենք նաև, որ գործառական ոճերի գոյացման մեջ նշանակալից է մատենագրական երկերի հեղինակների ոճական անհատականության դերը: Այս տեսակետից ութերորդ դարի մատենագրության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմություն» (համառոտությամբ՝ Պատմություն) երկը:

Բովանդակության տեսակետից «Տարոնի պատմությունը» ժողովրդական գրույցների, վիպական պատմությունների ժողովածու է:

Ինչպես նշում է Մ. Աբեղյանը, «Մի կողմ թողնելով Վարդ Պատրիկի կնոջ՝ Մարիամի մասին պատմածը և վերջին երկու հատվածները՝ Ծիծառնա խաչի և Տիրանի մասին, որոնք առանձին գրույցներ են, մնացածն, ինչ որ պատմում է Հովհան Մամիկոնյանն իբրև «Տարոնի պատերազմ», կա՛մ երկրորդ հին վեպի մնացորդներն են, կա՛մ տեղական գրույցներ, որոնք խմբված են եղել «Պարսից պատերազմի» շուրջը և կապված են եղել այդ պատերազմը

դապետ Եւ նորին թարգմանութիւնք, Տփղիս, 1900: Ն. Ալիմեան, Դասական հայերենը եւ Վիեննայի Մխիթարեան դպրոցը, Վիեննա, 1932, էջ 49-55: 7. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, 1951, էջ 76-94:

վարող հերոսներից որևէ մեկի անվան հետ: Անշուշտ, որոշ տեղերում երևում են նաև խմբագրողի հավելումները, ինչպես են՝ խոտաճարակների աղոթքը (էջ 16), գլուխների վերջում (էջ 28, 29, 43, 49) տրված տեղեկությունները և Կարապետի վանքի մասին, վանահայրերի հաջորդությունը, այլև շատ տեղերում ավելացրած կրոնական բովանդակությամբ կտորներ: Բայց ամբողջն ընդհանրապես ժողովրդական է»⁸:

Միանգամայն գիտական և ընդունելի համարելով Մ. Աբեղյանի վերոհիշյալ տեսակետը, իբրև հավելում կարելի է նշել նաև այն, որ Պատմության բուն մասն՝ իրոք ժողովրդական գրույցները և պատմությունները (ի հակադրություն մյուսների), պարունակում են բառային այնպիսի նորակազմություններ և բառերի նոր իմաստային կիառություններ, աչքի են ընկնում ձևաբանական և շարահյուսական այնպիսի առանձնահատկություններով, որոնք բխում են ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվից, ինչպես նաև վերջինիս ոճերից:

«Տարոնի պատմության» շարադրանքն ընթանում է մերթ պատմագրական ոճի երկերին բնորոշ, մերթ հեղինակի ոճին յուրահատուկ միջոցներով ու եղանակներով, որոնք հետապնդում են որոշակի նպատակներ:

Այս «Պատմության» լեզուն արժեքավոր տվյալներ կարող է մատուցել հայերենի պատմական բարբառագիտությանը: Այս նպատակով կարելի է ուսումնասիրել նրանում նկատվող հնչյունական այն տարբերությունները, որոնք դրսևորվում են կա՛մ հնչյունական ամփոփումների, կա՛մ կրկնակ ձևերի տեսքով, եթե դրանք չեն բացատրվում «Պատմության» հետագա գրչագրական աղավաղումներով:

⁸ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, Երևան, 1968, էջ 455 (Տե՛ս նաև՝ *Յովհան Մամիկոնեան*, Պատմութիւն Տարօնոյ, աշխատությամբ և առաջաբանով պատմական գիտությունների թեկնածու Աշ. Աբրահամյանի, Երևան, 1941, էջ XXV-XXIX: Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, 1975, էջ 331):

Բառային և քերականական առանձնահատկությունները ևս արժեքավոր են բարբառագիտական ուսումնասիրությունների համար:

Եթե լեզվի զարգացման պատմությունն ընդհանրապես ինչ-որ չափով կապվում է նաև այդ նույն լեզվի գրական ոճերի պատմության հետ, ապա Հովհան Մամիկոնյանի լեզվաոճի ուսումնասիրությունը նույնպես նպաստում է հայոց լեզվի պատմական ոճագիտության ստեղծմանը:

Հայ բանասիրության մեջ այս հեղինակի և նրա «Պատմության» մասին եղած աշխատանքները հիմնականում կատարվել են երեք ուղղություններով: Դրանք վերաբերում են Հովհան Մամիկոնյանի անձնավորությանը, նրա պատմության գաղափարական բովանդակության բացահայտումներին, ինչպես նաև «Տարոնի պատմության» լեզվի որոշ կողմերին:

1. Առաջին խմբի մեջ մտնում են բանասիրական այն աշխատանքները, որոնք կատարվել են Գ. Խալաթյանի, Գ. Զարբհանալյանի, Ա. Զամինյանի, Մ. Արեղյանի, Լեոյի և ուրիշների կողմից:

Գ. Խալաթյանի աշխատությունն աչքի է ընկնում հետևյալ երկու կողմերով. ա) Հովհան Մամիկոնյանի և նրան զուգահեռ նշվող Զենոբ Գլակի ժամանակագրական մերձեցումը (VII դար), բ) Զենոբ Գլակին հատկացվող «Պատմության» մասերի համեմատությունը նախորդ շրջանի որոշ մատենագիրների հետ: Երկրորդ դեպքում ուսումնասիրությունը կապվում է Հովհան Մամիկոնյանի հետ այնքանով, որքանով որ Հովհան Մամիկոնյանի անձը նույնացվում է Զենոբ Գլակի հետ⁹:

Մ. Արեղյանը զբաղվել է այս երկի գրության ժամանակի, հիմնական աղբյուրների, նպատակների ու խնդիրների և այլն հարցերով՝ կապված հայ ժողովրդական բանահյուսությանը նվիրված ուսումնասիրությունների և «Հայոց հին

⁹ Գ. Խալաթյան, Զենոբ Գլակ (համեմատական ուսումնասիրություն), Վիեննա, 1893:

գրականության պատմություն» աշխատության շարադրման հետ¹⁰:

Հայ բանասիրության մեջ առաջին անգամ Մ. Աբեղյանն է, որ հայ վիպական բանահյուսության ժամանակագրական տարբեր նստվածքներից, գաղափարական-բովանդակային պատումներից առանձնացնում է այս «Պատմությունը» վերջինս գնահատելով որպես հայոց հին վիպական ստեղծագործության՝ «Պարսից պատերազմի» վերապրուկային նորություն: Նա հանգում է այն եզրակացությանը, որ «Տարոնի պատմությունը» հայ ժողովրդական վիպասանության տեղայնացված երևույթ է, և որ Հովհան Մամիկոնյանն այդ գործում ունի միայն շարադրողի կամ խմբագրողի դեր: «Այս վեպն իսկական ժողովրդական մի պատմվածք է, իսկական պատմվածքներ, որոնք գրեթե ամբողջովին ավանդական բանահյուսությունից են ծագում, ուստի և ունին իրենց մեջ ժողովրդական վիպական ոճի հատկություններն ու մոտիվները»¹¹:

Մ. Աբեղյանը քննում է հետևյալ կարևոր հարցերը. ա) Հովհան Մամիկոնյան անունով մատենագրի գոյությունը և վերջինիս ժամանակը (VIII դար և դեռ ավելի հետ), բ) նրա «Պատմությունը» իբրև վիպական գրույցների ժողովածու, գ) այդ «Պատմությունը» որպես հայ ժողովրդի հին վեպի տեղայնացված տարբերակ և այլն:

Այնուհետև, Մ. Աբեղյանը «Տարոնի պատմության» ժողովրդական ծագման առումով, վիպական հենքի վերաբերյալ նշում է այսպիսի փաստեր՝ 1) ժողովրդական գրույցն ու հորինումները իբրև աղբյուր ունենալը, 2) այդ գրույցների՝ վիպական հերոսներից որևէ մեկի կամ մի քանիսի հետ կապվելը և նրանց շուրջ պտտվելը, 3) ժողովրդական գրույցներին բնորոշ լեզվամիջոցների, բառային ստուգաբանությունների արտահայտվածությունը, 4) վիպական հերոսների արյունակցական հաջորդականությունը, վիպա-

¹⁰ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հհ. Ա և Գ, Երևան, 1966 և 1968, էջ 324 և 447-472:

¹¹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Գ, էջ 454:

կան գծերով օժտվածությունը, 5) Յ. Մամիկոնյանի կողմից կատարված խմբագրական աշխատանքի անհետևողականությունը (ժամանակախախտում, հերոսների մի մասի չափից ավելի ընդարձակ, մյուս մասի սեղմ բնութագիր, այլև որոշ դեպքերի, իրադարձությունների լայն կամ նեղ արտացոլում և այլն):

Մ. Աբեղյանը «Տարոնի պատմությունը» գնահատում է նաև որպես իր ժամանակաշրջանի քաղաքական և տնտեսական պայքարի դրսևորման արտահայտություն. «Ինչքան էլ կրոնական տարրը բավականի շեշտված է այս վեպի մեջ, բայց և այնպես էականը ոչ թե այդ է, այլ քաղաքական ու տնտեսական կողմը և պատերազմը դրա համար... դա մեր երկրորդ հիմն վեպի մնացորդն է մի, որ ձևափոխված է հետագա դարերի պատմական ազդեցությամբ... «Պարսից պատերազմը» սրա մեջ կորցրել է իր ընդհանուր ազգային բնավորությունը և դարձել է Տարոնի տեղական վեպ...»¹²:

Յայ ժողովրդի հոգևոր մշակույթի արժեքավոր երևույթ հանդիսացող այս «Պատմության» (հատկապես Ջենոբ Գլակի անունով հայտնի առաջին մասի) պատմական-բանասիրական կարևորագույն և հանգուցային խնդիրները լուսաբանելու և գրական-մշակութային կապերը համեմատաբար լայն հենքի վրա ներկայացնելու փորձ է Ղ. Այվազյանի համեմատաբար ուշ լույս տեսած աշխատությունը¹³:

Այդ աշխատության կարևորագույն խնդիրները հետևյալներն են. 1) արժեքավորել «Պատմության» հետ առնչվող բանասիրական մինչ այդ հայտնի վերլուծությունները, 2) բացահայտել և բնութագրել «Պատմության» պատմագիտական, թե՞ ժողովրդական-բանահյուսական նմուշ լինելու հանգամանքը, 3) քննության առնել «Պատմության» առաջին մասը՝ գաղափարական-թեմատիկ բովանդակության և երկու մասերի տիպային, գրական-ոճական (ոչ լեզ-

¹² Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ա, էջ 471:

¹³ К. В. Айвазян, "История Тарона" и армянская литература IV-VII веков (Историко-филологическое исследование), Ереван, 1976:

վառճաբանական) տեսանկյուններից, որոնք էլ, ըստ էության, կազմում են հեղինակի այս ուսումնասիրության հիմնական երեք բաժինները:

Հետագա վերլուծությունը նվիրված է «Պատմության» նախնական բնագրի վերականգնման, ինչպես և IV-VII դդ. հայ գրականության մեջ «Տարոնի պատմության» նշանակության բացահայտման հարցերին: Ինչպես նշվում է տարբեր առիթներով, աշխատության հեղինակը ունեցել է հետևյալ նպատակը. «Տարոնի պատմության» տեքստի տրամաբանական-իմաստային վերլուծության օգնությամբ հիմնավորելու հուշարձանի, հատկապես նրա առաջին մասի բովանդակության հավաստիությունը»¹⁴:

Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակի նպատակադրումից դուրս է եղել «Տարոնի պատմության» լեզվական քննությունը: Պետք է, սակայն, նշել, որ «Տարոնի պատմության» երկրորդ մասը, որը մեզ է ավանդվել Հովհան Մամիկոնյանի անունով (ի հակադրություն Ջենոբ Գլակի անունով հայտնի առաջին մասի) երևան է բերում լեզվաոճական միանգամայն առանձնահատուկ և ինքնատիպ մյուս՝ բառապաշարի, քերականական կառուցվածքի և հեղինակային կամ գործառական-ոճական զգալի տարբերություններով: Սրանք հիմնական գծերով արտացոլում են հին հայերենի նախամիջին ենթաշրջանի (հատկապես VIII դարի հայերենի) լեզվավիճակը:

Եթե Գ. Խալաթյանի, Մ. Աբեղյանի և Ղ. Այվազյանի ուսումնասիրությունները հացադրումների և սրանց հիմնավորումների տեսակետից ունեն հետազոտական ինքնուրույնություն, ապա բանասիրական մյուս աշխատանքները մնում են որպես առաջ քաշված և վերլուծված հարցերի սահմաններում կատարված տարբեր ծավալի դիտարկումներ:

2. «Տարոնի պատմության» թարգմանությանը և բնագրային հրատարակությանը նվիրված աշխատանքներում

¹⁴ Կ. Բ. Айвазян, նշվ. աշխ., էջ 7:

հեղինակները կա՛մ սովորաբար պաշտպանում են ընդհանուր և հայտնի տեսակետներ և հաճախ դրանցով առաջնորդվում (օրինակ՝ Վ. Լանգլուան, վենետիկցիները), կա՛մ ինքնուրույն ուսումնասիրության տվյալներից ելնելով՝ կատարում են կարևոր բանասիրական ճշգրտումներ, առաջ քաշում նոր հարցադրումներ (օրինակ՝ Ա. Գ. Աբրահամյանը)¹⁵:

Ա. Գ. Աբրահամյանի աշխատանքն առանձին դիրք է բռնում նախորդ բանասերների ուսումնասիրությունների շրջանակում:

ՀՀ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի (Մատենադարանի) «Տարոնի պատմության» հետ առնչվող առանձին, հայտնի ձեռագրերի, մինչ այդ հրատարակված համարյա բոլոր բնագրերի մանրամասն քննությունը, վերջիններիս ըստ ամենայնի համեմատությունը Ա. Գ. Աբրահամյանի համար հիմք են հանդիսանում հանգելու նոր մեկնաբանությունների և եզրակացությունների:

Ինչպես հայ մյուս մատենագիրների գործերի, այնպես էլ Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» ձեռագրերի համեմատական-բնագրային հրատարակությունները պարունակում են արժեքավոր տվյալներ հայոց լեզվի պատմության և հարակից խնդիրների ամբողջական ուսումնասիրության համար: Ա. Գ. Աբրահամյանի կողմից Հ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» բնագրի հրատարակությունը նոր մտորումների է մղում բանասերներին և լեզվի պատմաբաններին¹⁶:

¹⁵ *Jean Mamigonian*, Continuation de l'histoire de Daron, traduite pour la première fois de l'arménien par Jean-Raphael Emine (տե՛ս "Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie", par V. Langlois, t. 1, Paris, MDCCCLXVII, էջ 359-382), Յովհաննու Մամիկոնեանի եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարոնոյ, Վենետիկ, 1832, *Յովհան Մամիկոնեան*, Պատմութիւն Տարոնոյ, Երևան, 1941:

¹⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս *Լ. Խաչիկյան*, Դիտողություններ Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմության» նոր հրատարակության առթիվ. «Տեղեկագիր ՀՍՍՌ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1944, 1-2, էջ 141-150:

Ա. Գ. Աբրահամյանի ուսումնասիրության ամենակարևոր եզրակացություններից մեկն այն է, որ «Յովհան Մամիկոնյանը ո՛չ թե VII դարի հեղինակ է, ինչպես ենթադրել են ոմանք նրա հիշատակարանի նորամուտ հատվածի հիման վրա, և ո՛չ էլ IX դարի հեղինակ, ինչպես ենթադրել են մի քանի քննադատ բանասերներ, այլ VIII դարի»¹⁷:

3. Ա. Այտընյանը սույն «Պատմության» լեզվի փաստերով ցույց է տալիս նաև, որ հայերենի դասական գրաբարյան ձևերը և համակարգային օրինաչափությունները բարեշրջվում էին դեպի աշխարհաբարը՝ «նախնյաց ռամկորենը»¹⁸: Ա. Այտընյանը լեզվական իր վերլուծությունների արդյունքները վերագրում է VII դարին, քանի որ Յովհան Մամիկոնյանին նա համարում է այդ դարի հեղինակ: Նա այդ երկի լեզվի պարունակած փոփոխությունները դասական գրաբարի համեմատությամբ համարում է հետևյալները. 1) գրական լեզվի ենթահամակարգ են ներթափանցում նոր բառեր, 2) մինչ այդ հայտնի որոշ բառեր դրսևորվում են նոր իմաստային կիրառություններով՝ կապված ժողովրդական մտածողության որոշ առանձնահատկությունների հետ, 3) տեղի են ունենում բառերի արտահայտության պլանի որոշ փոփոխություններ՝ զուգաձևում, ամփոփում կամ սղում, 4) փոփոխություններ են նկատվում նաև անվանական և դերանվանական հոլովածների մեջ՝ ձևաիմաստային ոլորտներում:

¹⁷ *Յովհան Մամիկոնեան*, Պատմութիւն Տարօնոյ, Երևան, 1941, էջ XXIX: Նկատի ունենալով այն հանգամանքները, որ նախ՝ Ա. Գ. Աբրահամյանի կազմած քննական-համեմատական բնագրի լեզվական տվյալները միակերպ չեն, ամենափոքր ձեռագիրը (Մատենադարանի ձեռագիր № 1912, ավանդված 1220 թ.), ինչպես նաև այս Պատմության վեներտիկյան (1832 թ.) հրատարակությունը աչքի է ընկնում ավելի միակերպ լեզվական տվյալներով, երկրորդ՝ բանասերները (օրինակ՝ Զ. Աճառյան, Ս. Աբեղյան և ուրիշներ) վեներտիկյան հրատարակությանն են նախընտրություն տալիս, մենք էլ լեզվաբանական վերլուծությունների համար հիմք ենք ընդունել վեներտիկյան հրատարակությունը և բառային-քերականական համաբարբառն էլ կազմել ենք ըստ այդ հրատարակության:

¹⁸ *Ա. Այտընեան*, նշվ. աշխ., էջ 124-130:

րի լայնացումով, 5) դրսևորվում են բայերի և չթեքվող որոշ խոսքի մասերի փոփոխություններ՝ նոր բայաձևերի առկայություն, խոնարհման տիպերի պարզեցում, ընդհանրացում, 6) նկատվում են բառերի ստուգաբանության փոփոխություններ, 7) կան շարահյուսական տեղաշարժեր՝ կապված ոչ միայն ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի, այլև հեղինակի խոսքի, լեզվամտածողության պարզեցման, սեղմության հետ:

Հովհան Մամիկոնյանի լեզվի նման իրողություններին անդրադարձել է նաև Ս. Ղազարյանն իր աշխատության մեջ՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ «հին հայերենի կրած փոփոխությունները V-X դարերում»¹⁹:

Այս ամենով հանդերձ նկատենք, որ Հովհան Մամիկոնյանի երկի լեզվի առանձին քննություն մինչև օրս չի կատարվել, մանավանդ ոճագիտական տեսակետից: Ակներև է, որ առանձին հեղինակների լեզվի և ոճի ուսումնասիրությունը կարող է որոշակի նպաստ մատուցել լեզվի պատմության տվյալ շրջանի առանձնահատկությունների, նրա զարգացման միտումների բացահայտմանը:

Ավելացնենք, որ երկի լեզվաոճական առանձնահատկությունների քննությանը նվիրված ներկա աշխատանքում առաջնորդվել ենք հետևյալ սկզբունքով:

Լեզվական և ոճական իրողությունների, սրանց առանձնահատկությունների քննությունը կատարել ենք պատմական հայեցակետից, որի դեպքում կիրառվել է համեմատության և համադրության եղանակը: Այլ կերպ ասած՝ իբրև հին հայերենի նախամիջին ենթաշրջանի կոնկրետ լեզվավիճակի վկայություն, այն «Պատմության» լեզվաոճական իրողությունները ուսումնասիրության ընթացքում համարյա միշտ համեմատվել են հին հայերենի դասական գրաբարի ենթաշրջանի իրողությունների հետ, ընդ որում

¹⁹ Տե՛ս Ս. Ղազարյան, Միջին հայերեն, գիրք Ա, Երևան, 1960, էջ 52-64:

նկատված տարբերությունները համադրվել են միմյանց հետ և դրվել համապատասխան եզրակացությունների հիմքում: Բոլոր դեպքերում նկատի ենք ունեցել պատմական արժեք ներկայացնող երկերի ուսումնասիրության այն մոտեցումը, ըստ որի՝ «լեզվի որ շրջանով էլ որ զբաղվելու լինենք, աղբյուրների լեզվի մեջ պետք է տարբերել դեպի խոր հնություն զնացող շերտերը մեր ժամանակին մոտիկ կանգնած շերտերից»²⁰: Վերոհիշյալ եղանակով կատարված աշխատանքի հիմնական նպատակն է եղել տալ Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզվական նկարագիրը, ինչպես նաև գործառական-ոճական արժեքը՝ ոչ միայն հին հայերենի նախամիջին ենթաշրջանի, այլև ընդհանուր հայերենի առումով:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ «Տարոնի պատմությունը» հայ հին մատենագրության կարևոր երկերից է, և որպես այդպիսին՝ հետաքրքրական աղբյուր է ութերորդ դարի հայերենի պատմության վերաբերյալ, կարծում ենք, որ ներկա ուսումնասիրությունը կարող է հետաքրքրական նյութ ընծեռել հայերենի ընդհանուր պատմության, մասնավորապես հին հայերենի լեզվավիճակի ուսումնասիրության, ինչպես նաև հայերենի գործառական ոճերի հետագա համակարգված և առավել ամբողջական քննության համար:

²⁰ Б. А. Ларин, Лекции по истории русского литературного языка (X- середина XVIII в.) М., 1975, էջ 145:

Ք Ա Ռ Ա Պ Ա Շ Ա Ր Ը

1. Նախնական դիտողություններ

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն աչքի է ընկնում հարուստ բառապաշարով: Այդ բառապաշարը մի շարք առանձնահատկություններով տարբերվում է ոչ միայն հին հայերենի նախորդ և նախամիջին ենթաշրջանների, այլև մասնավորապես ութերորդ դարի մյուս երկերի բառապաշարից: Հ. Մամիկոնյանի բառապաշարն իր ակունքներով կապվում է ժողովրդախոսակցական լեզվի և նրա ոճերի հետ: Այս պատմության լեզուն համեմատաբար ավելի շատ ժողովրդախոսակցական բառեր և ոճեր է պարունակում, քան ութերորդ դարից ավանդված և մեզ հասած մյուս երկերը:

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի ուսումնասիրության ժամանակ մեր ուշադրության կենտրոնում են եղել հետևյալ հարցերը: Նախ՝ բացահայտվում են բառապաշարի աղբյուրները և զանազանվում հիմնական շերտերը: Երկրորդ՝ ընդհանուր բառապաշարի շրջանակներում քննվում են նորակազմ բառերի բառակազմական միջոցներն ու եղանակները, որոնք դրսևորվում են գերազանցապես հայերենի զարգացման ներքին գործոնների ազդեցության պայմաններում: Երրորդ՝ առանձին ուշադրություն է հատկացվում նոր բառերի և իմաստային կիրառությունների հանգամանալից քննությանը՝ հիմնվելով հայերենի բառաքննության և բառարանագրության ընձեռած տվյալների և ընդհանրապես մինչև այժմ այս ուղղությամբ ձեռք բերված նվաճումների վրա: Չորրորդ՝ ըստ ծագումնային, գործառական-ոճական և կառուցվածքային առանձնահատկությունների քննվում են դարձվածային միավորները, որոնք բառապաշարի հարստության մի մասն են կազմում:

2. Բառապաշարի աղբյուրները և շերտերը

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի ատաղձը կազմում է հին հայերենի դասական գրաբարի շերտը, որը համալրվում է մի շարք նոր և նորակազմ բառերով: Դասական գրաբարից եկող բառապաշարային որոշ միավորներ այս երկի մեջ կիրառվում են բոլորովին նոր իմաստներով և իմաստային նրբերանգներով:

Այս երկի բառապաշարի հարստությունը բաժանվում է երեք խմբի, որոնք անմիջականորեն բխում են երեք աղբյուրից՝ 1) գրաբարի բառապաշարից վերցված և իմաստային ոչ մի փոփոխության չենթարկված, 2) գրաբարի բառապաշարից վերցված և իմաստային որոշ փոփոխության ենթարկված և 3) ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվից ներթափանցած, այլև հեղինակի բառաստեղծմամբ կամ ինքնուրույն կիրառությամբ դրսևորված բառեր և բառաձևեր:

Բառապաշարի ուրույն առաձնահատկությունները և իմաստային կիրառությունները կապվում են վերջին երկու կարգի աղբյուրների հետ: Բառային նորակազմությունները և իմաստային կիրառությունները համալրում են հայերենի ընդհանուր բառապաշարի իմաստային և ոճանրբերանգային հարստությունը, լայնացնում այդ նույն բառապաշարի հաղորդակցական, գործառական-ոճական տարողունակությունը:

«Տարոնի պատմությունը», թեև ժողովրդական գրույցների սահմաններում, մի որոշակի ժամանակահատվածի պատմական հուշարձան է հայ ժողովրդի հասարակական-քաղաքական, ռազմապետական, իրավական, հոգևոր-մշակութային, կրոնական-եկեղեցական կյանքի մասին, մյուս կողմից՝ այն մի տեսակ կարևոր վկայագիր է տվյալ ժամանակաշրջանի ժողովրդի մտածողության և հոգեբանության, նիստուկացի, շրջապատող բնության, մարդկային բազմազան հարաբերությունների մասին:

Բառային տարբեր միավորները, ծագելով վերոհիշյալ երեք կարևորագույն աղբյուրներից, կողք կողքի կազմում են համակարգային մեկ ամբողջություն, որը սակայն գործառական տեսակետից միատարր չէ: Ըստ այդմ՝ «Տարոնի պատմության» բառապաշարն առանձնացնում ենք ըստ հետևյալ շերտերի կամ, այլ կերպ ասած՝ ըստ գործառական-իմաստային (թեմատիկ) խմբերի:

1) Հասարակական-քաղաքական, ռազմապետական, իրավական կյանքի հասկացություններ արտահայտող բառերից են հետևյալները՝ *ազատք* (< *ազատաց*), *աթոռ* («թագավորություն»), *աղեղ*, *ամուր* («ամրոց» իմաստով), *ամրոց*, *այրուծի*, *աշտարակ*, *աշտենաւոր*, *ապստամբել*, *ապստամբութիւն*, *առաջնորդ*, *ասպար*, *ասպարապետ*, *արքայ*, *արքունի*, *աւագ*, *աւարամաս(ն)*, *բանակել*, *բանակտեղ* («բանակատեղի»), *բանտ*, *բերդ*, *գաւառապետ*, *գերել*, *գերի*, *գլխատել*, *գող* («անձ. անձնավորություն»), *գործաւոր(ք)*, *գունդ*, *դաստակերտ*, *դատաստան*, *դատապարտել*, *դարան* («թաքստոց»), *դարանակալ*, *դարապաս* («դարպաս»), *դեսպան*, *դռնապան*, *դրօշ*, *դուռ* («արքունիք»), *գենք*, *գրուցատար*, *գրուցարար*, *գօրք* (նաև՝ *գօր*), *գօրաժողով*, *գօրավար*, *գօրապետ*, *գօրութիւն*, *թագաւոր*, *թագաւորութիւն*, *թագաւորաբնակ*, *թիկնապահ*, *թշնամի*, *ժողովուրդ*, *իշխան*, *իշխանորդի*, *իշխանութիւն*, *իշխել*, *խաղացուցանել*, *ծառայ*, *ծառայութիւն*, *կոտորել*, *կոտորած*, *հարկ*, *հարկապահանջ*, *հարկատու*, *հեծեալ(ք)*, *հիմնարկութիւն*, *հրաման*, *ճակատել* («պատերազմել»), *մարզպան*, *մարզպանութիւն*, *մարտ* («կռիվ»), *մեղաւոր*, *մեղադրել*, *յաղթութիւն*, *նախճիր*, *որդեգիր*, *որդեգրութիւն*, *որոգայթ*, *պանդխտութիւն* *պաշտօնեայ*, *պատերազմ*, *պատգամաւոր*, *պատրիկ*, *պարիսպ*, *ռազմ*, *սաղաւարտ*, *սպարապետ*, *սլաք*, *սուր*, *տէր*, *տէգ*, *տուրք*, *փախուստ*, *փանդանել* («քշել, փախուստի մատուցել»), *փրկութիւն*, *օրէնք*, *օրինադրեալ* և այլն:

2) Կրոնապաշտամունքային բառերից են հետևյալները՝ *աստուած*, *աստուածային*, *աստուածապաշտութիւն*, *աղաչանք*, *աղաչել*, *աղօթել*, *անիծել*, *անէծք*, *անհաւատա-*

լի, անմահական, անոխակալ, անսասանելի, անօրէն, ապաստանիչ, աջ («սուրբ ծեռք»), ատրուշան, արարած, աւետաւոր, աւետիք («բարի լուր»), բարեպաշտ, բարեպաշտօն, գերեզման, դժոխք, դիւարած, դել, դրախտ, եկեղեցի, եկեղեցական, եղկել («հանդիմանել, մեղադրել»), եպիսկոպոս, երդում, երկրպագեցուցանել, թողութիւն, ժամհար, խաչ, խաչադրօշ, խոտածարակ («ճգնակյաց, ճգնավոր»), խստակրօնութիւն («պահեցողություն»), խունկ, կաթողիկոս/կաթուղիկոս, կաթողիկէ/կաթուղիկէ, կախարդ(ք), կախարդասարք, կախարդութիւն, կնկուղ, կնկուաւոր («վեղարավոր, հոգևորական(անձ)»), կրակատուն, կրօնաւոր, հայրապետութիւն, հայրապետ, հաւատամք, հաւատացեալ, հրեշտակ, հօտ («հոգևոր միասնություն»), ծայնարկու, ծեռնադրել, ճգնաւոր, ճգնութիւն, մասունք, մարգարէ, մարգարտապսակ, մարտիրոս, մարտիրոսական, մեղք, նախաստեղծ, նախավկայ, նահատակութիւն, նշաւակ, նշխարք, նուիրակ, ոխակալ, ողբալ, ոգի, պաշտամունք, պատժապարտութիւն, պատարագ, պենտակոստէ, սատանայ, սուրբ, սրբասէր, վանականութիւն, վանորայք, վկայարան, տաճար, տապանատուն, ուխտ, փափաքումն, փարախ («հոգևոր միասնություն»), քահանայ, քրիստոնեայ, Քրիստոս, օրհնութիւն, օգնականութիւն և այլն:

3) Իբրև մշակութային բառեր հանդես են եկել հետևյալները՝ աշակերտ, գիր, գրել, գրող, գուսան, դպիր, դպրութիւն, ընթերնուլ, ընթերցող, ժամանակագրութիւն, իմաստուն, իմաստութիւն, մշակութիւն, մշանագիր, շարադրութիւն, շէր, պատճեան, պատմութիւն և այլն:

4) Բնության երևութների նկարագրության ժամանակ հեղինակը կիրառում է հետևյալ կարգի բառեր՝ ալիք (< ալեօք), աղբեր, այգի, ամառն, ամպ, անապատ, անդաստան («դաշտեր»), անտառ, անտառաբլուր, առաւօտ, արեւելք, արօտ, գետ, գետավիժութիւն, գահավիժել, գիշեր, գիլ (գլօք) (իմնտ. գլաքար), դաշտ, դաշտածն, երեկոյ, երիկուն, երկիր, երկինք, գառիվեր, լեռնաբլուր, լեռն, խոպան, ծով, կաղամախիք («անտառ»), հարաւ, հարաւկողմն («տեղ»),

հեղեղատ, հիւսիս, հիւսիսական, ծոր, ծանապարհ, շարժ («երկրաշարժ»), ջուր, ջրառատ, ստորոտ, ցամաք, փայտ, քարայր, քարագլուխ («տեղ») և այլն:

5) Կենդանիների անուններից ունենք հետևյալները՝ աղուէս, անգղ (< անգեղք), արծուի, արջ, առեւծ, բուժք, գայլ, եղջերու, երիվար, կուզ, մուկն, նապաստակ, շուն, ջորի, ուղտ և այլն:

6) Մարդուն, նրա մարմնի մասերին վերաբերող բառերից են հետևյալները՝ ակն, աջ («ծեռք»), արքունք («հասուն լինելը»), արիւն, արիւնոտ, արիւնաթաթախ, բազուկ, բարձ, բերան, գագաթ («գլուխ»), գէշ, գիրկ, գլուխ, դի(ն), դիակ, թլփատ, թէկն, թիկնախառն, լեզու, լեարդ, ծեր, ծերունի, ծերութիւն, կառափն («գլուխ»), կուրծք, հասակ, հեր («մազ»), հիւանդ, ծեռն, ծակատ, մարմին, միտք, ողն, ոսկր, ոտն, ջիլ, ջան, սիրտ, վերք, ունկն, փոր, քիթ, քրտինք և այլն:

7) Մարդկային զգացմունքներ, վերաբերմունք, հարաբերություններ արտահայտող բառերից են հետևյալները՝ ամաչել, ամօթ, անամօթիլ, գանել, գոգչիլ, ընկեր, թքակոծել, լլկումն, լրբութիւն, խաբէութիւն, խաղաղաբնակ, խնամատար, համբուրել, հեշտութիւն («փափկություն»), ճիչ, ճչալ, մահ, մարդասիրութիւն, մարմնական, մեծաբանել, մեռանել, մերժենալ, միաբանել, մխիթարութիւն, նախանձ, նախանձել, նեղանալ/նեղենալ, նեղութիւն, չարաբարոյ, սէր, վախճան, տարակուսանք, տառապանք, ցանկութիւն, ցաւ, ցասումն և այլն:

8) Իբրև դրամական, տարածական, ժամանակային չափի անվանումներ կիրառվում են հետևյալ բառերը՝ ամ, ամիս, դրամ, դահեկան, երիկուն («երեկո»), ժամ, կանգուն, վաղ, տարի, օր:

9) Ազգակցական կապ արտահայտող բառերից են հետևյալները՝ ազգ, ազգական, ազգատոհմ, աղխ («ամբոխ. ազգ»), եղբայր, եղբորորդի, զաւակ, ժառանգ, ժառանգութիւն, հայր, հօրեղբայր, որդի, պապ, տիկին, ցեղ, քեռորդի և այլն:

10) Առօրյա խոսակցության մեջ հանդիպող բառերից են հետևյալները՝ *աղաղակ, աղաղակել, աղբ, արժանահաս, աւելախօս, բարեխօս, բարերարութիւն, բարկութիւն, գիշահոտ, դեհ* («կողմ»), *գրոյց, խեղդել, ծիագող, ծորամուտք, մօրաթաթախ, մօրահեղձ, շատախօս, շատակեաց, շատակեր, պարսաքար, քաղաքացի, քարապաշտ* և այլն:

11) Եվ վերջապես, իբրև առտնին իրեր, հարաբերություններ արտահայտող բառեր հանդես են եկել հետևյալները՝ *արօր, բռն, բժշկել, բժշկութիւն, գինի, դանակ, հանդերձ* («զգեստ, հագուստ»), *ճաշ, ճաշակել, ճենձ* (< *ճենձերաց*), *մախաղ, մահիճ, մատանի, մուրձ, շամփուր, պահարան, պսակ, քահ, սապոն, սպասք, սոնապան* («զանկապան»), *օթևան* և այլն:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ այս խմբերն, իրենց հերթին, կարելի է վերախմբավորել ավելի կոնկրետ իմաստային փնջերի մեջ, սակայն մի բան պարզ է, որ առանձնացված խմբերը նույնպես բավարար պատկերացում են տալիս հեղինակի երկի բառապաշարի շերտերի վերաբերյալ:

Բերված բառերի մի զգալի մասը, ինչպես կարելի է նկատել, առավել բնորոշ է հայերենի խոսակցական, թերևս ժամանակի բարբառային տարբերակին, եթե նկատի ենք ունենում դրանց արտասանական-ուղղագրական, այլև իմաստային կողմը. հմմտ. *գէշ* («պատառ. մաս»), *գուսան* («երգիչ. տաղերգու»), *դեհ* («կողմ»), *եկեղեցպան* (փխ. *եկեղեցապան*), *երիկուն* (փխ. *երեկոյ*), *գրոյց* («խոսք. խոսակցություն»), *գրուցարար, թողութիւն* («ներում. զիջում»), *ժամհար* («եկեղեցական պաշտոնություն»), *ժառանգ, ժառանգութիւն, կնկուղ* (փխ. *կնգուղ, «վեղար»*), *կնկղաւոր* («վեղարավոր»), *նեղենալ* (փխ. *նեղիմ. նեղանամ*), *շարժ* («երկրաշարժ»), *շէր* («երգ. գովք՝ երգի ուղեկցությամբ»), *ջան* («փույթ, եռանդ»), *վանորայք* («վանք, վանքեր») և այլն:

3. Բառակազմական միջոցները և եղանակները

Ելնելով լեզվի բառապաշարի հարստացման և կատարելագործման լայն հնարավորություններից՝ մարդկային հաղորդակցման գործընթացում բառակազմական ճանապարհով նույնպես ստեղծվում են նոր բառեր և բառաձևեր:

Հայոց լեզվի բառապաշարի հարստացման ներքին գործոնը դրսևորվում է հիմնականում բառաբարդման և ածանցման եղանակով: Ներքին՝ բառակազմական գործոնին հակադրվում է արտաքին գործոններից մեկը՝ փոխառությունը: Երկու դեպքում էլ լեզուն ձգտում է արտահայտել մտածողության նոր որակներ:

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի մեջ նույնպես նկատվում են բառակազմության և փոխառության ինքնօրինակ երևույթներ:

Բառապաշարի բառակազմական միջոցների և եղանակների քննության դեպքում հիմնական ուշադրությունը հատկացվում է պատմության մեջ հանդես եկած նոր և նորակազմ բառերին, թեև չեն անտեսվում հայերենի նախորդ փուլերից եկող բառային միավորները:

«Տարոնի պատմության» հեղինակը օգտագործել է այնպիսի նոր բառեր, որոնք բաղադրված են լինում հայերենի բառակազմական ներքին օրենքներով՝ անկախ այն հանգամանքից, թե դրանք ժամանակի խոսակցական լեզվի՞ց են անցել տվյալ երկի մեջ, թե՞ արդյունք են հեղինակի լեզվի: Այդպիսին են, օրինակ, *աւելախօս* («շատախոս, զրախոս»), *բարձրաբուն*, *դիւարած*, *ձիատար(ք)*, *մօրաթաթախ*, *մօրահեղձ*, *պատերազմագլուխ*, *փոխատու* և այլն:

Սյուս կողմից, այս Պատմության մեջ կիրառված նոր բառերի մի մասը փոխառություններ են, որոնք ամենայն հավանականությամբ նախապես անցած են եղել հայոց լեզվի ընդհանուր բառապաշարին, այնուհետև՝ գործածվել են այս երկի մեջ: Այսպիսին են, օրինակ, *հալալ*, *շէր*, *սապոն*, *դիմէսէկոս* գոյականները, *փանդանել* բայը և սրանից

կազմված *Փանդիկ* տեղանունը, ինչպես նաև՝ *Ռահան*, *Համամ* անձնանունները²¹:

Նախ խոսենք բառաբարդման հետ կապված երևույթների մասին:

Ինչպես գիտենք, հայերենում բառաբարդման ճանապարհով գոյանում են երկու կարգի՝ անիսկական և իսկական բարդություն հանդիսացող բառեր, որոնք իրենց հերթին վերախմբավորելի են բառակազմական որոշ առանձնահատկությունների հիման վրա:

Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության բառապաշարը արտացոլում է հայերենի համապատասխան իրողությունները: Բառային միավորներն այստեղ ևս հանդես են գալիս բազմազան դրսևորումներով, ունեն ոչ միայն հեղինակային, այլ նաև պատմագրության գործառական ոճի յուրահատկություններ՝ կապված պատմության նյութի շարադրանքի հետ:

Անիսկական բարդությունների բառակազմական, իմաստային, շարահյուսական էական առանձնահատկությունների հիման վրա հայ լեզվաբանության մեջ արդեն ավանդական է դարձել տարբերակել կրկնավոր, հարադրական, բաղիյուսական և կցական բարդություններ²²:

«Տարոնի պատմության» մեջ բառաբարդման այս երևույթներից ավելի լայն կիրառություն ունեն հարադրական բարդությունները, որոնց կողքին կրկնավորները և կցականները՝ պակաս, իսկ բաղիյուսականներն ունեն աննշան դրսևորումներ:

²¹ Սկզբնապես *փանդանել* բայը մենք դիտել ենք փոխառյալ՝ նկատի ունենալով *փանդ* արմատի անբացատրելի լինելը, որն այդպիսին է համարվում նաև վերջին ժամանակներս՝ իբրև փոխառություն կովկասյան (բարթվելական) լեզուներից, թեև այժմ նման բացատրությունն ունի վերանայման կարիք: Տե՛ս *Գ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 437, 596:

²² *Մ. Արեղյան*, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1964, էջ 168-169: *Գ. Սևակ*, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1954, էջ 159-170:

Այս երկուն հանդիպում է կրկնավոր բարդության ընդամենը երեք օրինակ: Դրանք բաղադրված են մի դեպքում թվականի՝ *մի մի* («մեկ առ մեկ», «առանձին-առանձին»), մյուս դեպքում մակբայների՝ *գէշ գէշ* («մաս-մաս. պատառ առ պատառ»), *սակաւ սակաւ* («քիչ-քիչ») կրկնությամբ: Օրինակ՝ «... և զհշխանսն *մի մի* կոչել տայր, և զգլուխսն կտրէր» (էջ 27): «Զոր տեսեալ զօրաց, զրոհ տուեալ, *մի մի* հասանէին» (էջ 40): «... և ի նոյն տեղուոցն սկսաւ *մի մի* ունել զնոսա» (էջ 48): «... սակայն այսօր չպրծնուս ի ձեռաց քաց արանցս, որ *գէշ գէշ* պատառեն զձեզ սուսերք մեր» (էջ 35): «...և քանզի նուրբ էր մուտ քաղաքին, *սակաւ սակաւ* կառէին մտանել ի ներքս» (էջ 22):

Հովհան Մամիկոնյանի լեզվում հարադրավոր բայերը բավականին տարածված են: Իբրև հարադրավոր բայի բաղադրիչ՝ հանդես են գալիս *առնել, անցանել, գալ, զնալ, ելանել, լինել, պրծնուլ* և այլն, իսկ որպես ոչ բայական հարադիր բաղադրիչ մեծ մասամբ կիրառվում են գոյականը, մակբայը, մախադրությունը, մասամբ՝ ածականը:

Վերոհիշյալ կարգի հարադրավոր բայերը պարունակում են մեկ բառի արժեք ունեցող իմաստային, ոճական յուրահատկություններ, դրանց մի մասն ունի դարձվածային-ոճական արժեք և ըստ այդմ էլ հակադրվում է հարադրավոր բայերի մյուս մասին՝ սովորական հարադրավոր բայերին: Իմաստային այսպիսի հակադրությունը բնորոշ է համարվում հայերենի ժամանակակից փուլին ընդհանրապես: «Հայոց լեզվի հարուստ բառազանձի և հատկապես նրա բայական կազմի մեջ ուրույն տեղ գրավելով՝ հարադրավոր բայերն ունեն ոչ միայն դարձվածաբանական, այլև իմաստաբանական ու ոճաբանական մեծ արժեք ու նշանակություն, որը պայմանավորվում է նրանց ձևաբանական յուրահատուկ կառուցվածքով և այն իմաստով, որ արատահայտում են հարադիրն ու բայական բաղադրիչը միասին՝ իբրև բառային մի միություն: Ըստ որում, եթե իրենց ձևաբանական ընդհանուր, այսինքն՝ *հարադիր + բայ* կառուցվածքով հարադրավոր բայերը չեն տարբերվում իրարից, ապա

իմաստային-իմաստաբանական տեսակետից, ընդհակառակն, էական տարբերություններ են երևան հանում միմյանց նկատմամբ և մեզ ներկայանում կա՛մ իբրև դարձվածային հարադրավոր բայեր, կա՛մ իբրև ոչ այդպիսիք»²³:

Ինչպես նկատելի է, հայերենի հարադրավոր բայերի դասակարգումը կատարվում է միակ ու էական դարձվածային կամ ոչ-դարձվածային իմաստային տարբերակիչ հատկանիշի հիման վրա՝ արդյունքում ունենալով բուն հարադրավոր բայեր և դարձվածային հարադրավոր բայեր:

Այս տեսակետից, Հովհան Մամիկոնյանի բառապաշարի բուն հարադրավոր բայերի մի մասը (հմմտ. *աղօթս առնել* ~ *աղոթել*, *սուգ առնել* ~ *սգալ* և այլն) կարելի է քննել առանձին, իսկ մյուս մասը՝ դարձվածային հարադրավոր բայերը (հմմտ. *ընդ գինի մտանել* ~ *արբել*, *հարբել*, *հասանել ի թիկունս* ~ *օգնության հասնել*, *օգնել* և այլն) առանձին²⁴:

«Տարոնի պատմության» մեջ կիրառված հարադրավոր բայերը, լինելով պատմագրական երկի բառապաշարային միավորներ, ունեն ոչ միայն համապատասխան բառաբերականական, շարահյուսական տարբերություններ, այլև ոճական գործառույթներ:

Գործառական-ոճական տեսակետից բայական միավորներն ընդհանրապես ունենում են իմաստային ակնառու տարբերություններ, կամ էլ մտնում են բառիմաստային առանձին խմբերի մեջ (հմմտ. *շարժման բայեր*, *եղելության բայեր*, *զուգընթաց գործողության բայեր*, *ցանկության բայեր*, *մտածական բայեր*, *վիճակային բայեր* և այլն): Սրանք կարող են հիմք հանդիսանալ խոսքի շարադրանքին ոճա-

²³ Ա. Մարգարյան, Արդի հայերենի հարադիր բայերը, Երևան, 1966, էջ 226:

²⁴ Այստեղ քննվում են առաջին խմբի մեջ մտնող հարադրավոր բայերը՝ կապված դրանց բառակազմական կաղապարների նույնության հետ, որտեղ հնարավոր է, որ մասամբ օգտագործվեն նաև երկրորդ խմբի միավորները՝ նկատի ունենալով վերջիններիս բառակազմական (արտահայտության պլանի) ընդհանրությունը և ոչ թե իմաստային (բովանդակության պլանի) համընկումը:

կան երանգավորումներ տալու, հաղորդակցական որոշակի նպատակների իրագործման համար:

Պատմության բառապաշարի հարադրավոր բայերի բայական բաղադրիչները ցույց են տալիս հիմնականում երեք իմաստ, այսինքն՝ 1) գործողության՝ *առնել*, *առնուլ*, *գործել*, *դնել*, *խոստանալ* և այլն, 2) լինելության կամ վիճակային, մեծ մասամբ՝ *լինել* բայը, 3) շարժման՝ *ելանել*, *մտանել*, *պրծնուլ* և այլն՝ որոշակի ոճական գործառույթներով:

Անդրադառնանք հիշյալ երեք կարգի իմաստային խմբեր կազմող հարադրավոր բայերի կազմությանը և կիրառությանը՝ առանձին-առանձին:

1) Առաջին խմբի՝ «անել» իմաստն ունեցող հարադրավոր բայերի դեպքում, իբրև հարադիր բաղադրիչներ, հանդես են գալիս գոյականը, մակբայը, նախադրությունը՝ նվազող հաճախականությամբ:

ա) Այս պատմության մեջ մեծ չափերի է հասնում հարադիր + *առնել* բայ կաղապարն ունեցող հարադրավոր բայերի խումբը: Հարադիրը կոնկրետ դեպքում մեծ մասամբ գոյական է, մասամբ՝ մյուս խոսքի մասերից որևիցե մեկը: Այսպիսին են՝ *աղօթս առնել*, *անտես առնել*, *յանձն առնել*, *բանս առնել*, *գետավեժ առնել*, *զանց առնել*, *իջևանս առնել*, *ի մէջ առնել*, *ի քուն առնել*, *խոյս առնել*, *ծաղր առնել*, *հանդէս առնել*, *ծաշ առնել*, *մերկ առնել*, *մօրահեղձ առնել*, *պատրաստի առնել*, *սէր առնել*, *փախստական առնել* և այլն: Օրինակ՝ «Իսկ նորա հրամայեալ սպասաւորացն *ծաշ առնել* իւրոց կրօնաւորացն...» (էջ 11): «Բայց ի թիկունս նմա եհաս Վարազ իշխանն Պալունեաց, և առաջի եղեալ զգօրսն *գետավեժ առնէին*» (էջ 48) և այլն:

բ) Հարադիր + *տալ*. *թոյլ տալ*, *տեղի տալ*, *տալ ի ձեռս*, *տալ պատասխանի*, *հրաման տալ*, *նշան տալ*, *խրատ տալ*, *գրոյց տալ*, *տալ բանից նիշ*, *տալ բանից նշան*, *տալ պատուէր*, *խոյս տալ*, *ծայն տալ* և այլն: Օրինակ՝ «Աղաչէր բազում անգամ զկրօնաւորսն, զի *թոյլ տացեն* մտանել յեկեղեցին» (էջ 9): «Ի դուռն կոչեաց զնոսա, և *ես խրատ*՝ թէ յոր-

ժամ ի ձեզ հային, դուք միաբան ի քաղաքն դարձեք» (էջ 22): «Զի՞նչ է այդ, *գրոյց տուր ինձ*» (էջ 24) և այլն:

գ) *Հարադիր + բառնալ. բառնալ զգլուխ, ծայն բառնալ*: Օրինակ՝ «... ի սակաւ ժամու *բարծին զգլուխ* նորա...» (էջ 24): «... եթէ կարի սաստկացան ի վերայ նորա, *ծայն բարծեալ* ասէ...» (էջ 40) և այլն:

դ) *Հարադիր + գործել. դարան գործել* «դարանակալել. ծուղակի մեջ առնել», *մեղս գործել* «հանցանք՝ մեղք գործել»: Օրինակ՝ «Իսկ նա խորհեցաւ մահու *դարան գործել* նմա, և արծակեաց կոչել առ ինքն Մուշեղ...» (էջ 14): «...և ի ներքս նենգութեամբ *դարան* մահու *գործեալ* ի ձեռս գալ զօրացն» (էջ 22): «... և բազում *մեղս գործեալ իցեն* և առատածեռնին ի մեղաւոր ընչից իւրեանց սրբոյ Կարապետին...» (էջ 19):

ե) *Հարադիր + դնել. առաջի դնել, դնել ի մտի, ի վերայ դնել, դնել ի միջի*: Օրինակ՝ «... և յորդորեալ զօրսն ի պատերազմի, *առաջի եղեալ* զնոսա ի փախուստ...» (էջ 13): «Եւ արդ, որդեա՛կ, *դի՛ր* զայս *ի մտի* քում, զի եթէ ի վերայ քիստոնէից մեռանիս...» (էջ 21) և այլն:

զ) *Հարադիր + խոստանալ. բարիս խոստանալ, չարիս խոստանալ*: Օրինակ՝ «Սա բազում անգամ *բարիս խոստանայ*, և բազում անգամ *չարիս*, բայց խնդրէ զնշխարս Մուշեղայ իշխանին...» (էջ 43) և այլն:

է) *Հարադիր + ձգել. ձգել զձեռն, ի բաց ձգել*: Օրինակ՝ «Եւ նորա *ձգեալ զձեռն* իւր ի սուրն՝ որ առաջի կայր...» (էջ 25): «Եւ աճապարեալ *ի բաց ձգեաց* զաջոյ ոտնն սոնապանօք հանդերձ...» (էջ 51) և այլն:

ը) *Հարադիր + առնուլ. կասկած առնուլ, առնուլ (բանից) նշան, ի մէջ առնուլ*: Օրինակ՝ «... սկսան *կասկած առնուլ*, և կամէին յետս դառնալ» (էջ 22): «...մինչև *էառ բանից նշան* զօրսն կոչելոյ» (էջ 27): «Եւ ի վերայ շրջեալ, զմեւս թէն Վահանայ բոլորեալ, *ի մէջ առեալ* զօրսն Պարսից, կոտորեցին մինչև յերեկոյն» (էջ 42):

2) Երկրորդ խմբի՝ «լինել» իմաստ ունեցող հարադրավոր բայերի դեպքում, որպէս հարադիր բաղադրիչներ,

հանդես են գալիս հիմնականում գոյականը, մակբայը, նախադրությունը, որոնցից մեծ թվով կիրառվում է մակբայը: Եթե առաջին խմբում որպես հարադիր բաղադրիչ գերակշռում էր գոյականի կիրառությունը, ապա այստեղ ունենք մակբայի կիրառության գերակշռություն:

ա) Հարադիր + *լինել* կադապարով հանդիպում են հետևյալ բաղադրությունները՝ *ազդ լինել, գիշերազնաց լինել, ժողով լինել, ի մօտս լինել, ընդ առաջ լինել, լի լինել, ուրախ լինել, նշաւակ լինել, լուռ լինել*: Օրինակ՝ «...մի՛ առնէր յիս զգասումն բարկութեան քո, զի մի՛ եղէց նշաւակ աշխարհի...» (էջ 10): «Եւ իբրև *ազդ եղել* առ թագաւորն Խոսրով, և խնդաց յոյժ...» (էջ 14): «Եւ նորա *գիշերազնաց եղեալ* գնաց ի վերայ նոցա...» (էջ 31) և այլն:

բ) Հարադիր + *կալ*. *ի կալ առաջի, առաջի կայ (< կալ), յոտն կալ*: Օրինակ՝ «Այո՛ աղաչեմք, եթէ մեղք մեծամեծ իցեն, *ի կալ առաջի* սրբոյ եկեղեցւոյս...» (էջ 18): «Եւ զայս ասացեալ միաբան՝ *յոտս կացին* և զնշան խաչին դարձուցանէին...» (էջ 50) և այլն:

3) Երրորդ՝ շարժման իմաստ ունեցող հարադրավոր բայերի դեպքում, իբրև հարադիր բաղադրիչ, հանդես են գալիս մակբայը, գոյականը, որոնք երբեմն կարող են ուղեկցվել նախդիրներով: Այս դեպքում ևս մակբայը գերակշռում է:

ա) Հարադիր + *ելանել*. *յառաջ ելանել, ընդդէմ ելանել, ելանել ի վերայ, եզր ելանել, ի գլուխ ելանել, ընդ միջոցն ելանել*: Օրինակ՝ «Եւ *ել* ջահիւք *ի վերայ* զօրացն Պարսից...» (էջ 34): «... զի այնչափ կուտեցան ի վերայ, որ և տեղի չգտանէին՝ որ *եզր ելանէին*» (էջ 41): «Եւ ի մուտս եղել արևն, մնացին ի պարսից չորեքհարեւր, որք *ընդ միջոցն ելեալ* փախեան...» (էջ 42): «Եւ *ի գլուխ ել* աղօթքն Սանգնոսի...» (էջ 57) և այլն:

բ) Հարադիր + *գնալ*. *ընդ առաջ գնալ, գնալ ի վերայ, ի վայր գնալ*: Օրինակ՝ «Իսկ Վահանայ *ընդ առաջ գնացեալ* նոցա, իջոյց զնոսա...» (էջ 27): «Իսկ նորա ժողովեալ տասն հազար այր, *գնաց ի վերայ* նորա յԱնդակն...» (էջ 34): «...և

հնարս իմացեալ, ընդ Մարկոսց փողն *ի վայր գնացին* յեզր Արածանոյ...» (էջ 47) և այլն:

գ) Հարադիր + *գալ. ի ծեռս գալ, ընդ առաջ գալ, գալ ի վերայ, ընդդէմ գալ, գալ ի գլուխ, ի շուրջ գալ*: Օրինակ՝ «...և ի ներքս նենգութեամբ դարան մահու գործեալ՝ *ի ծեռս գալ* զօրացն» (էջ 22): «Իսկ Վահան փութով *ընդ առաջ եկեալ* զօրացն, աւետիս տայր...» (էջ 22): «...Ձի Յոյնք են *ի գալ ի վերայ* մեր, ասէ...» (էջ 27): «Եւ արք բերդին *ընդդէմ եկեալ*, քարամբ և գլօք յանխնայ կոտորեցին զնոսա...» (էջ 27) և այլն:

գ) Հարադիր + *մտանել. մտանել ի ներքս//մտանել ի ներս, զհետ մտանել*: Օրինակ՝ «...և քանզի նուրբ էր մուտ քաղաքին, սակաւ սակաւ կարէին *մտանել ի ներքս*» (էջ 22): «... *և ներս մտեալ*՝ սկսաւ կոտորել, և ի մօրսն լնուլ...» (էջ 22) և այլն:

ե) Հարադիր + *անցանել. ընդ առաջ անցանել, ի դուրս անցանել*: Օրինակ՝ «Քանզի որդի նորա Սմբատ *ընդ առաջ անցեալ*, կտրեաց չորեք հազար երիվարս...» (էջ 38) և այլն:

Սրանցից բացի, Հ. Մամիկոնյանի երկի մեջ տեղ են գտել հարադրավոր բայերի եզակի օրինակով կիրառութիւններ. «... և ամենայն խստութեամբ տուեալ պատասխանի, և *ի լոյս ածեալ* զմահու դարանն, թքակոծեցին զնա...» (էջ 14): «... և զքիթսն կտրեալ *ի շարի արկանէին* և բերէին առ Սմբատ» (36): «Եւ Սմբատ *ծայնս արծակեալ*, ասէր...» (էջ 35): «Ձոր տեսեալ դարանակալացն՝ *յարեան ի վերայ*, և կալան զնոսա» (էջ 27) և այլն:

Ձուգադրական բայերը նույնպես դասական գրաբարում գործուն լեզվական իրողութիւններ էին: Ա. Այտընյանը նման կազմութեամբ բայերը բաժանում է հիմնականում երեք տիպի՝ նկատի ունենալով զուգադրվող բաղադրիչների թեքման (խոնարհման, դերբայակազմության) բնույթն ու եղանակները, ընդ որում այդպիսի բաղադրությունները համարում է գրաբարի պերճության մի մասը²⁵:

²⁵ Հմմտ. Վրթ. Չալըխեան, Քերականութիւն հայկազեան լեզուի,

Հովհան Մամիկոնյանի երկի բառապաշարի զուգադրական բայերը նույնպես սովորաբար գոյանում են երկու բայի զուգադրումից՝ շարահյուսական փոխկապակցումով և համատեղումով արտահայտելով համեմատաբար կտրուկ և սլացիկ ընթացք ունեցող գործողություն: Այսպիսի միավորները գտնվում են իմաստային սերտ հարաբերակցության մեջ, լայնացնում և ուժեղացնում են վիպական պատումի մեջ առնվող գործողությունների ընթացքը: Այս տեսակետից, Պատմության մեջ կիրառվող զուգադրական բայերը ոճական արժեք են ստանում: Այսպես, օրինակ, եթե համեմատելու լինենք զուգադրական բայերով դրսևորված «... և յետ ութ աւուրն *եկն եհաս* Վախտանգն ի դաշտն անդր...» նախադասությունը իր երկու՝ սովորական բայերով կիրառելի տարբերակների հետ (հմմտ. «... և յետ ութ աւուրն *եկն* Վախտանգն ի դաշտն անդր...» կամ «... և յետ ութ աւուրն *եհաս* Վախտանգն ի դաշտն անդր...»), ապա նկատելի կդառնա զուգադրական բայով արտահայտված նախադասության իմաստային-ոճական (եթե ոչ բարբառային-խոսակցական) տարբերությունները մյուսների համեմատությամբ:

Նկատելի է, որ այս Պատմության զուգադրական բայերի մեջ անցողական բայերի մասնակցությունն ավելի շատ է, քան մյուս բայերինը:

Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության մեջ այդպիսի բայերը հանդես են գալիս զանազան եղանակներով՝ խոնարհվող և դերբայական ձևերի տարբեր կարգի զուգադրումներով: Այդուամենայնիվ, համապատասխան միավոր-

հանդերձ փոփոխմամբք և յաւելուածովք, աշխատասիրեալ ի հ. Արսենէ վ. Այտընեան, Վիեննա, 1885, էջ 399: Ըստ այս աշխատության՝ զուգադրական բայերի բաղադրիչները խոսքի մեջ ենթարկվում են թեքման, ընդ որում մի դեպքում խոնարհվում են երկու բաղադրիչները՝ *դիմեաց եկն ի վերայ, խաղայ ելանէ ի ներքուստ ի վեր*, մյուս դեպքում՝ առաջին բաղադրիչը, իսկ երկրորդն առնվում է անորոշ դերբայով՝ *դիմեաց գալ ի վերայ, խաղայ ելանէ ի ներքուստ ի վեր*, մեկ այլ դեպքում առաջին բաղադրիչը դրվում է անցյալ դերբայով և կիրառվում իմաստով մերձավոր մեկ այլ դիմավոր բայածևի հետ՝ *դիմեալ եկն ի վերայ, խաղացեալ ելանէ ի ներքոյ* (տե՛ս նույն տեղում, էջ 433-434):

ները խմբավորում ենք նկատի ունենալով բայական բաղադրիչների հանդիպման դեպքերը:

ա) Առաջին խումբը կազմում են *առնուլ* և մեկ այլ բայով զուգադրված հարադրությունները, ինչպես՝ *առնուլ-տանել*, *առնուլ-գնալ*: Օրինակ՝ «Իսկ զորդին Վախտանգայ և գկինն *առեալ տարան* յԱթից բերդն...» (էջ 36): «...զբաղաքն աւերեաց, և կրակատունսն այրեաց, և զսուրբ խաչն գերեաց, և *առեալ գնաց* ի պարսիկսն» (էջ 54) և այլն:

բ) *Գալ* և մեկ այլ բայով զուգադրություններ, ինչպես՝ *գալ-հասանել*, *գալ-մտանել*: Օրինակ՝ «... և յետ ութ աւուրն եկն եհաս Վախտանգն ի դաշտն անդր...» (էջ 34): «... և ինքն եկն եմուտ առ Վահան ի վրանն...» (էջ 27) և այլն:

գ) *Ելանել* և մեկ այլ բայով զուգադրություն, ինչպես՝ *ելանել-անցանել*, *ելանել-գնալ*: Օրինակ՝ «...ի բաց կաց, զի ի պատերազմօղ արսն *ելանեմ անցանեմ*» (38): «Եւ *ելեալ գնաց* ժողովել զգօրսն...» (էջ 47) և այլն:

դ) *Երթալ* և մեկ այլ բայով զուգադրություն, ինչպես՝ *երթալ-իջանել*, *երթալ-մտանել*: Օրինակ՝ «...*երթեալ մտին* ի ձոր մի, և թագեան մնջեցին խոյս առեալ մինչև ի միւս աւուրն հասարակն» (էջ 42): «...և *երթեալ էջ* ի Դաշտեանս...» (էջ 44) և այլն:

Հանդիպում են զուգադրական բայերի մենակադասար բաղադրության եզակի օրինակներ, ինչպես՝ *անցանել-գնալ*, *հասանել-կտրել*, *տանել-ածել*: Օրինակ՝ «... և ընդ Դայոց զօրսն հպարտացան բնակել Յոյնքն, *անցին գնացին* աւուր միոյ ճանապարհ ի դաստակերտն և անդ իջին» (էջ 13): «...որք գկօնաւորսն կոտորեցին, *անցեալ գնացին* յԱստղօն ամրոցն...» (էջ 21): «Եւ *տարեալ ածեալ* զնոսա ի դաշտին...» (էջ 32) և այլն:

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» մեջ պատճառական հարադիր բայերը նախորդ երկու տիպի բայերի համեմատությամբ քիչ են գործածվում: Այդպիսի բայերը հիմնականում հետևյալներն են՝ *ածել տալ*, *արկանել տալ*, *այրել տալ*, *արածել տալ*, *գրել տալ*, *դնել տալ*, *տալ զենուլ*, *թողուլ տալ*, *հանել տալ*, *կտրել տալ*, *շինել տալ*,

տանել տալ, կոչել տալ, տալ մօտիլ: Օրինակ՝ «Եւ բարկացեալ Վաշդեան, ետ ածել զՀամամ...» (էջ 57): «... և ետ գրել բանից միշ և ողջոյն, թէ երից աւուրց ել ի բլուրդ...» (էջ 25): «...և կոչեաց ի ծառայիցն Միհրանայ տասն այր հաւատարիմ, և ետ տանել զթուղթն առ Վաշիր...» (էջ 25): «Սուրեն քերեալ ետ զհարերս հազար դահեկանսն և զուղտսն և զծիսն առաջի, և ասէ ցիշխանն...» (էջ 38) և այլն:

Պատմիչի երկի բառապաշարի մեջ չեն հանդիպում, օրինակ, բաղիյուսական բարդության կիրառություններ, եթե հաշվի չառնենք մեկ-երկու թվականական այն կազմությունները, որոնք զերծ են գործառական-ոճական երանգներից:

Հայերենում սովորաբար կցական բարդությունները կազմվում են կրկնավոր, հարադրական և բաղիյուսական բարդություններից՝ հիմնված իմաստային, կառուցվածքային փոփոխությունների, ինչպես նաև արտասանական սերտաճումների վրա: Այսպես, օրինակ, հարադրական բարդություններից առաջացած կցականների դեպքում տեղի է ունենում բաղադրիչների սերտ կցում, արտասանական փոփոխություն՝ միասնական շեշտի առաջացում (հմմտ. *ակն ածել, յանձն առնուլ, ծայն արկանել > ակնածու, յանձնառու, ծայնարկու* և այլն):

Այստեղ, իբրև կցական բարդություններ, մեծ մասամբ կիրառվում են թվական անուն բաղադրիչներ ունեցող կազմությունները, մասամբ՝ այլ կարգի միավորները, որոնք ընդհանուր առմամբ հանդես էին եկել հիմն հայերենի մախորդ ենթաշրջաններում:

Չնայած որ միայն թվական անուն բաղադրիչներով կազմված կցական բարդություններն այստեղ ունեն համեմատաբար լայն կիրառություններ, կազմության տեսակետից էլ նույնական են դասական գրաբարի համապատասխան ձևերի հետ, թեև հնարավոր է, որ նաև այդպիսի բաղադրություններ լինեն իրենց գրությամբ միայն: Այնուամենայնիվ, այսպիսի կազմությունները չենք անտեսում: Այդպիսի թվականներից են՝ *իննսունևութ, ութսունևերեք, ութու-*

տասն, քսաններորդ, քսանկիններորդ, քսանևութ և այլն: Օրինակ՝ «... զի հայր էր վանացն, և ընդ ձեռամբ իւրով ունէր երեքհարելր *իննսունևութ* կրօնաւորս...» (էջ 29): «...և նստաւ յաթոռ նորա Դաւիթ ամս երիս, որ է *քսաններորդ* ի սրբոյ Գրիգորէ...» (էջ 49) և այլն:

Հանդիպում են նաև անշաղկապ թվականական կազմութեամբ կցական բարդությունների կիրառություններ՝ այս Պատմության հրատարակության բնագրում ունենալով միածույլ գրություն, ինչպես՝ *երեքհարելր, երեքհազար, իննհարելր, չորեքհազար, ութհարելր* և այլն: Օրինակ՝ «...քանզի զօրք իշխանին Պալունեաց թագուցեալ էին ի բլուրն ի փոքր ամրոցին ի Մեծամօրին, որք *երեքհարելր*, ի ներքս Անդակայ...» (էջ 39): «Իսկ Սմբատ զՎահան կողմնապահ էր թողեալ ի գիշերին *չորեքհազարաւն...*» (էջ 46) և այլն²⁶:

Եզակի դեպքերում ունենք կցական բարդությանը զուգահեռ հարադրական՝ անջատական կազմութեամբ հանդես եկած թվականի կիրառություն. «Կիրեղ (եկաց հայր վանացն. – Վ. Հ.) ամս *քսան և երկու*» (էջ 8)²⁷:

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի իսկական բարդությունները սովորաբար կազմվում են այնպիսի բաղադրիչներով, որոնք ըստ էության առանձին բառեր են, բառարմատներ կամ առանձին արմատներ: Անկախ բաղադրիչների շարահյուսական փոխհարաբերությունից, բարդության առաջին բաղադրիչները հիմնականում դրվում են ուղղական հոլովով, մյուս բաղադրիչին միանում են *ա* հոդակապով կամ առանց հոդակապի, այլև շեշտի տեղաշարժի դեպքում կրում են որոշակի հնչյունափոխություն կամ գերծ են մնում դրանից²⁸:

Մ. Աբեղյանը հայոց լեզվի բառակազմական համակարգում առանձնացնում է իսկական բարդությունների մի

²⁶ Եթե հրատարակչական-տպագրական միջամտության արդյունք չէ:

²⁷ Հմմտ. նախորդ ծանոթագրությունը:

²⁸ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 189:

քանի տիպեր: «Տարոնի պատմության» բառապաշարի բարդությունները ներկայացնում ենք նույնպիսի խմբավորումներով: Այս դեպքում ևս նկատվում են բարդության մասնակից բաղադրիչների կրած հնչյունական փոփոխությունները, ձևաբանական (կամ խոսքիմաստային) պատկանելությունը, ինչպես նաև շարահյուսական զանազան առնչությունները:

Նախ՝ Պատմության նորակազմ բառերից մի քանիսը, լինելով իսկական բարդության մոուշներ, նույնպես ունեն հայոց լեզվին ընդհանրապես բնորոշ հնչյունափոխություններ. *բռնատեղ* (< *բուռն-ա-տեղ*), *դիւարած* (< *դէւ-արած*), *գրուցատար* (< *գրոյց-ա-տար*), *գրուցարար* (< *գրոյց-արար*), *խստակրօնութիւն* (< *խիստ-ա-կրօնութիւն*), *մարգարտապսակ* (< *մարգարիտ-ա-պսակ*), *գետավիժութիւն* (< *գետա-վիժ-ութիւն*), *գիշահոտ* (< *գէշ-ա-հոտ*) և այլն: Օրինակ՝ «Եւ իբրև վճարեցին ի կոտորելոյ զայնչափ բազմութիւն, երկերիւր այր համարով թողեալ *գրուցատարս* այլոցն վասն առն՝ զոր տեսին ի գիշերին...» (էջ 34): «... կամ ի վիշտս, կամ ի ցանկութիւն չարեաց, կամ ի լլկումն, կամ *ի գետավիժութիւն*, կամ ի զազանացն բեկումն...» (էջ 18) և այլն:

Երկրորդ՝ իսկական բարդությունների բաղադրիչների խոսքիմասային պատկանելության հատկանիշով այս Պատմության մեջ կիրառված (հիմնականում նորակազմ, մասամբ՝ նախկինում վկայված) համապատասխան միավորները խմբավորվում են հետևյալ կերպ:

ա) Միայն գոյական անուն բաղադրիչներով կազմված իսկական բարդություններից են հետևյալները (ընդ սմին նաև առաջին անգամ այս պատմության մեջ հանդիպող մի քանի նույնատիպ տեղանուններ). *Աստղաբերդ*, *բռնատեղ*, *գաւառապետ*, *Հայրաբլուր*//*Հայրբլուր*, *ծիագող*, *Մատրավան*, *մարգարտապսակ*, *պատերազմագլուխ*, *Սրենավայր*, *Վարազաբլուր*, *քարագլուխ* և այլն: Օրինակ՝ «... և ետ գեւուլ ի վերայ ձեռինն և սրոյն, զի իջցէ արիւնն և թուլացուցէ *գրռնատեղն*» (էջ 41): «...թէ արժան է ձեզ *մարգարտապսակն* զմարգպանին գողանալ...» (էջ 26): «...և յինքեանս

առեալ զպատերազմն, սկսան կոտորել *զպատերազմագլուխսն*» (էջ 42) և այլն:

բ) Գոյականով և բայարմատով կամ բայաբնով բաղադրված բարդություններից են հետևյալները (ընդ սմին՝ միմիայն նորակազմ բառեր, մասամբ՝ տեղանուններ), ինչպես՝ *այծարած, գետավիժութիւն, զրուցատար, զրուցարար, Դամամաշէն, Ձիւնկերտ, մօրաթաթախ, մօրահեղձ, ծիատար(ք), քարակոփ, քարապաշտ*: Օրինակ՝ «... լինել *զրուցատարս* սքանչելեացն՝ որ հանդիպեցաւ ի կրօնաւորացն նոցա» (էջ 53): «Իսկ ոմանք փախստեայ լեալ, անցանէին հանդէպ *մօրաթաթախ* յՕձ քաղաքի» (էջ 58) և այլն:

գ) Երրորդ խմբի մեջ մտնում են այնպիսի բարդությունները, որոնք կազմվում են ածականով և գոյականով, մակբայով և բայարմատով կամ բայաբնով, ինչպես՝ *աւելախօս, բարձրաբուն, փոխատու*: Օրինակ՝ «Առ ի՞նչ դարձայք ի պատերազմ, ո՛վ *աւելախօսք*» (էջ 32): «... և ընդ տասն առնն ժամահար մի, և ընդ երկուսն *խաչադրօշ* բարձրաբուն...» (էջ 50) և այլն:

Իսկական բարդությունների այլ կարգի միավորներ էլ կան, որոնք հիմնականում կիրառված ենք գտնում հնագույն մատենագրական երկերում, ուստի և դրանց չենք անդրադառնում (հմմտ. *միաբան, միաճաշակ* և այլն):

Եվ երրորդ՝ այս Պատմության բառապաշարի իսկական բարդությունների բաղադրիչների շարահյուսական փոխհարաբերությունը նույնական է դասական գրաբարի համապատասխան երևույթների հետ:

Այսպես, գոյականական կազմություն ունեցող բարդությունների դեպքում նկատվում է բաղադրիչների հատկացուցիչ-հատկացյալային փոխհարաբերության գերակշռող դրսևորում (հմմտ. *գաւառաապետ, ծիագող, Վարազբլուր, քարագլուխ*):

Գոյականով և բայարմատով կամ բայաբնով կազմված բարդությունների մեջ առկա է բաղադրիչների խնդրային կամ պարագայական փոխհարաբերություն (հմմտ. *այծա-*

րած, գրուցատար, գրուցարար, մօրաթաթախ, մօրահեղձ, ծիատարք):

Այն բարդությունները, որոնք առաջանում են ածական անուն և գոյական անուն խոսքի մասերով, ունեն բաղադրիչների որոշիչ-որոշյալային փոխհարաբերություն (հմմտ. *բարձրաբուն*), իսկ մակբայով և որևէ բայարմատով կամ բայաբնով կազմված բարդությունների դեպքում գոյանում է բաղադրիչների պարագայական շարահյուսական հարաբերակցություն (հմմտ. *աւելախօս, փոխատու*):

Մի քանի խոսք ածանցման մասին:

Իբրև ընդհանուր դիտողություն նկատելի է, որ Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության բառապաշարի մեջ բառակազմական միջոցի արժեք ունեցող ածանցները հին հայերենի դասական և հետդասական գրաբարի ենթաշրջաններում գործող համապատասխան օրինաչափությունների սահմաններից չեն անցնում:

Այս պատմության մեջ կիրառվում են հիմնականում հետևյալ ածանցները՝ *-ակ, -ական, -անք, -ատ, -արան, -աւոր, -եայ, -եղէն, -եստ, -իկ, -իք, -ոտ, -ոտի, -որդ, -ութիւն, -ումն, -ստան* և այլն: Օրինակ՝ *հետևակ, տափարակ, հալածական, փախստական, հալածանք, տառապանք, հեղեղատ, վկայարան, կտակարան, աւետաւոր, նենգաւոր, պաշտօնեայ, ի բացեայ, մազեղէն* (< *մազեղինօք*), *պահեստ, փոքրիկ, աւետիք* (< *աւետիս*), *աներախտիք* (< *աներախտիս*), *ստորոտ, օտարոտի, առաջնորդ, հակառակորդ, վանականութիւն, օգնականութիւն, մոռացումն, փափաքումն, թագուստ* (< *թագստեան*), *փախուստ* (այլև՝ *փախստեայ, փախստեայք, փախստէից*), *բուրաստան* և այլն:

* * *

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» բառապաշարի որոշ միավորներ պարունակում են հնչյունների սղման դեպքեր, որոնք հիմնականում ժողովրդախոսակցական լեզվի ազդեցությամբ գրական լեզվի մեջ ներթափան-

ցած երևույթներ են: Հանդիպում են դեպքեր, երբ հնչյունական սղում պարունակող տվյալ բառը մեկ այլ դեպքում հանդես է գալիս առանց հնչյունական սղման, որի հետևանքով, բնականաբար, առաջանում է բառային զուգահեռ ձևերի կիրառություն: Այսպիսի զուգահեռ ձևերի կիրառությունները, հավանաբար, հեղինակի բառագործածության անհետևողականության արդյունք են. ժողովրդախոսակցական լեզվատարրերը, ներթափանցելով գրական լեզվի մեջ, վերջինիս բառապաշարի մեջ մտցնում են որոշակի փոփոխություններ²⁹:

Հնչյունների սղման երևույթը նկատվում է բառակազմության, հոլովակազմության և խոնարհման շրջանակներում՝ հիմնականում իբրև ժամանակի խոսակցական (եթե ոչ՝ բարբառային) արտասանության մի դրսևորում:

Այսպես, հնչյունի սղման օրինակ է իսկական բարդության մեջ *ա* հոդակապի բացթողումը: Օրինակ՝ «Իսկ *եկեղեցական* և մի ոմն կրօնաւորացն գնացեալ առաջի սրբոյն սեղանոյն, ասեն...» (էջ 11): «Աղաչեաց իշխանն Ծիծառնիկ՝ եթէ հնարեա և գողացիր զխաչն զի *եկեղեցական* քո ազգական է» (էջ 54) և այլն:

Հայերենում բառաբարդման եղանակով կազմված տեղանունների մեջ սովորաբար դրվում է *ա* հոդակապը (հմտ. *Տիգրանակերտ*, *Երվանդաշատ* և այլն): «Տարոնի պատմության» մեջ կան այնպիսի տեղանուններ, որոնք չեն պահպանում այդ հոդակապը³⁰: Օրինակ՝ «Եւ շինէ զաւերեալն *Ձիւնկերտ* քաղաք մեծ» (էջ 30): «Եւ մարգպան կայ թաղեալ ի դուռն կաթուղիկէին և *Ձիւնկերտ* Տարօնոյ ի Պորպ քաղաքի» (էջ 58): «Ներսէս Հայոց կաթողիկոս, որ ի Տայոց էր ծննդեամբ, այն որ *գՎաղարշկերտոյ* սուրբ Աստուածածինն շինեաց...» (էջ 55) և այլն:

²⁹ Միայն մեկ վերապահությամբ, եթե բերվող օրինակները տարբեր գրիչների կողմից թույլ տրված սխալների կամ վրիպակների հետևանքով, այլև հետագա ժամանակների լեզվի ազդեցությամբ տեղ գտած երևույթ չեն:

³⁰ Հմտ. Ա.Ա. Աբրահամյան. Գրաբար ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 439:

Դասական գրաբարի *իրեար* փոխադարձ դերանվան *ե*, իսկ *Ողական* տեղանվան մեջ *ա* ձայնավորներն ընկել են (հմմտ. *իրեար* – *իրար*, *Ողական* – *Ողկամ*): Օրինակ՝ «...և ի մէջ առեալ զգօրսն Պարսից և խմբեցաւ պատերազմ ընդ *իրարս*, մինչև զի ոչ գոյր հնար ճանաչել զմիմեանս...» (էջ 50): «Իսկ ոմանք *յՈղկանայ* ելեալ զնացին որսոյ պատճառանօք երկերիւր և յիսուն այր» (էջ 40) և այլն:

Խոսակցական (կամ բարբառային) արատասանության հետևանքով մի քանի անձնանունների մեջ նույնպես տեղ է գտել հնչյունների սղում: Օրինակ՝ «Իսկ իշխանն Արջուց կողմանն *Գորգ* Շատախօս (փխ. *Գէորգ*), որ կոչեաց զանուն զաւառին իւրում Շատախ վասն աւելի անուան իւրում...» (54): «Ի նույն ամին վախճանեցաւ երանելին *Թողիկ* (փխ. *Թողոսիկ* < *Թողորոս-իկ*), հայրն վանացն Գլակայ...» (էջ 29) և այլն:

Երբեմն նկատվում է բառավերջի *ք*, *մ* բաղաձայնների սղում (հմմտ. *ի ներս*, *ի կողմ*, փխ.՝ *ի ներքս*, *ի կողմն*): Օրինակ՝ «... դուք միաբան ի քաղաքն դարձէք և *ի ներս* մտեալ՝ զյաղթութեան փողն հնչեցուցէք...» (էջ 22): «... և ի վախճանիլն իւր ետ տանել զհնքն ի վանսն Իննակնեան, և կայ *ի կողմ* արևելից երեք քայլ հեռագոյն յեկեղեցւոյն» (էջ 12) և այլն:

Մի քանի բառեր թեք հոլովածներում ունեն *ա*, *ի* (վերջինս թեք հոլովներում՝ *ւ*) ձայնավորների անկում: Օրինակ՝ «... և դառնալն առ Միհրան տէր Մշու, Գարիրայ, Խութայ, Շատխոյ, և Սասնոյ» (էջ 15): «Բայց զանոյշ գինին *Ասորոց* և Սալնայ և զՄոխրայ այս երկու տարի է, որ յինէն կտրեալ էին...» (էջ 38): «Իբրև խմբեցաւ պատերազմն յեզերս *Արածանոյ*, առ անտառովն...» (էջ 50) և այլն:

Մի քանի հատուկ անուններ գործածվում են զուգահեռ ձևերով: Օրինակ՝ «... և կայ թաղեալ ի նոյն տեղւոջն, զոր *Հայրբլուր* կոչեն...» (էջ 29): «Եւ ի սոյն աւուրն վախճանեցաւ երանելին Ստեփաննոս, և կայ առ այլ հարսն *ի Հայրաբլուրն*» (էջ 43): «*Կոմիտաս* (եկաց հայր վանացն.- Վ.Յ.) ամս ութ» (էջ 8): «Սա ի ժամանակս *Կոմիտասայ* Հայոց կա-

թողիկոսի գնաց առ նա...» (էջ 8): «... և կոչեաց զանուն նորա *Գարիար...*» (էջ 30): «... որ և շինեաց գՊորայ քաղաք և զանուրն *զԳահար*» (էջ 30) և այլն:

4. Նոր բառեր և իմաստային կիրառություններ

«Տարոնի պատմությունը» գրվել է մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ գրաբարն իբրև գրավոր լեզու դեռևս գործում էր: Ա. Այտընյանը, այս հեղինակի Պատմության լեզվի մասին ընդհանուր բնութագրություն է տալիս. «Այս նշանաւոր պատմագրէն չազատուած՝ հարկ է վերջապէս իւր մէկ էական նկարագիրն ալ աչքէ չկորսցնել՝ որ *գրաբարը չէ թէ միայն նախամեծար եղած է իրեն, այլ իրօք գրաբար մատենագրելու դիտաւորութիւնն այնպէս որոշ է, որ բացայայտ ռամկական կարծածները միշտ խեղճած է գործածել, նաեւ այնպիսիներն, որոնք իրմէ գէթ երկու հարիւր տարի յառաջ ծանօթ և գործածական էին: Ձորօրինակ կը զգուշանայ -եր յոգնակիներէն, որ առաջիններն անխիղճ գործածեր էին, կը խորշի *ամէն* բառէն (փոխանակ՝ *ամենայն*), որ գիտենք թէ արդէն իւր նախնեացը ծանօթ էր. եւ -*ած* դերբայէն, որ իրեն անլուր չէր: Այս ամենքն հազիւ մէյ մէկ տեղ կը սպրդին իւր գրչէն (Ա. Այտընյանը տողատակին բերում է համապատասխան օրինակները. - Վ.Յ.), որ *ըսել է թէ դեռ ժամանակին աշխարհիկ լեզուն չի ներկայանար մեզի այս մատենագրութեան մէջ* (ընդգծումները մերն են. - (Վ.Յ.)³¹:*

Ա. Այտընյանի միանգամայն ճիշտ դիտողությունից բխում է հետևյալը, եթե Մամիկոնյանը գրաբարի բառապաշարին (և ոչ միայն բառապաշարին) քիչ հետամուտ եղած լիներ, ապա այսօր մեզ հասած կլիներին ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվից ավելի շատ տվյալներ: Այնուհանդերձ, այս Պատմության լեզվի մեջ տեղ են գտել ժամանակի «աշխարհիկ լեզվի» միավորներ, որոնք կազմում են հեղինակի բառապաշարի առանձնահատկությունները:

³¹ Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 128-129:

«Տարոնի պատմության» լեզուն հայ բանասիրության մեջ համարվում է դասական գրաբարից բավականին հեռացած, ժամանակի խոսակցական լեզվի տարբեր շերտերից ահագին տարրեր պահպանած, որոշակի ոճական յուրահատկություններով հանդես եկած իրողություն: Այս Պատմության լեզուն համեմատաբար լավ է ուսումնասիրված «Նոր հայկազյան բառարանի» (իմա՝ ՆՅԲ) հեղինակների կողմից: Ոչ պակաս ուշադրություն են հատկացրել նրան նաև մեծանուն լեզվաբաններ Ա. Այտընյանը, Զ. Զյուրշմանը, Զ. Աճառյանը:

ՆՅԲ-ի հեղինակները այս պատմության բառապաշարին և հատկապես վերջինիս նորակազմություններին անդրադառնում են հայոց լեզվի բառապաշարի ամբողջականացման և իմաստային վերլուծության ժամանակ՝ բառարանագրական աշխատանքի ընթացքում: Նրանք հաճախ բառահոդված են առանձնացնում այս Պատմության տվյալների հիման վրա, ինչպես, օրինակ՝ *աւելախօս, բարձրաբուն, բռնատեղ, դիւարած, զրուցատար, զրուցարար, թլփատ, իշխանորդի, խստակրօնութիւն, կնկղաւոր, ձեռնատեղ, մարգարտապսակ, մօրաթաթախ, մօրահեղձ, պատերազմագլուխ, քարագլուխ* բառերի դեպքում:

Մի քանի բառեր ՆՅԲ-ում հիշատակվում են և՛ Զովհան Մամիկոնյանի, և՛ հետագա հեղինակների անուններով: Սրանց ժամանակագրությանը հետևելիս պարզվում է, որ դրանցից մի քանիսը նախ կիրառել է Զովհան Մամիկոնյանը, ապա նոր՝ ուրիշները:

Այսպես, ՆՅԲ-ի հեղինակները *այծարած* բառի դեպքում հիշատակում են հետագա հեղինակների, այնուհետև Զովհան Մամիկոնյանին, թեև ճիշտ հակառակն էր սպասելի:

Փոխատու բառի ժամանակ նշվում են երեք հետին վկայություններ, իսկ մինչ այդ չի հիշատակվում այս Պատմությունը:

Քարակոփ բառի դեպքում վկայակոչվում են նախ՝ հետագա հեղինակներ (իմմտ. Զովհաննես Կաթողիկոս, Գրիգոր Մագիստրոս), այնուհետև՝ Զովհան Մամիկոնյանը:

ՆՀԲ-ի հեղինակները երբեմն տալիս են Հովհան Մամիկոնյանի լեզվի բառապաշարի միավորը Ձենոբ (Ձենոբ Գլակ) անվան հղումով:

Սօտենալ բառը բերվում է միայն Գրիգոր Նարեկացու վկայությամբ, այնինչ այն նախապես հանդիպում է «Տարոնի պատմության» մեջ և այլն:

Որոշ բառեր դուրս են մնում ՆՀԲ-ի բառացանկերից, թեև մյուս՝ «Առձեռն բառարանի» (իմա՝ ԱԲ) մեջ դրանք լրացվում են. այդպիսի բառերից են հետևյալները՝ *թագուած, ծեռացկոծ, ծիատարք, ծիագողք* և այլն:

Ինչպես արդեն գիտենք, Ա. Այտընյանը դասական գրաբարի և նրա հետագա փուլերի բառային, քերականական և իմաստային, ինչպես նաև ոճական վերլուծությունների ճանապարհին անդրադառնում է նաև այս հեղինակի երկի լեզվական իրողությունների առանձնահատկություններին:

Ա. Այտընյանը «Տարոնի պատմության» բառապաշարի մեջ գտնում է այնպիսի բառեր, որոնք կիրառված չեն եղել մինչև այդ հայտնի մատենագրական երկերում³²: Դրանք հետևյալներն են՝ *հալաւ, շէր, սապոն, պապ* (°):

Այնուհետև, խոսում է այնպիսի բառերի և բառաձևերի մասին, որոնք, իբրև ժողովրդախոսակցական լեզվի տարրեր, բավականին նեղ կամ սակավ էին կիրառվում դասական գրաբարում, այնինչ այստեղ ունեն համեմատաբար լայն և հաճախակի գործածություններ: Ա. Այտընյանի լեզվաքննությունից պարզվում է, որ դասական գրաբարին զուգընթաց գոյություն ունեցած խոսակցական լեզվի տարրերն առավել ներթափանցուն են դառնում հետագա դարերում: Որոշակի փաստերի վրա հիմնված տեսական այդ դրույթը հետագայում հիմնավոր ընդունելություն է գտնում հայ լեզվաբանության մեջ³³:

³² Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 124-125:

³³ Հմմտ. Ա. Ղազարյան, Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1954, էջ 217-221:

Հ. Աճառյանը, հիմնականում հենվելով նախորդ ուսումնասիրողների տվյալների վրա, «Տարոնի պատմության» լեզվի բառապաշարի առանձնահատկությունները գնահատում է հայերենի բարեշրջության (էվոլյուցիայի) առումով և հատկապես աշխարհաբարի սկզբնավորման մեջ ունեցած դերի ու նշանակության տեսակետից³⁴: Այս «Պատմության» լեզվի նոր բառերը Հ. Աճառյանի կողմից հիմնականում ստուգաբանված են, թեև մինչև այժմ մնում են մեկ-երկու չստուգաբանված բառեր³⁵: Քիչ չեն նաև Հ. Աճառյանի կողմից ներկայացված այն նորակազմ բառերը, որոնք առհասարակ հարստացնում են հայերենի ընդհանուր բառապաշարը:

Անդրադառնալով «Տարոնի պատմության» բառապաշարի նոր բառերին և նոր իմաստային կիրառություններին՝ առանձին-առանձին, ինչպես նաև այն հարցին, թե հեղինակի բառապաշարի նորակազմությունները հայոց լեզվի պատմության ընթացքում ինչպիսի արժեք են ձեռք բերում:

1) *Հալալ* բառը նախապես հիշատակվում է ՆՅԲ-ի հեղինակների կողմից՝ վկայակոչելով միմիայն Հովհան Մամիկոնյանին: Ա. Այտընյանը նույնպես այս բառը համարում է «Տարոնի պատմության» «նորանոր բառերից»: *Հալալ* բառի իմաստը բացահայտվում է բնագրում, որում այն հոմանիշ է *հանդերձ* («զգեստ») բառին: Օրինակ՝ «...և դարձեալ զսապոնի գինսն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրացն գիշահոտ *հալալն* և զարինաթաթախ *հանդերձսն* լուանալ տուաք և ազաք» (էջ 37):

Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանում» այս բառը նշվում է իբրև բարբառային միավոր: Եվ իրոք, այն գոյություն ունի միայն հայերենի հետազա բարբառներում. ուստի կարելի է մտածել, որ այս հեղինակի եր-

³⁴ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, 1951, էջ 228-229: Նույնի Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, 1945, էջ 551:

³⁵ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-7, Երևան, 1926-1935 (2-րդ հրատ.) հհ. 1-4, Երևան, 1971-1979):

կում այն կիրառվում է իբրև ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի բառային միավոր:

2) *Յ. Աճառյանի* ստուգաբանությամբ *պապ* բառը, լինելով համանուն միավոր, այս պատմության մեջ արտահայտում է «հոր հայր» իմաստը (հմմտ. *հաւ* «հոր հայր, պապ») և կապ չունի մյուս՝ «հայրապետ, կաթողիկոս» իմաստի հետ: Օրինակ՝ «... և ինքն յուղարկեաց գերիվարն նոցա ի Մուշ աւան՝ առ որդին իւր, որ կոչէր ըստ *պապ* անուան՝ Վահան Կանսարական...» (էջ 34): *Յ. Աճառյանը* *պապ* բառի «հոր հայր» իմաստով կիրառության դեպքում վկայակոչում է նախ Փիլոն Եբրայեցուն, ապա՝ *Յ. Մամիկոնյանին*, այլև ուրիշների: Իսկ *ՆՅԲ-ի* հեղինակները թվարկում են չորս հեղինակի անուն, որոնցից չորրորդը *Յովհան Մամիկոնյանն* է (*ՆՅԲ*, հ. 2, էջ 599):

Մյուս կողմից, ինչպես արդեն նշեցինք, *Ա. Այտընյանն* այն համարում է *Յովհան Մամիկոնյանի* բառապաշարի «նորանոր» բառերից: Սա հակասում է *ՆՅԲ-ի* և *Յ. Աճառյանի* կողմից Փիլոն Եբրայեցու մոտ հենց «հոր հայր» իմաստով նախնական կիրառության մատնանշմանը: Ընդունելի համարելով *ՆՅԲ-ի* հեղինակների և *Յ. Աճառյանի* ճիշտ տեսակետներն այս առումով, *պապ* բառը չենք ընդունում որպես «Տարոնի պատմության» բառապաշարի նոր բառ կամ բառապաշարի նորություն:

3) *Սապոն* բառը փոխառյալ է, ընդ որում բառարանագիրների վկայությամբ և ժամանակագրական տեսանկյունից առաջին անգամ *Յովհան Մամիկոնյանի* երկի մեջ է ավանդվում: Օրինակ՝ «... և դարձել *զսապոնի* գինսն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրաց գիշահոտ հալաւն և զարինաթաթախ հանդերձսն լուանալ տուաք և ագաք» (էջ 37): *ՆՅԲ-ի* հեղինակները, *Յ. Աճառյանը* հիշատակում են նախ «Տարոնի պատմության», ապա նոր՝ *Մաղաքիա արեղայի* (ԺԳ դար) և ուրիշների անունները (*ՆՅԲ*, 2, էջ 694-695, Արմ., էջ 96):

4) *Փանդանել* բայը նույնպես *Յ. Մամիկոնյանի* բառապաշարի նորություններից է: *Յ. Աճառյանը* բացատրում է, որ

այս բառը նշանակում է «ցրվել, թշնամին հալածելով ասդին անդին փախցնել» (ՀԱ, էջ 122, Արմ, էջ 1146): Օրինակ՝ «Եւ ի մէջ առեալ զգօրսն Պարսից, և սկսան *փանդանել*, զի իշխան Պալունեաց կտրեաց երկու իշխանս, և եհան զնոսա մինչև ի Հաշտեանս» (էջ 52) :

Բառի ստուգաբանությունը վերջնականապես հայտնի չէ, ըստ Ջահուկյանի՝ ամենայն հավանականությամբ *փանդանել* բայը գոյացել է փոխառյալ միավորի հիման վրա³⁶: Մենք հակված ենք ենթադրելու արմատի բնիկ լինելը, որը կարող է ապացուցման: Այս բառի *փանդ*- արմատից ունենք նաև *Փանդիկ* տեղանունը՝ ուղիղ և *Փանդիկաւ* թեք ձևերով: Օրինակ՝ «Եւ փախուցեալ ընդ երեսս դաշտին փախստեայք լինէին, և անուանեցաւ տեղին այն *Փանդիկ*» (էջ 52): «Վասն գալոյն Վարդուհրայ, և մեռանելոյն ի *Փանդիկաւ* յիսուն հազար արսն յեզր Արածանոյ» (էջ 49):

5) Հ. Աճառյանը *դիմեսլեկոս* բառի համար իբրև նախնական վկայություն հիշատակում է Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմությունը», այնուհետև վկայակոչում է ուրիշների: Օրինակ՝ «Իսկ նա ուխտ սիրոյ դներ ի միջի, ոչ միայն մարգպան Հայոց և պարսից համարեալ, այլև *դիմեսլեկոս* առնել բովանդակ Հոռովմոց» (էջ 56): Հ. Աճառյանն ավելացնում է նաև այն, որ բառի ուղիղ ձևը պետք է եղած լիներ *դեմեսլեկոս*, որի առաջին *ե* ձայնավորը տարնմանությամբ փոխվում է *ի* ձայնավորի, իսկ երկրորդը՝ *է* ձայնավորի (Արմ., էջ 501): Այսպիսով, առաջին անգամ այս Պատմության մեջ հանդիպող *դիմեսլեկոս* բառը հանդես է եկել *ե* > *ի*, *ե* > *է* հնչյունափոխություններով:

³⁶ Ինչպես արդեն վերևում նշել ենք, Գ.Ջահուկյանը համեմատաբար ավելի ուշ անդրադառնում է այս բառին՝ կապելով կովկասյան լեզուների հետ (հմմտ. քարթվ. *pant-, սկան. pant- pīnt-«ցրել»):Տե՛ս Գ.Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 437, 596: Իսկ հեղինակի բառարանում նշվում է՝ «ծագումն անհայտ է» («Հայերեն ստուգաբանական բառարան», Երևան, 2010, էջ 758):

6) Դասական գրաբարում կար ոչ միայն *թլիփ* բառը, այլև կային սրանից սերված *թլփատել*, *թլփատիչ*, *թլփատութիւն* և այլն բառաձևերը, որոնք առաջանում են *ատ* արմատի և *-իչ*, *-ութիւն* ածանցների հետ բաղադրվելով, ընդ որում տվյալ դեպքում *-ատ(ել)* բայարմատը հանդես է եկել իր բուն՝ բայական իմաստով:

Իսկ այս Պատմության մեջ կիրառվում է *թլիփ* բառի հնչյունափոխված *թլփ*- տարբերակից և *-ատ* բառակազմական ածանցից գոյացած բառաձև՝ *թլփատ* գոյականը: Օրինակ՝ «Եւ հրամայեաց նա զամենեցուն զքիթսն կտրել և *զթլփատսն*, և արկանել ի մախաղ» (էջ 23): «Եւ զորս ի ցամաքն սպանին, զքիթսն, և *զթլփատսն* կտրէին և պահէին» (էջ 23):

Հ. Աճառյանը, նկատի ունենալով Հ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» այս իրողությունը, գրում է. «Յետինները սխալ ստուգաբանելով բառս ենթադրել են «ծածուկ անդամ» ԱԲ կամ «ծածուկ անդամի կաշին» (ըստ արդի հայկաբանների)» (Արմ., էջ 1243-1244): Այս բառի *թլիփ* արմատական ճիշտ և նախնական իմաստը նշանակում է «օձիքի կամ գրպանի եզերքին՝ ամրության կամ զարդի համար կարված երիզ»: *Թլիփ* արմատից *թլփատ* նորակազմությունը, անկասկած, առաջանում է *թլփատել*, *թլփատիչ*, *թլփատութիւն* և նման ձևերի հիման վրա՝ *-ատ* բայակազմական ածանցը վերածելով արմատի տարրի:

7) Հ. Մամիկոնյանի Պատմության մեջ հանդիպում է նաև *շէր* նոր բառը: ՆՀԲ-ի հեղինակները, Հ. Աճառյանն այդ բառի համար, իբրև եզակի վկայություն, հիշատակում են միայն Հովհան Մամիկոնյանին: Բառի իմաստը բացահայտվում է բնագրում, որում այն նշանակում է «երգ, ժողովրդական բանաստեղծություն, ժողովրդական երգ»³⁷: Օրինակ՝

³⁷ Այս բառը, ինչպես ստուգաբանում է Հ. Աճառյանը, փոխառյալ է արաբ. *šī'r* կամ *šī'r* «երգ, բանաստեղծություն» ձևից: Հավանաբար, արաբ. *šī'r* ձևը նախապես տվել է հայ. *շէր*, ապա՝ *շէր*: Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, էջ 334:

«Որ և յետոյ ի հոտել դիականցն յորդնել շէր հանեալ ասէին. «Կերան գազանք զմարմինս դիականցն Վարազայ եւ գիրացան...» (էջ 42):

Այդ կապակցութեամբ Զ. Աճառեանն ունի հետևյալ ուշագրաւ դիտողութիւնը. «Համեմատութիւնը ճիշտ և փոխառութիւնը ստոյգ կարելի է համարել միայն այն ժամանակ, երբ ընդունինք, թէ Մամիկոնեանի սոյն հատուածը աւելի ուշ ժամանակի գործ է կամ յետոյ աւելացրած» (Արմ., էջ 334): Այս դիտողութիւնն, ինչ խոսք, ունի իր պատճառները. նախ՝ Զ. Աճառեանը այն բանասեր-լեզվաբաններից էր, որոնք Հովհան Մամիկոնեանին համարում էին VII դարի մատենագիր (հմմտ. Արմ., Երևան, 1971, էջ 44), այնուհետև՝ նա արաբական փոխառութիւնների հարցում այն կարծիքին էր, թե արաբների տիրապետության սկզբնական շրջանում հայերենի՝ արաբերենից փոխառած բառերի քանակը ընդհանուրապես «աննշան» է եղել (հմմտ. ՀԼՊ, 2, էջ 173): Այնինչ, այս Պատմության բառապաշարի մեջ, ինչպես տեսնում ենք, առկա են այդպիսի փոխառյալ բառեր, որոնք նախապես գործածական են եղել ժամանակի խոսակցական լեզվի մեջ:

Դասական գրաբարի բառապաշարի որոշ միավորներ այստեղ հանդես են գալիս ոչ միայն իրենց նախկին իմաստներով, այլև նոր իմաստային կիրառութիւններով:

Այդպիսի բառերից անդրադառնանք հատկապես հետևյալներին:

1) ՆՅԲ-ի հեղինակները, Զ. Աճառեանը *ցից* բառի համար նշում են երկու իմաստ՝ «սրածայր փայտ» և «ցցուն, ցցյալ (որևէ բան)» (ՆՅԲ, էջ 923-924, Արմ., էջ 1073): Բառի իմաստային կիրառութիւններից երկրորդի դեպքում հեղինակները վկայակոչում են Հովհան Մամիկոնեանին (այլև՝ «Գիրք վաստակոցը»՝ իբրև հետին վկայութիւն): Վերոհիշյալ իմաստներից երկրորդն արտահայտվում է «Տարոնի պատմության» հետևյալ օրինակում. «...Եւ կտրեաց զքիթսն, և ցուցանէր աչացն, և պատառեալ զփորն, ետ ծառային հանել զլեարդն և դնել ի բերանն, և հարեալ զդա-

նակն ի փորն և ետ թողուլ *ի ghg*» (էջ 25): Ըստ Դ. Դյուբշմանի հայ. *ghg* բառը փոխառյալ է ասոր. *ṣeṣṣā* «սեպ» ձևից³⁸:

2) *խիստ* բառի համար Ա. Այտընյանը Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության մեջ գտնում է բոլորովին մի նոր իմաստային կիրառություն, որը բնորոշ է համարում «ռամկորենին»³⁹: Օրինակ՝ «...Եւ *խիստ* վաստակեցաւ Սմբատ յաւուրն յայնմիկ, բայց ի թիկունս եհաս նմա Վարազ իշխան Պալունեաց...» (էջ 40): Ըստ ՆՅԲ-ի հեղինակների տվյալների՝ հայերենում այս բառը ընդհանրապես կիրառվում էր երեք՝ «կարծր, պինդ, կուռ», այլև՝ «դժվարին, ծանր» և «խիստ, խստագույնս» իմաստներով (ՆՅԲ, էջ 945): Դ. Աճառյանը *խիստ* բառի համար, իբրև մեկ այլ կամ չորրորդ իմաստ, ավելացնում է «հույժ, շատ» նոր իմաստը՝ ելնելով «Տարոնի պատմության» բնագրի ընծեռած տվյալներից (Արմ., էջ 498):

Մյուս կողմից, *խիստ* բառարմատից բառաբարդման, այլև ածանցման ճանապարհով գոյացած *խստա-կրօնութիւն* [իմա՝ (*խիստ-ա-կրօն*)-ութիւն] բառի դեպքում ՆՅԲ-ի հեղինակները նշում են միայն Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմությունը» (ՆՅԲ, էջ 987):

Ավելացնենք, որ այս բառի «հույժ, շատ» իմաստը բավականին կենսունակ և գործուն է ժամանակակից գրական հայերենում:

3) Ա. Այտընյանը «Տարոնի պատմության» բառապաշարի որոշ միավորների նոր իմաստային կիրառությունների առումով գրում է. «Յետնագոյն ռամկօրէնին յատուկ նշանակութիւններ սովորական (են) եղած՝ որ հնոց քովը շատ ցանցառ էին, կամ նաեւ նոր նշանակութիւններ, որոնց մէջ նշանաւոր է *այլ* յետադաս շաղկապն, որուն առաջին ան-

³⁸ H. Hübschmann, Armenische Grammatik, b. 2, Leipzig 1897, էջ 310 (Տե՛ս նաև հայերեն թարգմանությունը. Դ. Դյուբշման, Հայերենի քերականություն, Երևան, 2003, էջ 317):

³⁹ Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 124-125:

գամ հոս կը հանդիպինք. «Դուք գտաճարն *այլ* յայրել էք ի տալ» (էջ 26)⁴⁰:

Ինչպես նկատելի է, *այլ* շաղկապը կիրառված է այնպիսի իմաստով, որ հավասարաբեք է դառնում ժամանակակից գրական հայերենի *էլ-ին* (ծագումով էլ նույնն են): Ըստ այդմ՝ այս իմաստով *այլ*-ը նախապես կիրառված ենք գտնում Հովհան Մամիկոնյանի երկի մեջ:

4) Այս երկի բառապաշարի մեջ հանդես են գալիս դասական գրաբարից ավանդված *կողմն*, *կոյս* («կողմ» իմաստով) բառերը և սրանց հավասարաբեք *դեհ* բառը, որոնք բնագրային կիրառությունների մեջ նյութի շարադրանքին հաղորդում են ոճական-նրբերանգային տարբերություններ: Օրինակ՝ «Եւ երթեալ ի վերայ լերինն, ընդ երիս *դեհս* դարան գործեալ, և գդպիրն, և զնուիրակն առաքեաց առ Վաշիր անդ» (էջ 26): «Իսկ Սմբատ գՎահան կողմնապահ էր թողեալ ի գիշերի չորեք հազարաւ, և երկու հազար ի դարանի կացուցեալ ընդ երկուս *դեհս*» (էջ 16): Բերված օրինակներում *դեհ* բառը իմաստային կիրառության այս եղանակով փոխարինում է դասական գրաբարի *կողմն*, *կոյս* կանոնական ձևերին: Այդ բառը առկա է հայերենի ներկայիս բարբառների մի որոշակի մասում՝ նույն իմաստով, մասնավորապես Մուշի, Ալաշկերտի և հարակից բարբառներում: Ուստի հակառակ ձևակերպմամբ կարելի է ասել, որ հիշյալ բարբառներում առկա *դեհ* բառն իր հիմքերն ունի հին հայերենով ավանդված գրական հուշարձաններում:

5) Հովհան Մամիկոնյանի երկի բառապաշարի մեջ *կտրել* բայը հաճախ կիրառվում է «անջատել, հանել, առանձնացնել» նշանակություններով: Ա.Աբրահամյանը գրում է. «Գրաբարում սովորաբար նման դեպքերում գործածվում է *հատանել* բայը, ուրեմն պետք է լինի *եհատ*»⁴¹: Իսկ եթե այդպես չէ, ուրեմն, հավանաբար, գործ ունենք ժամանակի խոսակցական տարբերակից եկող իմաստային

⁴⁰ Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 124:

⁴¹ Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, էջ 440:

առնան հետ: Օրինակ՝ «Իսկ Սմբատ *կտրեաց* ի գիշերին երկու հազար այր հեծելոց, և անցոյց ի տեղի թագստեան զպարսկէն յետուստ կողմանէ, և ի բլերն յայս կողմանէ երեք հազար» (էջ 34): «Քանզի որդի նորա Սմբատ ընդ մէջ անցեալ, *կտրեաց* երեք հազար երիվարս, և անցանէր յայնկոյս Արածանոյ» (էջ 31):

6) Պատմության մեջ երբեմն օգտագործվում է *յուղարկել* բայը «ուղարկել» նշանակությամբ, թեև, ինչպես նշում է նաև Ա. Աբրահամյանը, «գրաբարի համար նման դեպքում ավելի գործածական է *առաքել* բայը, սակայն սրա գործածությունը ևս բացառված չէ»⁴²: Օրինակ՝ «... և ինքն *յուղարկեաց* զերիվարսն նոցա ի Սուշ աւան՝ առ որդին իւր, որ կոչէր ըստ պապ անուանն՝ Վահան Կամսարական, զի զհետևակս քաղաքին հեծեալս արասցէ, և *յուղարկեսցէ* փութով» (էջ 34):

7) «Տարոնի պատմության» լեզվի բառապաշարի իմաստային նոր կիրառությունների հետաքրքրական փաստերից է նաև այն, որ գրաբարի *զի* շաղկապի փոխարեն, թեկուզև շատ հազվադեպ, բայց հանդես է գալիս *որ* հարաբերական դերանունը⁴³: Հիշենք հետևյալ բնութագրական օրինակը. «Կամ եկ՝ *որ* պատերազմիմք, և կամ հնազանդեաց և տո՛ւր հարկս» (էջ 34):

Այսպիսով, «Տարոնի պատմությունը» աչքի է ընկնում նաև գրաբարի բառապաշարային միավորների նոր իմաստային կիրառություններով, որոնք փոքրիշատե հարստացնում են այս երկի լեզուն՝ առավելապես ի հաշիվ ժամանակի խոսակցական լեզվի միջոցների:

Ուստի կարելի է ամփոփիչ ձևով նշել, որ այս երկի բառապաշարն աչքի է ընկնում որոշակի թվով նորակազմություններով: «Պատմության» շարադրանքի մեջ հանդես եկած նորակազմ բառերը գոյանում են հայերենի բառակազմական ընդհանուր օրինաչափություններով: Դրանք

⁴² Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 440:

⁴³ Նույն տեղում:

արդյունք են կա՛մ հեղինակային բառաստեղծման և ինքնուրույն կիրառության, կա՛մ ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի բառապաշարի այս կամ այն հնարավորության հեղինակային օգտագործման:

Այս «Պատմության» բառապաշարի նորակազմությունները հետևյալներն են. *այծարած, աւելախօս, բարձրաբուն, բռնատեղ, դիւարած, գրուցատար, գրուցարար, թիկնախառն, թքակոծել, իշխանորդի, խստակրօնութիւն, ծայրատել, կնկղաւոր, ձեռնատեղ, ծիագող, մարգարտապսակ, միաճաշակ, մօրաթաթախ, մօրահեղձ, պատերազմագլուխ, փոխառու, քարագլուխ* և այլն: Օրինակ՝ «...և ետ զենուլ ի վերայ ձեռինն և սրոյն, զի իջցէ արիւնն և թուլացուցէ *գրռնատեղն*» (էջ 41): «Եւ բարկացեալ Վաշդեան, ետ ածել զՀամամ, *ծայրատել* զոտս և զձեռս նորա» (էջ 50): «...Սմբատայ ոգի առեալ, ածեալ զսուրն և եհար զուսն, և *թիկնախառն* ի վայր ընկեց զգլուխ աւագի նոցա» (էջ 47): «...ինքն աստի, և քաղաքացիքն անտի քառասուն այր *մօրահեղձ* արարին» (22): «...անցանէին հանդէպ *մօրաթաթախ* Օձ քաղաքի» (էջ 58):

Վերոհիշյալ նորակազմ բառերը «Տարոնի պատմության» մեջ ունեն ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ իմաստային կիրառություններ, ըստ այդմ հարստացրել են հեղինակի երկի լեզուն: Այսպես, բնագրում *դիւարած* և *այծարած* բառերը, գործածվելով միևնույն նախադասության մեջ, ստեղծում են բառախաղային հակադրություն: Օրինակ՝ «Եւ կացեալ աւուրս տասն, խնդիր արար Սուրեն եղբորորդւոյ իւրոյ՝ թէ ո՞ւր է: Իսկ նոքա ցուցին բերդն՝ թէ անդ է. և նա ասէ. «Անդ *այծարա՞ծ* է, թէ՞ *դիւարած*»: Եւ ծիծաղեալ Սմբատայ ընդ աղի բանսն Սուրենայ, առաքեաց և ետ բերել զկինն և զորդին առաջի իւր» (էջ 37):

Այդպես նաև գործածված *մօրահեղձ* և *մօրաթաթախ*, *ձեռնատեղ* և *բռնատեղ* նորակազմ բառերը նյութի շարադ-

րանքը օժտում են հոմանիշային-ոճական բազմազանությամբ⁴⁴:

Հովհան Մամիկոնյանի բառապաշարի նորակազմ բառերի կենսունակությունը հայոց լեզվի պատմության առումով կարելի է որոշել բառարանագրական հիշատակումներից՝ ժամանակակից հայերենի բառարաններում սրանց տեղ գտնելու կամ չգտնելու հիմունքով:

Այս տեսակետից, պարզվում է, որ հեղինակի երկի բառապաշարի նորակազմ բառերի մի մասը չի կորցրել իր բառիմաստային կենսունակությունը և հայերենի ժամանակակից փուլում ունի կիրառական ակտիվություն: Այդպիսի բառերից են, օրինակ, *աւելախօս բարձրաբուն, բռնատեղ, զրուցատար, իշխանորդի, ծիագող, մարգարտապսակ, ծայրատել, խստակրօնութիւն* և այլն: Բառերի մեկ այլ մասը, եթե ժամանակակից գրական հայերենում ոչ կենսունակ կամ պակաս կենսունակ կարող է թվալ, ապա գեղարվեստական խոսքի մոգական ուժով դրանք, թերևս, կարող են վերակենդանության շունչ առնել և դառնալ գրական լեզվի բառապաշարի կենսունակ միավորներից: Այդպիսի բառերից, օրինակ, կարելի է նշել հետևյալները՝ *մօրահեղձ, մօրաթաթախ, կնկղաւոր, միաճաշակ* և այլն: Այսպես, Ստ. Մալխասյանցի բառարանում «մեռած բառեր կամ նշանակություններ» ունեցողներ են համարվում *թքակոծել, խստակրօնութիւն, ձորամուտ, միաճաշակ, մօրահեղձ* բառերը: Իսկ «ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում» հիշյալ բառերից, օրինակի համար, *թքակոծել, խստակրօնութիւն* բառերը բերվում են իբրև հայերենի արդի փուլի գործածական միավորներ⁴⁵:

⁴⁴ Ըստ ՆՅԲ-ի և Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանի» *ծեռնատեղ* բառն ունի «ծեռքի ափ» իմաստը, իսկ այստեղ «սրի կոթ» իմաստով է գործածվում: Ըստ «ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանի» այն իմաստափոխվելով նշանակում է «բռնակ» ընդհանրապես:

⁴⁵ Տե՛ս Ստ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հի. 1-4, Երևան, 1944-1945: «ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական

Այսպիսով, Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության բառապաշարի նորակազմ բառերը ճնշող մեծամասնությամբ դարերի ընթացքում չեն կորցրել իրենց բառիմաստային կենսունակությունը և հասել են մինչև հայերենի ժամանակակից փուլը և մտել վերջինիս ընդհանուր բառաֆոնդի մեջ: Կան նաև այնպիսի բառային միավորներ, որոնք նախորդների համեմատությամբ ոչ կենսունակ կամ պակաս կենսունակ են: «Տարոնի պատմության» նորակազմ բառերից մի քանիսն այժմ ունեն կամ արտահայտում են այլ բառային իմաստներ՝ կապված լեզվի պատմության ընթացքում կրած իմաստային փոփոխությունների հետ:

Այս երկի շարադրանքի ընթացքում հեղինակը գործածում է մի շարք տեղանուններ, որոնք նույնպես բառապաշարային նորություն են: Պատմության հեղինակը հաճախ բացատրում է իր գործածած տեղանունների իմաստը, որոնք հիմնականում կեղծ կամ, ինչպես ընդունված է կոչել, ժողովրդական ստուգաբանություններ են և արտացոլում են հեղինակի այս կամ այն մոտեցումը, վերաբերմունքը այդ տեղանունների բնիմաստների (հուն. *ἐτυμολογία* -ի) մեկնության հարցում: Մյուս կողմից, չի բացառվում այն հանգամանքը, որ հեղինակը կարող էր օգտագործած լինել ժողովրդի շուրթերին տարածված այդ տեղանունների այդպիսի բացատրություն-ստուգաբանությունը:

Այդպիսի տեղանուններից են հետևյալները՝ *Առաղս, Առինչս, Աստղաբերդ, Թմբրաձոր, Համամաշեն, Հանդիսեանք, Հոնընկեց, Մահու ագարակ, Մահու բլուր, Մոկկունք, Յետսանկ, Ներքինանկնիս, Սրեմաձոր, Վայրանկանիս* և այլն: Օրինակ՝ «Եւ իբրև վճարեցաւ պատերազմն, հրամայեաց ծածկել զնոսա ի ձորս և ի հեղեղատս և կոչեցաւ բլուրն *Մահու բլուր*» (էջ 36): «...Էհար զտէգն ի թիկունս նորա, և անցոյց ընդ ողն երիվարին և ասէ. «Այժմ անկանիս»: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն *Ներքինանկնիս*» (էջ 52): «...և բազմաց

կորուստ եղել այն օր, և չորեքհազար գլուխ համարով ընկեցին ընդ քարն, որ կոչեցաւ *Յոնընկեց*» (էջ 46):

Նշված հատուկ անունների մեջ նկատվում են ժողովրդախոսակցական լեզվին բնորոշ այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսին են՝ հնչյունների սղումը, փոփոխությունը մեկը մյուսով, տարբերակային կիրառությունները և այլն:

Այսպիսով, Յովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» բառապաշարի առանձնահատկություններից մեկը նոր բառերի և դասական գրաբարի ենթաշրջանում արդեն տեղ գտած բառային միավորների իմաստային նոր կիրառությունն է, որն արտացոլում է ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի և նրա ոճերի իրողությունների միմասը միայն: Իսկ բառային նորակազմությունների և նոր հատուկ անունների գործածությունը ամբողջացնում է այդ երկի բառապաշարը:

5. Դարձվածային միավորները

Լեզվի բառային միավորները խոսքի մեջ հանդես են գալիս որոշակի իմաստներով: Բառային միավորները բառակապակցական փոխհարաբերության մեջ երբեմն վերանմաստավորվում են և ստանում դարձվածային իմաստ: Բառային միավորները խոսքի մեջ «դարձվածային միասնություն են ստանում այն դեպքում, երբ բառակապակցության բաղադրիչները կորցրել են իրենց առանձին, անկախ բառային իմաստները և բառակապակցական միասնության մեջ ձեռք են բերում նոր իմաստ, որն այլևս հավասար չէ բաղադրիչների առանձին բառիմաստների գումարին»⁴⁶:

Յայոց լեզուն բավականին հարուստ է դարձվածային միավորներով⁴⁷: Յին հայերենի, ինչպես նաև հետագա փու-

⁴⁶ *Մ. Բալլի, Французская стилистика, М, 1961, էջ 97:*

⁴⁷ Յմտ. *Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Երևան, 1986:*

լերի բառապաշարը նույնպես աչքի է ընկնում դարձվածային միավորների առատությամբ⁴⁸:

Դարձվածային միավորները արժեքավոր են խոսքի այլաբանական, փոխաբերական, շրջասացական և այլ կարգի ոճավորումների տեսակետից: Հանդես գալով ոճական զանազան եղանակներով՝ սովորական բառերի և բառակապակցությունների հետ միասին դարձվածային միավորները դառնում են գրականության լեզվի, հեղինակային ոճի դրսևորման ինքնատիպ ու յուրահատուկ միջոցներ:

Դարձվածային միավորները սովորաբար բնութագրվում են ձևական և իմաստային հատկանիշներով: Որպես դարձվածային միավորների ձևական կամ արտահայտության պլանի հատկանիշներ նշվում են դարձվածային բաղադրիչների բազմանդամությունը, անտեղափոխելիությունը (կայուն շարադասություն), անփոխարինելիությունը (տվյալ բաղադրիչի փոխարինումն ուրիշով կարող է հանգեցնել դարձվածային իմաստի խաթարման), կապակցական սեղմությունը (որոշ քերականական երևույթների բացթողում) և այլն: Իսկ իբրև իմաստային կամ բովանդակության պլանի հատկանիշներ առանձնացվում են այդ նույն բաղադրիչների իմաստային սերտությունը, բաղադրիչների առանձնակի իմաստների մթագնումը դրանց վերաիմաս-

⁴⁸ Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները համեմատաբար լավ են ուսումնասիրված, այնինչ հին հայերենի և միջին հայերենի բառապաշարի այդ մասը մինչև այժմ մնում է չհետազոտված: Տե՛ս, Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1964: Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955: Ա. Մուրվալյան, Հայոց լեզվի դարձվածաբանություն և բայակազմություն, Երևան, 1959: Ա. Մարգարյան, Արդի հայերենի հարադիր բայերը, Երևան, 1966: Ա. Մուքիասյան, Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1971: Պ. Բեդիրյան, Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երևան, 1971: Կ. Գևորգյան, Հայերենի դարձվածքները, Երևան, 1969: Ա. Մուքիասյան, Ս. Գալստյան, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևան, 1975: Մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է *դարձվածաբանական միավոր* տերմինը:

տավորման ճանապարհին՝ դարձվածային իմաստի գոյացման հետևանքով և այլն⁴⁹:

Իբրև գործառական-ոճական հատկանիշներ կարելի է նշել դարձվածային միավորների հաղորդակցական ընդհանուր ճանաչողականությունը, ոճական խտացումը, հաղորդման մեջ գործառական կողմնորոշվածությունն առաջ բերելու ունակությունը և այլն:

Շ. Բալլին դարձվածային միավորների համար իբրև իմաստային ամենաընդհանուր հատկանիշ առանձնացնում է «դարձվածի փոխարեն մի սովորական բառ դնելու հնարավորությունը կամ անհնարիությունը», որն էլ նա անվանում է «բառ-նույնականացնող»⁵⁰:

Վ. Վ. Վինոգրադովը, նկատի ունենալով ռուսերենի դարձվածային միավորների ձևային և իմաստային ընդհանուր կողմերը և տարբերությունները, առանձնացնում է երեք ենթատեսակ՝ դարձվածային սերտաճում, դարձվածային միասնություն և դարձվածային կապակցություն, որին Ն. Մ. Շանսկին ավելացնում է չորրորդ ենթատեսակը՝ դարձվածային արտահայտությունը:

Հ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» դարձվածային միավորների քննության ժամանակ առաջնորդվում ենք հետևյալ գործնական սահմանումով. դարձվածային միավորը մեկից ավելի բառերի հարադրական կամ կապակցական այնպիսի բաղադրություն է, որն աչքի է ընկնում բաղադրիչների իմաստային սերտությամբ, մթագնումով, վերաիմաստավորումով, այդ նույն բաղադրիչների բազմանդամությամբ, անփոխարինելիությամբ, միասնությամբ:

⁴⁹ Հմմտ. *III. Балли*, նշվ. աշխ., 100-102: *В. В. Виноградов*, Русский язык (грамматическое учение о слове), М., 1972, էջ 23-30: *В. Н. Телия*, Фразеология. В кн.: "Теоретические проблемы советского языкознания", М., 1972, էջ 257-277: *Н. М. Шанский*, Лексикология современного русского языка, М., 1972, էջ 196-215:

⁵⁰ *III. Балли*, նշվ. աշխ., էջ 100:

յամբ, ինչպես նաև գործառական-ոճական նպատակամղվածությամբ և կողմնորոշվածությամբ:

Յ. Մամիկոնյանի բառապաշարի դարձվածային միավորների ուսումնասիրության ժամանակ հիմնական ուշադրությունը հատկացվում է դրանց ծագումնային, գործառական-ոճական, կառուցվածքային՝ բառային բաղադրիչների կազմի, կաղապարների առանձնահատկություններին:

1) Անդրադառնալով դարձվածային միավորների ծագման հարցին, այսինքն՝ ինչպիսի աղբյուրներից են գալիս դարձվածային միավորները և ինչպիսի տարբերություններ ունեն միմյանցից:

Մնալով տվյալ լեզվի սահմաններում, ընդհանրապես, հնարավոր է ցույց տալ այս կամ այն դարձվածային միավորի գոյացումը լեզվի ժամանակային (անցյալի, ժամանակակից), տարածքային (բարբառային, խոսվածքային), ինչպես նաև սոցիալական-գործառական (գրական, ժողովրդախոսակցական) շերտերից: Իսկ դուրս գալով տվյալ լեզվի շրջանակներից կարելի է մատնանշել դարձվածային միավորների առաջացումը փոխառության, թարգմանության կամ պատճենման ճանապարհով,

Ըստ այսմ գտնում ենք, որ Յովհան Մամիկոնյանի բառապաշարի դարձվածային միավորները ծագում են հիմնականում երկու՝ հայերենի նախորդ ենթաշրջանների (հատկապես՝ դասական գրաբարի) և ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի ու նրա ոճերի ակունքներից: Յայերենի բառապաշարի այդ հնարավորությունները օգտագործվել են հեղինակի կողմից:

Յովհան Մամիկոնյանի «Պատմության» դարձվածային միավորները բաժանվում են երկու խմբի՝ նախկինում կիրառություն գտած դարձվածային միավորներ և առաջին անգամ այս պատմության բառապաշարի մեջ հանդիպող միավորներ:

Փոքր-ինչ սակավ են հանդիպում նախկինում կիրառություն գտած դարձվածային միավորները, որոնք մեծ մա-

սամբ կիրառված ենք գտնում Աստվածաշնչի մեջ, մասամբ Ագաթանգեղոսի, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու երկերում:

Այդպիսի դարձվածային միավորներ են հետևյալները՝ *բառնալ զգլուխ (ուրումն)*, *դնել արեամբ (ոմամբ)*, *դնել բանս ի բերան (ուրումն)*, *ընդ գինի մտանել, դուռն դժոխոց, ի բացեայ թողուլ, ի գլուխ ելանել, զօրաժողով լինել, ի մտի կալ(ն)ուլ, լի լինել խնդութեամբ, խմբել պատերազմ, հասանել ի թիկունս, մտանել ի պատերազմ, մտել յաթոռ (ուրումն)*, *տալ ի ձեռս (ումենմ)* և այլն:

Սակայն միշտ չէ, որ հեղինակի բառապաշարի տվյալ դարձվածային միավորը, թեև դասական գրաբարում նախապես կիրառություն գտած, «Տարոնի պատմության» շարադրանքի մեջ հանդես է գալիս նույնպիսի իմաստով, ինչպիսին որ ունեցել է նախկինում: Այս առումով նկատելի են որոշ տարբերություններ, որոնց հիման վրա էլ դարձվածային միավորներն այստեղ առանձնացնում ենք երկու ենթախմբի մեջ:

Առաջին ենթախմբի մեջ մտնում են այն դարձվածային միավորները, որոնք Հովհան Մամիկոնյանի երկում կիրառվում են նույնպիսի ձևաիմաստային դրսևորումներով, ինչպիսին որ էին դասական գրաբարի ենթաշրջանում կամ հետագայում: Այդպիսին են հետևյալ միավորները՝ *բառնալ զգլուխ (ուրումն)*, *դնել բանս ի բերան (ուրումն)*, *դուռն դժոխոց, ընդ գինի մտանել, ի գլուխ ելանել, ի մտի կալ(ն)ուլ, ի թիկունս հասանել, խմբել պատերազմ, մտանել ի պատերազմ, մտել յաթոռ (ուրումն)*, *տալ ի ձեռս (ումենմ)*, *զօրաժողով լինել* և այլն:

Բերենք հետևյալ համեմատելի օրինակները՝ առանձին-առանձին:

«Եւ եհար ի պարանոցի նորա երկիցս զօրութեամբ իւրով, եւ հատեալ *երարձ զգլուխ* նորա...» (Ագր., Յուդ., ԺԳ, 10): «...և քանզի դեռևս կային կենդանի՝ և ապա *բարձին զգլուխս նոցա* սրով» (Ագաթ., 1909, էջ 112): Հմմտ. «Արդ որովհետև տիրաւեաց էք, ես *բառնամ զգլուխ քո* ի քէն» (Մամիկ., էջ 36):

«...եւ եղբանս ի բերանս նոցա խօսել ընդ եղբարս իւրեանց Նաթանիմ...» (Սգր., Եզր., Ը, 17): «Սկսաւ բանս ի բերան զնել մոգպետին և մոգացն, որք մատուցեալ յանդիման ասէին ցթագաւորն...» (Եղիշէ, 1957, էջ 142): Զմնտ. «Եղբանս ի բերան Զայոց զօրացն Մուշեղ իշխան Մամիկոնենից և Զայոց մարզպան...» (Մամիկ., էջ 13):

«...եւ որդին Ադերայ ընդ գինի մտեալ էր եւ արբեալ ի Մոկքով...» (Սգր., Գ թագ., Ի, 16): «Իբրև ընդ գինիս մտին, հրաման ետ թագաւորն» (Ագաթ., էջ 30): «Ապա իբրև ընդ գինիս մտին, քաջ արբեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն էին» (Բուզ., 1883, էջ 45, նաև էջ 196): Զմնտ. «Իսկ նոցա ժողովեալ ի տաճար մի ընդ գինի մտին...» (Մամիկ., 24):

«Յամին հարիւրերորդի եօթանասներորդի երկրորդի զօրածողով լինէր Դեմետր, եւ անցանէր ի կողմանս Մարաց եւ Պարթեւացն...» (Սգր., Ա Մակ., ԺԴ, 1): «Զպատմութիւնս արանց անուանեաց ի մտի կալցի, եւ դարձուածս առակաց մտցէ» (Սգր., Սիրաք., ԼԹ, 2): Զմնտ. «Դարձեալ զօրածողով լինէր Խոսրով արքայ ի վերայ Յունաց երկրորդ անգամ, ի մտի կալեալ զմահն Սիիրանայ քեռորդոյն իւրոյ...» (Մամիկ., էջ 30):

«...հրամայեաց կոչել զփղապետն Նիկոնովր, ետ զօրս ի ձեռս, եւ կացոյց սպարապետ կողմանցն Զրէաստանի...» (Սգր., Բ Մակ., ԺԴ, 12): Զմնտ. «Ոչ այդպէս տէր, այլ տուր ի ձեռս իմ չորեք հազար այր, որ գնամք ի վերայ ամուր բերդիցն՝ ուր մտերիմք նորա են և գանձքն. գուցէ բռնացեալ՝ ոչ տացեն ձեռն իմ, ապստամբ գիս կարծելով...» (Մամիկ., էջ 25):

Սրանց կողքին տեղ են գտել այնպիսի միավորներ, որոնք Աստվածաշնչում չեն արտահայտում դարձվածային իմաստ, այլ հանդես են եկել որպէս սովորական բառակապակցություններ: Օրինակ՝ «...և ճակատեցան յանդիման Աղամեկայ, եւ Մովսէս եւ Ովր ելին ի գլուխ բլրոյն» (Սգր., Ելք, ԺԷ, 1): «...եւ գինի եւ արբեցութիւն մի արբցէ, եւ երկաթ մի ելցէ ի գլուխ նորա» (Սգր., Ա թագ., Ա, 11):

Նման կապակցությունները V դարի որոշ պատմիչների երկերում, այլև Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության մեջ կիրառվում են որպես դարձվածային միավորներ: Օրինակ՝ «Եւ այսպէս վճարեալ՝ հրաման Պարսից թագաւորին *ի գլուխ ելանէր*» (Փարպ., 1904, էջ 25): «Եւ *ի գլուխ ել* աղօթք Մանգնոսի, զի երեք հազար այր ի միում գիշերի սատակեցան» (Մամիկ., էջ 57):

Մտանել ի պատերազմ դարձվածային միավորը նախապես կիրառվում է Աստվածաշնչի մեջ, ընդ որում *մտանել* բաղադրիչը հանդես է գալիս առանձին, ինչպես նաև իր հականիշի՝ *ելանել* բայի հետ, այն է՝ *մտանել և ելանել ի պատերազմ*: «Տարոնի պատմության» մեջ հանդիպում է սրանցից միայն առաջին ձևով կազմված միավորը: Օրինակ՝ «Եւ եթէ առնուցու ոք կին նորոգ, *մի՛ մտցէ ի պատերազմ*, եւ մի՛ անկցի ի վերայ նորա...» (Սգր., Բ օրէնք, ԻԴ, 5): «...եւ կարօղ եմ այսօր՝ որպէս յորժամ առաքեաց զիս Սովսէս, նոյնպէս եւ արդ կարօղ եմ *մտանել և ելանել ի պատերազմ*» (Սգր., Յեսու, ԺԴ, 11-12): Հմմտ. «Իսկ քաջն Սուշեղ քաջալերեալ զգօրսն, հազիւ հաւանեցոյց *մտանել ի պատերազմ*» (Մամիկ., էջ 15):

Աստվածաշնչում հանդիպում ենք մեկ դարձվածային միավորի այնպիսի տարբերակային կիրառությունների, երբ մի դեպքում անվանական բաղադրիչը հատկացուցչային կապակցություն է, որի հատկացուցիչը հանդես է եկել հոմանիշ զույգով (հմմտ. *նստել յաթոռ թագաւորութեան, նստել յաթոռ արքայութեան*), մյուս դեպքում անվանական նույն բաղադրիչը դրսևորվել է առանց այդպիսի լրացման (հմմտ. *նստել յաթոռ*): Օրինակ՝ «...ի մարտ պատերազմի հարի վանեցի զնա եւ զգօրս իւր, եւ *նստայ յաթոռ թագաւորութեան* նորա» (Սգր., Ա Մակ., Ժ, 53-54): «Օրն յաւուրս բարութեան յորում դարձար դու երկիր նախնեաց քոց, եւ *նստար յաթոռ արքայութեան* հարց քոց...» (Սգր., Ա Մակ., Ժ, 55-56): «Եւ Սողոմոն *նստաւ յաթոռ Դաւթի՝* ամաց երկուտասանից...» (Սգր., Գ թագ., Բ, 12):

Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության մեջ հանդիպում են միայն *նստել յաթոռ իշխանութեան, նստել յաթոռ* տարբերակները: Օրինակ՝ «Եւ ետ վախճանելոյն Մուշեղայ՝ *նստաւ յաթոռ իշխանութեան* նորա Վահան...» (Մամիկ., էջ 28-29): «Եւ յետ սակաւ ամաց եսպան Փոկաս զՄօրիկ, և ինքն *նստաւ յաթոռ* նորա» (Մամիկ., էջ 14):

Դրունք դժոխց դարձվածային միավորը, ի տարբերություն նախորդ տիպի դարձվածային միավորների, ունի միայն անվանական բաղադրիչներ: «Տարոնի պատմության» մեջ գործածվում է նույնպիսի իմաստով, ինչպիսին որ է Աստվածաշնչում: Օրինակ՝ «...աղաչեին ի գութ դառնալ մեծաւ ողորմութեամբ, փրկել զհաւատացեալս ի յուսոյ, զհասեալ մերժեցեալս *ի դրունս դժոխց*» (Ագր., Մակ., Ե, 28): «...մանաւանդ թէ մտեալ էին *ի դրունս դժոխց*, փոխանակ դուռն այնր օրհասին՝ խնջոյս ուրախութեան կացուցեալ...» (Ագր., Գ Մակ, Զ, 22): Հմմտ. «Քանզի սա է *դուռն դժոխց* և կապանք մահու» (Մամիկ., էջ 28):

Վերջին օրինակում *դուռն դժոխց* դարձվածային միավորին հոմանիշ է *կապանք մահու* դարձվածային միավորը, որն ունի դարձյալ անվանական բաղադրիչներ: *Կապանք մահու* դարձվածը, ի դեպ, չի կիրառվում Աստվածաշնչում, դասական պատմիչների երկերում:

Հասանել ի թիկունս դարձվածային միավորը նախնական դրսևորումներ ունի Աստվածաշնչում, որում դարձվածի բաղադրիչները երբեմն ընդմիջարկվում են այլ բառերով: Օրինակ՝ «*Ի թիկունս* վաղվադակի *հասանիցեն*» (Ագր., Ա Մակ., Ը, 27): «Ոչ ոք էր որ *ի թիկունս հասանէր*» (Ագր., Եսայ., ԿԳ, 5): Մամիկոնյանի երկում այս դարձվածային միավորի բաղադրիչները երբեք չեն ընդմիջարկվում այլևայլ բառերով, և իբրև բայական բաղադրիչ հանդես են գալիս *հասեալ կայ, հասեալ էր* կազմությունները: Օրինակ՝ «...մի՛ երկնչիք, զի սուրբ Կարապետն մեզ *ի թիկունս հասեալ կայ*, և ընդ մեր ինքն պատերազմի» (Մամիկ., էջ 34): «Եւ *եհաս ի թիկունս* օգնականութիւն աստուծոյ» (Մամիկ., էջ 40):

«Սուրբ Կարապետն *ինձ ի թիկունս հասեալ էր*, և ես ի ձեռաց անօրինաց մեռանէի» (Մամիկ., էջ 41-42):

Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են այնպիսի դարձվածային միավորները, որոնք իրենց նախնական կիրառությունների համեմատությամբ պարունակում են դարձվածային բաղադրիչների շարադասության որոշակի տարբերությունների հակադրվելով նաև նախորդ ենթախմբի մեջ մտած միավորներին: Այսպիսին են, օրինակ, *արեամբ զնել, ի բացեայ թողուլ* դարձվածային միավորները:

«Տարոնի պատմության» մեջ *զնել արեամբ* դարձվածային միավորը բաղադրիչների ներսում ունի *քով* դերանունը, իսկ Աստվածաշնչում դարձվածի մեջ կան բայական բաղադրիչների խնդրային, անվանական բաղադրիչների հատկացուցչային լրացումներ, այլև նկատելի է այն հանգամանքը, որ նախ՝ Հովհան Մամիկոնյանի երկում *արեամբ* բաղադրիչը նախադաս է, իսկ Աստվածաշնչում՝ *հետադաս*, այնուհետև՝ *քով* դերանունը երկու դեպքում էլ դրվում է դարձվածային միավորից հետո: Օրինակ՝ «...զի զենար՝ եւ *զնեցեր* զմեզ Աստուծոյ արեամբ *քով* յամենայն ազգաց եւ լեզուաց...» (Ազր., Յայտ., Ե, 9); Հմմտ. «Յիշեա՛ զորս *արեամբ քով զնեցեր* և մահուամբ քով որդեգիրս արարեր...» (Մամիկ., էջ 16):

Հովհան Մամիկոնյանը մեկ անգամ գործածում է *ի բացեայ թողուլ* դարձվածային միավորը՝ հետևյալ նախադասության մեջ. «Եւ իբրև մօտեցան ի տեղին, Վաշիր արս հարեր *ի բացեայ եթող* վասն այլ թշնամեացն...» (էջ 27): Այս օրինակի համար, իբրև նախնական կիրառություն կամ նախատիպ, կարելի է նշել Աստվածաշնչում հանդես եկող *ի բացեայ առնել, ի բացեայ լինել* դարձվածները, եթե նկատի ունենանք բայական բաղադրիչների իմաստային մերձավորությունը՝ հատկապես խոսքի ոճավորման տեսանկյունից: Օրինակ՝ «*Մի՛ ի բացեայ առնէր*, զի նեղութիւնք մերծեալ են, եւ ոչ որ է որ օգնէ ինձ» (Ազր., Սաղ., ԼԴ, 22): «...ոչ եւս մեք ի քէն, կեցուցես դու զմեզ...» (Ազր., Սաղ., ՀԹ, 19):

«Տարոնի պատմության» բառապաշարի մեջ առաջին անգամ հանդիպող դարձվածային միավորները հիմնականում բխում են ժամանակի խոսակցական լեզվի և նրա ոճերի ակունքներից, իմաստային տեսակետից կապվում են տվյալ պատմաշրջանի ժողովրդական կամ աշխարհիկ լեզվամտածողության հետ: Դրանք աչքի են ընկնում պատկերավորությամբ և այլաբանությամբ, ինչպես նաև հեղինակային խոսքին հաղորդում են ոճական նրբերանգներ՝ կապված լինելով ժողովրդի կյանքի այս կամ այն դրվագի ինքնատիպ, գեղեցիկ նկարագրման հետ:

«Տարոնի պատմության» մեջ գործածված դարձվածային միավորները որոշակի պայմանականությամբ միայն կարելի է համարել հեղինակային նորաբանություն: Ունենք հետևյալ կազմությունները. *ամրացուցանել զգալառն, առաջի դնել ի փախուստ, ի բաց կ(են)ալ ի մարգպանութեն(ն), զալ փքացեալ ալեօք, զկեանս առաջի դնել, ձիոյ ագին տեսանել տալ, զմահն առաջի դնել, մտանել ի ռազմ(ն), շուն արածել տալ, պատառել զռազմ(ն), պսակել սրով, սուր ի վերայ դնել, տալ (զոմն) ի բլուր(ն), զփող պատերազմին հնչեցուցանել*: Օրինակ՝ «...և թողեալ կողմնապետն Ապահունիս, և փքացեալ ալեօք եկն ի գլուխ Տարօնոյ» (էջ 30): «...և մտեալ ի ռազմն ցրուեաց զժողովեալսն ի վերայ զօրսն իւրոյ» (էջ 47): «...սակայն զմահն և զկեանս առաջի եղեալ, բարձեալ զմուրճն ի վեր՝ իջոյց ի վերայ գագաթանն Նիխորճիշի» (էջ 13): «...և սուր ի վերայ եղեալ՝ կոտորէր զնոսա...» (էջ 48) և այլն:

2) Գործառական-ոճական առանձնահատկությունների տեսանկյունից նույնպես Զովհան Մամիկոնյանի երկի բառապաշարի դարձվածային միավորները բավականին բազմազան են:

Դրանք «Տարոնի պատմության» շարադրանքի մեջ ինքնանպատակ չեն կիրառվում, հիմնականում յուրահատուկ են հայերենի խոսակցական տարբերակին, և ըստ այդմ՝ մուտք են գործում նաև գրական լեզվի մեջ: Տվյալ դեպքում հեղինակը օգտագործում է հայերենի տարբեր

շերտերից բխող և այդ շերտերով պայմանավորվող այնպիսի դարձվածային միավորներ, որոնք ունեն ոչ միայն ընդհանուր հաղորդակցական նշանակություն, այլև միասին ամբողջացնում են պատմության բառապաշարի դարձվածային-ոճական հարստությունը:

Ընդհանուր առմամբ, դարձվածային միավորների ուսումնասիրության կարևորագույն հայեցակետերից մեկն էլ այն է, որ լեզվական այս կարգի միավորները քննվում են ըստ լեզվի ոճական-հուզարտահայտչական առանձնահատկությունների: Այս դեպքում բացահայտվում են հաղորդակցական գործընթացում հանդես եկող համապատասխան միավորների ոճական կիրառության շրջանակները, այլև գեղագիտական հագեցվածության եղանակները և արդյունավետությունը⁵¹:

Ըստ այսմ, Հովհան Մամիկոնյանի բառապաշարի դարձվածային միավորները ծառայում են որոշակի նպատակների, հաղորդակցական շղթայի մեջ հանդես են գալիս ըստ կոնկրետ գործառույթների: Այսպես, դարձվածային միավորների մի մասը ծառայում է ռազմական երթերին և համապատասխան տեսարաններին նվիրված հատվածները շարադրելուն, մյուս մասը գործածված է եկեղեցական կյանքի դեպքերին և անցքերին անդրադառնալիս, մեկ ուրիշ մասը՝ ժողովրդի նիստուկացի, սովորույթի, մտածողության պատկերավոր նկարագրությունների ժամանակ և այլն: Ըստ այսմ էլ, «Տարոնի պատմության» բառապաշարի դարձվածային միավորները կարելի է բաժանել գործառական-ոճական տարբեր խմբերի:

ա) Մի շարք դարձվածային միավորներ արտահայտում են ռազմական գործողություններ և վիպական հերոսներին բնութագրող հասկացությունների անվանումներ: Երբեմն հերոսների խոսքը օժտված է լինում նույնպիսի խոսքային միավորներով: Այդպիսին են հետևյալները. *ամրացուցանել զգալառն, առաջի դնել ի փախուստ, գալ փքա-*

⁵¹ Հմմտ. *Н. М. Шанский*, նշվ. աշխ., էջ 249-265:

ցեալ ալեօք, խմբել պատերազմ, մտանել ի պատերազմ, սուր ի վերայ դնել, ծիոյ ազին տեսանել տալ, պատառել գռազմն, գկատարած կենաց հասուցանել, գփող պատերազմին հնչեցուցանել և այլն: Օրինակ՝ «Իսկ նա ոչ ինչ յղեաց պատասխանի, այլ սկսաւ ամրացուցանել զգաւառն» (էջ 15): «Եւ ապա ի մէջ առեալ զգօրս ի Զայոց, ամենեցուն գկատարած կենաց հասուցանէին» (էջ 58): «...Իսկ քաջն Մուշեղ քաջալերեալ զգօրսն, հազիւ հաւանեցոյց մտանել ի պատերազմ» (13): «...և իբրև խթեցին զջորիսն սրով և արկին ի բանակսն, և ինքեանք զհետն մտեալ՝ զփող պատերազմին հնչեցուցին, և առ ծեռն սկսան կոտորել...» (էջ 45) և այլն:

բ) Մի խումբ դարձվածային միավորներ արտահայտում են այնպիսի բառային և բառակապակցական համակցություններ, որոնք մտնում են հեղինակի լեզվի կրոնապաշտամունքային և եկեղեցական բառապաշարի շերտերի մեջ: Դրանցից են հետևյալները. *գալ ի վերայ եկեղեցւոյն, կապել զքերանս զազանացն, ի գլուխ ելանել, հասանել ի թիկունս, դուռն դժոխոց, ի բարեխօս սուրբ Կարապետն կոչել, ի յօգնութիւն սուրբ Կարապետն կոչել, կործանել զտեղիսն հաւատոյ և այլն*: Օրինակ՝ «...որ զմահն նորա լսեցեր, և զիմ կորովութիւնս ծանեար, զոր ինձ ետ աստուած, զիա՞րդ իշխեցեր *գալ ի վերայ եկեղեցւոյն* աստուծոյ» (էջ 31): «...սա խնդրեաց ի սուրբ Կարապետն, *կապել զքերանս զազանացն*, որք բեկանէին զլուսաբերսն եկեղեցւոյն» (էջ 29) և այլն:

գ) Մեկ այլ խումբ դարձվածային միավորներ արտահայտում են պատմության մեջ տեղ գտած առօրյա-խոսակցական, ժողովրդի նիստուկացի, ինչպես նաև մտածողության և այլ իրողություններին վերաբերող հասկացությունների անվանումներ: Դրանցից են հետևյալները. *այծ արածել տալ, շուն արածել տալ, գտանել պարսիկս լեզուաւ, զարթուցանել զգայլ, զարթուցանել զառեւծ, զմահ առաջի դնել, գկեանս առաջի դնել, յարբունս հասանել և այլն*: Օրինակ՝ «...ապա թէ ոչ, գնացէ՛ք դուք երեքեանդ յԱրծրունիս *այծ ա-*

րածէք, և բերդին ծառայութիւն արարէք...» (էջ 37): «...սակայն *զմահն և զկեանս առաջի եղեալ*, բարձեալ զմուրճն ի վեր՝ իջոյց ի վերայ գագաթանն Նիխորճիշի» (էջ 13) և այլն:

3) Սովորաբար դարձվածային միավորները կաղապարվում են ըստ բաղադրիչների խոսքիմաստային պատկանելության, բաղադրիչների դարձվածային վերաինաստավորման ճանապարհին կրած շարահյուսական-շարադասական փոփոխության հաշվառման, ըստ տվյալ խոսքի մասով դրսևորված բաղադրիչի հետադաս կամ առաջադաս լինելու հանգամանքի⁵²:

Նույնպիսի սկզբունքով կարելի է առաջնորդվել Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» դարձվածային միավորների կառուցվածքային առանձնահատկությունների քննության ժամանակ: Ըստ այդմ, ելնելով հիշյալ երկի բառապաշարի դարձվածային միավորների կառուցվածքային առանձնահատկություններից, նշում ենք հիմնականում երկու ընդհանուր և խոշոր խումբ՝ դասակարգման հիմքում ընդունելով այն ամենաէական հատկանիշը, որ գոյական անուն բաղադրիչը մի դեպքում հաջորդում է բայական բաղադրիչին, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ նախորդում: Մյուս բաղադրիչներն ածանցյալ են և շարահյուսվում են սրանց հետ, այսինքն՝ հարում են սրանց:

Հովհան Մամիկոնյանի բառապաշարի դարձվածային միավորները կառուցվածքի տեսակետից աչքի են ընկնում բաղադրիչների ոչ-կայուն շարադասությամբ. բայական բաղադրիչը մե՛րթ նախորդում և մե՛րթ հաջորդում է անվանականին: Այնուհետև, դարձվածային բաղադրիչները երբեմն ընդմիջարկվում են այլևայլ բառերով, լրացվում խնդրառական և պարագայական անդամներով և այլն:

1. Առաջին խումբը կազմում են բայ+գոյական բաղադրիչներով կազմված դարձվածային միավորները: Այս Պատմության փաստերը ցույց են տալիս, որ բայ+գոյական ընդհանուր կաղապարի մեջ մտնող միավորները մյուսների հա-

⁵² Հմմտ. *Н. М. Шанский*, նշվ. աշխ., էջ 215-226:

մենատնտեսությանը փոքր-ինչ շատ են: Դրանց բայական բաղադրիչները կանոնավորապես դրվում են անդեմ և դիմավոր բայաձևերով, իսկ գոյական բաղադրիչներն առնվում են ուղղական, հայցական, գործիական և ներգոյական հոլովներով: Բաղադրիչների միջև գոյացած շարահյուսական հարաբերությունները կանոնավոր են, այսինքն՝ դասական գրաբարի համեմատությանը՝ օրինաչափ: Գոյական բաղադրիչները երբեմն ունենում են որոշյալ հոդը (հմմտ. *ի բլուրն, ի ռազմն* և այլն):

ա) Բայ+գոյական բաղադրության մանրակաղապարի մեջ են մտնում հետևյալ դարձվածային միավորները՝ *ամրացուցանել զգաւառն, բառնալ զգլուխ, զնալ ի պատերազմ, զարթուցանել զառեւծ, զնել արեամբ (ոմամբ), խմբել պատերազմ, մտանել ի պատերազմ, մտանել ռազմն, նստել յաթոռ (ուրումն), պատառել զռազմն, պսակել սրով, տալ ի ծեռս (ունենն), տալ (զոմն) ի բլուրն, հասանել ի թիկունս և այլն:*

բ) Հարադիր բայ+գոյական բաղադրիչներով հանդես եկած միավորներ են հետևյալները՝ *առաջի դնել ի փախուստ, գալ ի վերայ եկեղեցւոյն, դնել ի բերան (ուրումն) բանս, լի լինել խնդութեամբ, կապել զբերանս զազանացն և այլն:* Այս խմբի մեջ մտնող միավորները գերազանցապես դարձվածային կապակցություն և դարձվածային արտահայտություն են: *Գալ ի վերայ եկեղեցւոյն* դարձվածային կապակցության անվանական մասը սեռական հոլովում ունի *ն* հոդը:

գ) Բայ+գոյական+գոյական բաղադրությանը հանդես է եկել եզակի *կործանել զտեղիսն աստուծոյ* դարձվածային կապակցությունը:

դ) Բայ+դերբայ+գոյական կաղապարի համար նույնպես ունենք եզակի օրինակ՝ *գալ փքացեալ ալեօք*, որում դարձվածային իմաստի գոյացման մեջ նկատելի է այլաբանական ոճական երանգավորում, որպիսի եղանակով արտահայտվում է Պատմության հերոսներից մեկի՝ Խոսրով թագավորի զայրույթի, մոլեգնության չափը («ալիքները»):

ե) Բայ+գոյական+նախադրություն+գոյական կաղապարը բաղադրության տեսակետից բավականին ծավալուն է: Նրանում առկա է *լինել* բայի և գոյականի բառակապակցական այնպիսի հարաբերություն, որն իր հերթին նախադրությամբ կապակցվելով մեկ այլ գոյականի հետ, վերաիմաստավորումով ստանում է դարձվածային արժեք: Այսպիսին են *լինել իշխան ի վերայ հօտի, լինել ապաստանիչ ի վերայ ժառանգութեան* կազմությունները, որոնք էլ ավելի կոնկրետ անվանումով դարձվածային արտահայտություններ են:

զ) Բայանուն+գոյական+բայ կաղապարի մեջ մտնում է եզակի *զկատարած կենաց հասուցանել* դարձվածային միավորը:

2. Մյուս խումբը ներկայացնում են գոյական+բայ բաղադրիչներով կազմված դարձվածային միավորները: Դրանք կառուցվածքի տեսակետից նախորդի հակառակն են: Կաղապարային հիմնական բաղադրիչները, իրենց հերթին, երբեմն ուղեկցվում են զանազան թեքված և դերբայական ձևերով, նախդիրներով և նախադրություններով:

Ըստ այդմ կարելի է առանձնացնել մի քանի մասնակաղապար:

ա) Գոյական+բայ կաղապարն այս խմբի մեջ մտնող դարձվածային միավորների հիմնական տիպն է: Ունենք հետևյալ միավորները. *ռազմ կարգել, զօրաժողով լինել, յարբուժնս հասանել, ընդ գինի մտանել, ի բարեխօս կոչել, ի յօզնութիւն կոչել, ի գլուխ ելանել, ի մտի կալ(ն)ուլ, գետալէժ առնել* և այլն:

բ) Գոյական+հարադրավոր բայ կաղապարի մեջ մտնում են *զմահ առաջի դնել, զկեանս առաջի դնել, սուր ի վերայ դնել* դարձվածային միավորները:

գ) Գոյական+բայ+բայ կաղապարի մեջ մտնում են *այծ արածել տալ, շուն արածել տալ* դարձվածային միավորները, որոնք գոյանում են *արածել տալ* պատճառական հարադիր բայի և *այծ, շուն* գոյականների դարձվածային հարաբերությունից:

դ) Գոյական+գոյական+հարադրավոր բայ կաղապարի մեջ առնվում է *ծիոյ ազին տեսանել տալ* դարձվածային միավորը, որտեղ *տեսանել տալ* հարադրությունը՝ իբրև միաձույլ բաղադրիչ, հարաբերակցվել է հատկացուցչային կապակցության հետ՝ ստեղծելով դարձվածային արտահայտություն:

Վերոհիշյալ երկու մեծ կաղապարներից բացի, ըստ էության, ունենք նաև երրորդը, որը պարունակում է միայն անվանական բաղադրիչներով դարձվածային միավորներ՝ գոյացած դարձվածին բնորոշ իմաստային որոշակի սերտությամբ (հմմտ. *դրուճք դժոխոց, կապանք մահու*):

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» բառապաշարի դարձվածային միավորների՝ ըստ ծագման աղբյուրի, գործառական-ոճական և կառուցվածքային առանձնահատկությունների մանրամասն քննությունը հանգեցնում է հետևյալ կոնկրետ եզրակացություններին.

1) Ծագումնային առանձնահատկությունների տեսակետից դարձվածային միավորները բաժանվում են երկու՝ հայերենի նախորդ ենթաշրջաններում կիրառված և ըստ մեր տվյալների՝ առաջին անգամ այս Պատմության լեզվի մեջ հանդիպող, դարձվածային միավորների խմբերի: Դրանց մի մասը գործածություն ունի հայերենի նախորդ ենթաշրջաններում, այսինքն՝ հին հայերենի բառապաշարի հայտնի որոշ դարձվածային միավորներ VIII դ. հեղինակի երկում հանդես են գալիս նույն իմաստներով: Սրանցից բացի կան այնպիսի նախնական կիրառություններ ունեցող միավորներ, որոնք պարունակում են հետևյալ նրբությունները: Մի դեպքում, նախնական կիրառությունը սովորական բառակապակցություն է, արտահայտում է առարկայական անմիջական բառակապակցական իմաստ, իսկ Հովհան Մամիկոնյանի երկում հանդես է գալիս դարձվածային իմաստով: Մյուս դեպքում, որոշ նախնական կիրառություն գտած դարձվածային միավորների բաղադրիչները փոքրինչ այլ կերպ են շարադասվում, հանդես են գալիս հակահիշ, լրացական բառերի հետ միասին, որոնք կա՛մ պահ-

պանվում են, կան փոփոխվում: Մեկ այլ դեպքում, այս Պատմության մեջ գործածվող տվյալ դարձվածային միավորի բայական բաղադրիչի դիմաց նախնական կիրառություններում ունենք այդ նույն բաղադրիչին իմաստով մերձավոր մեկ այլ բաղադրիչ: Բոլոր դեպքերում հեղինակի բառապաշարի մեջ կիրառվածները որակվում են իբրև նախնական կիրառություն գտած դարձվածային միավորներ:

2) Գործառական-ոճական առանձնահատկությունների տեսակետից դարձվածային միավորները առանձնանում են հիմնականում երեք ոլորտի մեջ: Պատերազմական գործողությունների, եկեղեցական կյանքի որոշ դրվագների, ժողովրդի մտածողության, նիստուկացի և այլն ձևերի մասին շարադրելիս հեղինակը ոճական նպատակներով գործածում է համապատասխան դարձվածային միավորներ:

3) Կառուցվածքային առանձնահատկությունների քննությունից պարզվում է, որ օգտագործվում են առնվազն երկու բառային բաղադրիչներով գոյացող (իսկ դա բնական է) դարձվածային միավորներ, ըստ որում սրանց մի մասը հանդես է գալիս բայ+գոյական բաղադրիչներով կոնկրետ կիրառությունների մեջ ունենալով տարբերակներ, ուղեկցվելով այլ խոսքի մասերի պատկանող բառերով, որոնք հաջորդում կամ նախորդում են հիմնական բաղադրիչներին, մյուս մասը կազմվում է գոյական+բայ բաղադրիչներով, որոնք նույնպես ունեն մասնակաղապարներ՝ իրենց որոշ նրբություններով հանդերձ: Երկու դեպքում հանդիպում են միայն անվանական բաղադրիչներով կազմված դարձվածային միավորներ, որոնք արտահայտում են հատկացուցային շարահյուսական հարաբերություն:

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Նախնական դիտողություններ

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն պարունակում է զգալի թվով տարբերություններ ոչ միայն իր ժամանակի, այլև առհասարակ նախորդ դարերի գրաբարի քերականական կառուցվածքից: Դրանց ինչ-որ չափով անդրադարձել են նախորդ ուսումնասիրողները, ընդ որում ոչ ուղղակիորեն, այլ հիմնականում հայոց լեզվի պատմությանը նվիրված աշխատություններում:

Այդ երկի առանձին և ավելի մանրամասն ուսումնասիրությունը ի հայտ է բերում ավելի մեծ թվով տարբերություններ: Դրանք առկա են քերականական կառուցվածքի տարբեր մակարդակներում: Թե՛ ձևաբանական և թե՛ շարահյուսական (ավելի նեղ՝ շարադասական) երևույթները ոչ այնքան լեզվի համակարգի օրինաչափություններին հարաբերակից առանձնահատկություններ են, որքան ժամանակի մտածողությամբ պայմանավորված խոսքի կառուցվածքի փոփոխություններ, որոնք, իբրև իրադրական տարբերություններ, իրենց արտացոլումն են գտնում նաև այդ երկում: Այլ կերպ ասած՝ դրանք բավականին հեռու են նախորդ՝ V-VII դարերի գրաբարին բնորոշ և ըստ այդմ ուսումնասիրողների կողմից գիտական (մասնագիտական) գրականության մեջ սահմանվող կանոնականությունից:

Այնուհետև, քերականական այդ տարբերությունները միայն պայմանականորեն կարելի է կոչել քերականական առանձնահատկություններ, որովհետև դրանք ավելի շուտ հեղինակային են, քան իր ժամանակի գրական մյուս հուշարձանների վրա ևս տարածվող իրողություններ::

Այսուհանդերձ, ստորև նախ՝ անդրադառնում ենք ձևաբանական, այնուհետև շարահյուսական (շարադասական) այդ առանձնահատկություններին: Ձևաբանական ա-

առանձնահատկություններն ավելի ակնառու են՝ հայերենի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների և քննության առարկա երկի լեզվական առանձին միտումների համեմատության մեջ: Առավել ուշագրավ են երկի շարահյուսական (շարադասական) փոփոխությունները, որոնք այս կամ այն չափով հանդիսանում են շեղում, այսինքն՝ հեղինակային լեզվի տարբերությունն առհասարակ հին գրական հայերենի ընդհանուր օրինաչափություններից: Նկատելի է նաև այն, որ շարահյուսական մակարդակում հանդես եկող փոփոխությունները Պատմության լեզվին հաղորդել են քերականական կառուցվածքի, ինչպես նաև ոճական դրվածքի ակնհայտ մանրամասնություններ, ուստի դրանք կարելի է բնորոշել իբրև լեզվաոճական առանձնահատկություններ⁵³:

2. Ձևաբանական առանձնահատկություններ

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզվի ձևաբանական առանձնահատկությունների քննության ժամանակ ուշադրության հիմնական առարկան են թվակազմության, հոլովակազմության (նաև դերանվանական), բայական համակարգի կրած փոփոխությունները՝ կապված հայերենի զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների և քննարկվող երկի լեզվական առանձնահատկությունների հետ:

1) Թվի քերականական կարգը հին հայերենի նախորդ երկու ենթաշրջանների համեմատությամբ այստեղ չի ցուցաբերում ձևաբանական արտահայտության և բովանդակության պլաններում դրսևորված ակնհայտ տարբերություններ. չկան հոգնակերտ նոր մասնիկներ: Հին հայերենի՝ լայն կիրառություն ունեցող *-ք* (*-g*, *-u*) հոգնակերտ մասնիկների կողքին մեկ անգամ դրսևորվում է *-եր* մասնիկը: Օրինակ՝ «Եւ եկեալ իշխանին Հաշտենից, ասէ. «Զի՞» եղեն պար-

⁵³ Շարահյուսական այդ կարգի առանձնահատկություններին անդրադառնալու ենք սույն աշխատանքի մյուս՝ հեղինակի ոճի քննության ընթացքում:

սիկքն»: Եւ նորա ասեն. «Աւասիկ են ընդ Հայերոյր»: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Հայկերտ» (էջ 53):

Գրեթէ հին հայերենի օրինաչափությունների սահմանում են մնում հավաքական գոյականների, անհոգնական, անեզական բառերի դրսևորման եղանակները:

Անհոգնական բառերը, որոնք սովորաբար բաժանվում են՝ ա) անհոգնական անձնանունների, տեղանունների, մականունների, բ) վերացական հասկացությունների անունների, գ) նյութական աշխարհի եզակի առարկաների անունների⁵⁴, լայն կիրառություն ունեն մաև «Տարոնի պատմության» մեջ:

Առաջին խմբի բառերից են *Գայլ Վահան, Գորգ Շատախուս* հատուկ անունները, *Ասուր, Փանդիկ* («փանդանել»՝ նոր բառից) մականունները և այլն:

Հայերենում հոգնակիությունը արտահայտվում է մաև հավաքական բառերի միջոցով, որոնք բաղադրվում են որոշակի մասնիկներով: Ինչպես նշում է մաև Գ. Ջահուկյանը, «Այդ մասնիկները երկու տեսակ են՝ 1) գրաբարի բուն հոգնակերտի՝ *ք*-ի հետ բաղադրվող մասնիկներ... և 2) այլ կարգի մասնիկներ: Այս երկու կարգի մասնիկների մի մասը հանդիպում է ուշ շրջանի գրաբարում կամ միջին հայերենում, բայց անշուշտ իր հիմքերն է ունեցել և ավելի վաղ շրջանում...»⁵⁵: *Ք*-ով բաղադրված մասնիկներն են՝ *-այք, -եայք, -անք, -իք, -ինք, -ոյք, -ունք*, մյուս՝ այլ հոգնակերտ հավաքական մասնիկները՝ *-ան, -անի, -եան, -եար, -եր, -իկ, -ական, -ներար, -որայ, -որեայ, -տի, -ոտի, -ուի, -ստան*⁵⁶:

Գրաբարի հետդասական և նախամիջին ենթաշրջաններում, ինչպես նշում են այս առումով կատարված ուսում-

⁵⁴ Э. Г. Туманян, Древнеармянский язык, М., 1972, էջ 175: Դ. Պետրոսյան, Գոյականի թվի կարգը հայերենում, Երևան, 1972, էջ 44-52:

⁵⁵ Գ. Ջահուկյան, Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Երևան, 1959, էջ 85-86:

⁵⁶ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 86-87:

նասիրությունները⁵⁷, հոգնակերտ-հավաքական մասնիկների թիվը հետզհետե ավելանում է:

Այնինչ, Հովհան Մամիկոնյանի լեզվում հավաքական գոյականները բավականին քիչ են կիրառվում: Եղածներն էլ կազմվում են *-անիք, -եանք, -որայ, -տի* մասնիկներով: Օրինակ՝ «Ձայս ամենայն ասացին, և ի դէպ էր վասն իրացն, որ և կոչեցաւ անուն գեղջն *Շիրականիք*» (էջ 42): «...քանզի իշխան ոմն անօրէն՝ տանն *մամիկոնենից*՝ կտրեաց գերկու աւանսն ի վանացն...» (էջ 12): «...ես Յովհան մամիկոնեան եպիսկոպոս, երեսներորդ հինգերորդ ի Ձեմոբայ առաջին եպիսկոպոսէն *մամիկոնենից*...» (էջ 60): «Իշխան Արծրունեաց...շինեաց բազում եկեղեցիս և *վանորայս*...» (էջ 9): «...գտանէին սպանեալ պարսիկքն՝ ընդ այր և ընդ կին և ընդ *մանկտի*՝ չորեքիս» (էջ 36): «...որք ընդ իմով իշխանութեանք էին, զարս և զկանայս և *զմանկտիս*, զհաւատացեալս...» (էջ 60) և այլն:

Միշտ չէ, որ բառերն ունենում են ձևաիմաստային համասանդություն, այլ հանդիպում են դեպքեր, երբ դրանք «իմաստով եզակի են և ձևով՝ հոգնակի»⁵⁸: «Տարոնի պատմութան» մեջ անեզական բառերը համեմատաբար շատ են կիրառվում՝ դրսևորվելով հիմնականում *-ելիք, -իք, -ք* մասնիկներով: Օրինակ՝ «... և տուեալ նոցա գանձս և երիվարս՝ արծակեցին ի պարսիկս, լինել զրուցատարս *սքանչելեացն*՝ որ հանդիպեցաւ...» (էջ 53): «Յիշեա՛, ասեն, *զերախտիս* մեր, և որպէս ի հեռուստ օգնեցեր, ի մօտոյս մի՛ վերջանար ի մէնջ» (էջ 40): «... և ասէ ցիշխանն. «Աւաղիկ է *տուրսդ*»:

⁵⁷ Ա. Բագրատունի, Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 47-48: Ա. Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, Vienne, 1936, էջ 85: Հ. Աճառյան Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 3, Երևան, 1957, էջ 529-530: Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 86: Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 20: Յ. Գ. Туманян, նշվ. աշխ., էջ 175-176: Հ. Պետրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 70-76 և այլն:

⁵⁸ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 856-870: Մ. Ասատրյան, Անեզական բառերը հայերենում, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1960, № 3, էջ 124-135:

իսկ նա ասէ. «Հաւանիմ տրոցդ, բայց հարելը և ութսուն հազար փայտ են տարեալ ի Քարքեոյ...» (էջ 38): «Սա բազում անգամ *բարիս* խոստանայ, և բազում անգամ չարիս...» (էջ 43) և այլն:

2) Հովհան Մամիկոնյանի լեզվի հոլովման առանձնահատկությունները նույնպէս բավականին ակնառու են: Անվանական և դերանվանական բոլոր թեք ձևերը ներկայացնում են մի կողմից՝ դասական գրաբարից եկող ընդհանուր օրինաչափությունները, մյուս կողմից՝ նախամիջին ենթաշրջանի մեջ վերջիններիս կրած փոփոխությունների մի որոշ մասը, որը մուտք գործելով հեղինակի լեզվի մեջ արատացուլում է հայերենի համապատասխան երևույթների զարգացման միտումները:

ա) Հասական գրաբարում կանոնավոր *ի* հոլովման պատկանող *արօտ* բառը այստեղ շեղվում է դեպի *ո* հոլովումը, իսկ *սպաս* բառը ցուցաբերում է *ի//ու* հոլովիչների զուգահեռություն⁵⁹: Օրինակ՝ «...և ինքն պատրաստի արարեալ զդարանակալսն, հրամայեաց ծառայիցն՝ կտրել գերիվարսն *արօտոյ* պատճառաւ» (էջ 23): «...և զարդարեաց զնա հրաշալի *սպասիւք* և կազմութեամբ» (էջ 42): «...և զսուրբ խաչն գերեաց, և առեալ զնաց ի պարսիկս, և եղեալ զսուրբ խաչն հանդերձ *սպասուքն* մինչև յեւթն և ի տասն ամի թագաւորութեան իւրում» (էջ 54):

Հայ մատենագրության մեջ առաջին անգամ այս հեղինակի կողմից գործածված *սապոն* բառը, հոլովվելով *ի* հոլովիչով, ավելացնում է այդ հոլովման պատկանող բառերի քանակը: Օրինակ՝ «... և դարձեալ *զսապոնի* գինսն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրաց գիշահոտ հալան և

⁵⁹ Հովհան Մամիկոնյանին նախորդող մատենագիրներից, օրինակ, Խորենացին չունի *սպաս* բառի որևէ կիրառություն, Եզնիկի մոտ բառը չունի թեք ձևեր, Փարպեցին ունի *սպասուք* (էջ 38) ձևով միայն, իսկ Եղիշեն ունի՝ *սպասու* (էջ 160, 200), այլև իբրև ձեռագրական տարբերություն՝ *սպասիւք* (էջ 69): Վերոհիշյալ մատենագիրներից ոչ ոք չունի *արօտ* բառի կիրառություն ընդհանրապես:

զարինաթաթախ հանդերձան լուանալ տուաք և ագաք» (էջ 37):

բ) Պարզ *ա* հոլովման պատկանող *Վաշդեան* անձնանունը դրսևորում է *ա//ո* հոլովիչների զուգահեռություն: Օրինակ՝ «Բայց որդին նորա Տիրան հրամանաւ *Վաշդեանայ...* գնաց ի դուռն Խոսրովայ...» (էջ 56): «Ձոր դիպօղ ժամանակ գտեալ՝ որդին *Վաշդենոյ* Ջոջիկ վրաց իշխանն» (էջ 58):

Վարազ անձնանունը ըստ ծագման, հավանաբար, բխում է *վարազ* հասարակ գոյականից: Վերջինս դասական գրաբարում պատկանում էր *ու* հոլովման և երկրորդաբար ենթարկվում էր *ի-ա* խառը հոլովման⁶⁰: Այստեղ *Վարազ* հատուկ անունը թեքվում է *ա* հոլովիչով և մտնում այս հոլովման պատկանող գոյականների խմբի մեջ: Օրինակ՝ «Կերան գազանք զմարմինս դիականցն *Վարազայ* և գիրացան» (էջ 42): «Իսկ նա ընդդէմ դարձաւ և կտրեաց զգլուխ երիվարին *Վարազայ* և ընկեց» (էջ 52):

գ) Ո հոլովման պատկանող մի քանի հատուկ անուններ նույնպես ունեն զուգահեռ հոլովիչներ՝ *Մուշ – Մշոյ*, բայց նաև՝ *Մշու*, *Մամիկոնեան – Մամիկոնենոյ*, բայց նաև՝ *Մամիկոնենից*: Օրինակ՝ «...առեալ զՄուշեղ զտէրն *Մշոյ* և Խութայ և Տարօնոյ...» (էջ 13): «...ապա շինեաց զեկեղեցին՝ որ ի վերայ բլերն *Մշու...*» (էջ 55): «...որ քսան և իններորդ էր ի սրբոյ Գրիգորէ, և յիշխանութեան Վահանայ *Մամիկոնենոյ*» (էջ 56): «...քանզի իշխան ոմն անօրէն՝ տանն *մամիկոնենից*՝ կտրեաց զերկու աւանսն ի վանացն» (էջ 12):

Դասական գրաբարում *մուրժ* գոյականը պատկանում էր *ո* հոլովման⁶¹: Հետագայում ենթարկվում է նաև *ի-ա* խա-

⁶⁰ Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 314: Եզնիկի մոտ, օրինակ, կա *վարազ* հասարակ գոյականը՝ եզակիում *ի* հոլովմամբ. «Որպէս *վարազի...* ուտի միսն, և ոչ վնասի» (էջ 66): Փարպեցին ունի *վարազացն* (էջ 10) ձևը:

⁶¹ *Մուրժ* բառը հին հայերենում *ո* հոլովիչի կողքին ուներ նաև *ի-ա* հոլովիչ, որը հիմնավորվում է նաև այս տվյալներով (հմմտ. Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 278): Խորենացին ունի *մրժովք* (էջ 290), իսկ իբրև

ռը հոլովման: Այս Պատմության մեջ բառը կիրառվում է *մուրճ - մրճով* և *մուրճ - մրճին, մրճօք (մրճաւք)* և այլն ձևերով: Օրինակ՝ «... և հասեալ Սմբատայ եհար *մրճովն* ի վերայ գագաթանն և զոգեաց սաղաւարտն, և գլխոյն ոսկրն փոսեալ՝ տեղի տայր սաղաւարտն *մրճին* Սմբատայ...» (էջ 35): «... և սկսան *մրճօք* հարկանել, և ոչ գտին» (էջ 20):

Բլուր գոյականը, դասական գրաբարում պատկանելով *ո* հոլովման, այստեղ հանդես է գալիս ներքին թեքման *ե* հոլովմամբ, ինչպես, օրինակ՝ «... և ապա ի վաղիւն սկսան մեւս զօրս Պարսից գալ ի վերայ *բլերն* ի նոյն տեղին» (էջ 27, նաև՝ էջ 34, 35, 40, 55): *Բլեր* հոլովածը նորակազմություն է. այդ բառը *ո* պարզ հոլովմամբ չի գործածվում այս երկում:

դ) Դասական գրաբարում *ու* հոլովման ենթահամակարգը որոշակի օրինաչափությունների կողքին ուներ նաև որոշ խախտումներ: Հովհան Մամիկոնյանի լեզվում նույնպես այդ հոլովման պատկանող բառերը հանդես են գալիս ոչ միայն հիմնական օրինաչափություններով, այլև շեղումներով: Այսպես, *բիւր* բառը հիմնականում հոլովվում է *ու* հոլովիչով՝ ունենալով նաև *ո* հոլովատիպ⁶²: Այս Պատմության մեջ բառն ունի *ի-ա* հոլովիչի տարբերություն՝ կիրառված *բիւրօք* (< *բիւրաւք*) ձևով: Օրինակ. «... յիշեաց Խոսրով զուխտն Մօրկայ՝ որ ի մէջ նորա և իւրն, և եկն էանց ի Յոյն չորեքտասան *բիւրօք*, և բրեաց բազում աւան, և գաւառն, և դարձաւ» (էջ 15):

Դասական գրաբարում *մահ* բառը հոլովվում էր կրկնակ ձևերով՝ *անուև* և *ձեղուն* բառերի նմանությամբ՝ *մահուան, մահուանք, մահուանց*, ինչպես նաև *մահու, մահուց* և այլն: Վերջինները համեմատաբար պակաս տարածված էին համարվում դասական գրաբարի համակարգում⁶³:

ձեռագրական տարբերություն՝ *մրճաւք*:

⁶² Եզնիկը և Փարպեցին ունեն համապատասխանաբար *բիւրուց* (էջ 155, 217) և *բիւրոց* (էջ 51) ձևերը:

⁶³ Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 31: Ինչպես նշում է նաև Ա. Աբրահամյանը, ըստ Ստ. Մալխասյանցի *մահ* բառի ավելի նախնական ձևն էր

«Տարոնի պատմության» մեջ *մահ* բառը գործածվում է յոթ անգամ *մահու* [էջ 14 (երկիցս), 16 (երկիցս), 18, 22, 31], մեկական անգամ՝ *մահուն* (էջ 59), *զմահու* (էջ 24), և երեք անգամ՝ *Մահու* (որպես հատուկ անվան բաղադրիչ. հմմտ. *Մահու ազարակ*՝ էջ 34, 40, *Մահու բլուր*՝ էջ 36) ձևերով, իսկ *մահուան*, *մահուանն* ձևերով մեկական անգամ (էջ 56, 14), *մահուամբ*՝ երկու անգամ (էջ 18, 20): Ինչպես նկատելի է, այս Պատմության մեջ *մահու* թեքումը *մահուան* թեքման համեմատությամբ ավելի տարածված է, որն արդեն հակվածություն է դեպի լեզվի խոսակցական տարբերակը:

Շեղումներ են ցուցաբերում նաև հետևյալ բառերը՝ *ճակատ* - *ճակատովն* (փխ. *ճակատում*), *դրօշ* - *դրօշացն* (փխ. *դրօշուցն*), *զգեստ* - *զգեստիցն* (փխ. *զգեստուցն*)⁶⁴: Օրինակ՝ «Իսկ նորա կալեալ զպատգամաւորսն, հրացոյց շամփուր մի երկաթի և եղ պսակ շուրջ *ճակատովն...*» (էջ 47): «... մինչև զի ոչ գոյր հնար ճանաչել զմիմեանս, բայց միայն ծայն փողոցն և ի տեսս *դրօշացն*» (էջ 35): «...և որք ընդ դուռն յայնկոյս անցանէին, զայն ի տունս արկեալ *ի զգեստիցն* կողոպտէին և զգլուխսն կտրէին...» (էջ 22):

Դասական գրաբարում *աջ* բառը ենթարկվում էր *ու* հոլովման, թեև ուներ նաև *ո*, ավելի ուշ ժամանակներում՝ *ի*

մահուն, որն էլ *անուն*, *ծեղուն* գոյականների հետ կազմում էր որոշակի խումբ (հմմտ. *Ստ. Մալխասյանց*, Գրաբարի հոլովումը, խոնարհումը եւ մախդիրները, Թիֆլիս, 1891, էջ 25-26): Եզնիկն ունի *մահուան* ձևի 23 կիրառություն, իսկ *մահու*՝ 13: Փարպեցին նույնպես զուգահեռաբար կիրառում է *մահուան* // *մահու* ձևերը, 8 անգամ՝ *մահու*, 3 անգամ՝ *մահուան*, որոնցից մեկական անգամ՝ իբրև ձեռագրական տարբերություն: Եղիշեի երկում *մահուան* ձևով կիրառությունները գերազանցում են մյուսներին:

⁶⁴ 3. *Աճառեան*, Զայերեն արմատական բառարան, հ. 4, Երևան, 1930, էջ 566-568: 4. *Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 313: *Դրօշ* բառը ուղղական հոլովով օգտագործել են Եզնիկը և Խորենացին, իսկ Եղիշեն ունի *դրաւշիցն* (էջ 96) և որպես ձեռագրական տարբերություն՝ *դրաւշուց* // *զդրաւշուց* ձևերը: Փարպեցին գործածում է այս բառի *դրօշիցն* (էջ 72) ձևը միայն:

հոլովումներ⁶⁵: Այս Պատմության մեջ կիրառվում է *n* հոլովումով: Օրինակ՝ «Ո՛ղջ լեր *h* դիցն *աջոյ*» (էջ 37): «...և ընդ մէջ ճեղքեալ՝ հանդերձ թիկամբ *աջոյ*՝ ի բաց իջանէր» (էջ 33):

ե) «Տարոնի պատմության» մեջ կան նաև այնպիսի բառեր, որոնք ակնառու տարբերություններ են ցուցաբերում դասական գրաբարի *h-ա* խառը հոլովման ենթահամակարգից: Այդպիսի կիրառություններ ունեն *անտառ* - *անտառովն* (փխ. *անտառաւն*)⁶⁶, *վայր* - *վայրուցն* (թեև կան նաև՝ *վայրի*, *վայրին*)⁶⁷, *բերդ* - *բերդին*, *բերդիցն*⁶⁸, *մենգ* - *մենգով*, փխ. *մենգիւ*)⁶⁹: Օրինակ՝ «Իբրև խմբեցաւ պատերազմ յեզերս Արածանոյ, *առ անտառովն* որ կոչի Կաղամախեաց բլուր...» (էջ 50): «... գուցէ ոք թշնամի, ասէ, յարծակիցի և դուք չէք ընդել *վայրուցն*» (էջ 23): «...այլ տուր ի ձեռս իմ չորեք հազար այր, որ գնամք ի վերայ ամուր *բերդիցն*, ուր մտերիմք նորա են և գանձքն» (էջ 21): «Եւ ինքն սկսաւ կոչել զիշխանսն խաբեությամբ ի խորհուրդ և *մենգով* այնպէս առնէր...» (էջ 25):

⁶⁵ Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 272: Եզնիկը և Եղիշեն չունեն *աջ* բառի թեք ձևերով կիրառություն, հորենացին և Փարպեցին գործածում են միայն *n* հոլովիչով:

⁶⁶ Հմմտ. Դ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 3, էջ 452: Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 284: Անտառ բառը չեն կիրառում Եզնիկը և Փարպեցին, հորենացին ունի միայն *անտառին* (էջ 233, 265, 294) ձևը:

⁶⁷ Հմմտ. Դ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Երևան, 1971: Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 297: Եղիշեն *վայր* բառը չի կիրառում թեք ձևերով, հորենացին ունի՝ *վայրի* (էջ 359), *ի վայրի* (էջ 339), Եզնիկը՝ *վայրացն* (էջ 106), *վայրաց* (էջ 160), Փարպեցին՝ *վայրին* (էջ 123), *ի վայրացն* (էջ 102):

⁶⁸ Դ. Աճառյանը նշում է *h-ա* հոլովում (տե՛ս Դ. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 442):

⁶⁹ Դ. Աճառյանի կողմից *մենգ* բառին *h-ա* կամ հետմաբար՝ *ի*, այլև *n* հոլովիչների հատկացումը այս Պատմության տվյալներով հաստատվում է (տե՛ս, Դ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 84): Եզնիկը և Եղիշեն չեն գործածում այդ բառը, հորենացու երկուսն կա *վասն մենգին* (էջ 79), իսկ Փարպեցու երկուսն՝ *մենգով* (էջ 75, 84) ձևերով:

3) Փոփոխություններ են նկատվում նաև դերանվանական հոլովումների մեջ: Հաճախ *իւր* դերանվան հետ հանդես է գալիս *մասնիկը*, որը Ա. Այտընյանի ճիշտ դիտողությամբ հոդ է, ինչպես՝ *ի մէջ նորա և իւրն, ուներ ընդ իւրն*: Օրինակ՝ «...յիշեաց Խոսրով զուխտն Մօրկայ՝ որ *ի մէջ նորա և իւրն*, եկն էանց ի Յոյնս չորեքտասան բիւօք...» (էջ 15):

Այս ցուցական դերանունը դասական գրաբարի հոգնակի սեռականում և տրականում ուներ կանոնավորապես *այսց, այսոցիկ* կարծ և երկար ձևերը, որոնց դիմաց այս Պատմության մեջ հանդիպում է համապատասխան իմաստով *այսոց* նոր ձևը: Օրինակ՝ «Եւ մինչ նոքա զայն պատերազմն անցուցին և վճարեցին, և յառաջսն եկին *այսոց*, և նոքա դեռ չէին եկեալ ի Ծծմակն...» (էջ 24): Այս և նման ձևերի մասին Ա. Այտընյանը գրում է. «Այս ամենքն, որ ստորին դարուց ռանկօրէնին սովորականներն են, մենք առաջին անգամ այս հեղինակին քով կը գտնենք»⁷⁰:

Փոխադարձ դերանուններից դասական գրաբարի անուղղական *իրերաց, զիրեարս, իրերօք (իրերաւք)* ճիշտ կամ կանոնական ձևերի կողքին հանդիպում ենք *ընդ իրարս* ձևի կիրառությունների: Օրինակ՝ «... և խմբեցաւ պատերազմ *ընդ իրարս*, մինչև զի ոչ գոյր հնար ճանաչել զմիմեանս...» (էջ 35): «Եւ իբրև խմբեցաւ պատերազմ *ընդ իրարս*, և կամէին փախչել վահանեանքն, յորժամ նոցա միաբան աղաղակեցին...» (էջ 50)⁷¹:

4) Դասական գրաբարի բայական համակարգը նույնպես «Տարոնի պատմության» մեջ արտացոլվել է որոշակի փոփոխություններով: Դրսևորվում են այնպիսի դերբայական ձևեր, որոնք նորություն են: Փոփոխություն է

⁷⁰ Ա. Այտընեան, նշվ. աշխ., էջ 125:

⁷¹ Ա. Այտընյանն այս կապակցությամբ նույնպես գրում է. «Շատ յաճախ է դարձեալ *զիրար, զիրեարս, իրերաց*» (նույն տեղում): Դասական գրաբարի համեմատությամբ վերջին երկուսը կանոնավոր են, այնինչ *զիրար* ձևի չենք հանդիպում «Տարոնի պատմության» մեջ, քերևս այս առումով նկատի է առնվել *ընդ իրարս* ձևը:

նկատվում .նաև դիմավոր բայաձևերի հիմքակազմության, խոնարհման տիպերի առանձնացումների մեջ: Եղանակային և ժամանակային ձևերն ավելի փոխանցելի են դառնում նախորդ ենթաշրջանների համեմատությամբ: Նկատելի են ժամանակաձևերի իմաստային ազատ կիրառություններ միմյանց փոխարեն և մեկը մյուսի իմաստով: Վերջիններս հավաստում են դասական գրաբարի ներսում գոյություն ունեցող ժամանակաձևերի անկայուն կիրառությունների հետագա տարածումը:

Այս Պատմության մեջ փոփոխություններով հանդես եկած բայերի թիվը ընդհանուր քանակի համեմատությամբ այնքան էլ մեծ չէ և չի խախտում մեր պատկերացումները դասական գրաբարի խոնարհումների ավանդական խմբավորումների մասին: Այդպիսի փոփոխությունները նույնպես պայմանավորված են ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի ազդեցությամբ:

ա) Անորոշ դերբայը դասական գրաբարում ունեցած համարյա բոլոր կիրառություններից բացի այստեղ հանդես է գալիս նաև հետևյալ տիպի կազմության մեջ. *ի գալ եմ, ի տալ էք*: Օրինակ՝ «*2ի Յոյնք են ի գալ ի վերայ մեր, ասէ*» (էջ 27): «*Դուք ինձ վնասակարք էք, որ զտաճարսն այլ յայրել էք ի տալ...*» (էջ 26):

Որպես նորակազմություն դասական գրաբարի համեմատությամբ՝ «Տարոնի պատմության» լեզվում դրսևորվում է նաև *-ման* մասնիկով բայաձև, որն այստեղ ունի դերբայական իմաստ և համապատասխան կիրառություն: Այդ մասնիկով ունենք *թաղման* (ուղղական հոլով՝ *թաղումն*) ձևը, որը բաղադրվում է այլ կարգի բառերի հետ և Պատմության մեջ արտահայտում է մի տեսակ հարակատար դերբայի իմաստ՝ նախադասության մեջ գերազանցապես հանդես գալով բաղադրյալ ստորոգյալի շարահյուսական գործառույթով: Այստեղ ունենք ընդամենը երեք օրինակ՝ դրսևորված միմիայն *թաղման* ձևով: Օրինակ՝ «*Ինքն վախճանեցաւ և կան թաղման առ Արծրունեաց իշխանին, ի կողմ արևելից ճակատուն*» (էջ 28): «*... և կայ ի թաղման ի նմին տեղուցն*

որ դեռ ևս Արծան կոչի անուն տեղին» (28): Եւ *կայ ի թաղման* ի դուռն սրբոյ Կարապետին, առաջի սենոցն» (էջ 33):

Այս ձևը *ուսմ* վերջավորությամբ բայանունների սեռական-տրական հոլովածն է⁷²: Բերված օրինակներում *թաղման* և սրանից բաղադրյալ *կան ի թաղման*, *կայ ի թաղման* կազմություններն, ըստ երևույթին, կապվում են հեղինակի ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի որոշակի առանձնահատկությունների հետ: Քանի որ հայերենի որոշ նոր բարբառներ ունեն նույնպիսի կազմություններ, ապա հավանաբար այսպիսի ձևերի գոյությունը առնչվում է նաև բարբառային-տարածքային (տերիտորիալ) որոշակի տարբերությունների և յուրահատկությունների հետ: Բայական այս ձևի գոյությունը արժեքավոր է ոչ միայն հեղինակի լեզվի բնութագրման, այլև հայերենի պատմության ուսումնասիրության առումով՝ ընդհանրապես:

«Տարոնի պատմության» մեջ հանդիպում ենք նաև *-ած* մասնիկով հարակատար դերբայի եզակի կիրառության: Օրինակ՝ «Գնացի և տեսի առ մմա զգիրսն, որ ի նոյն Իննակնեան վանսն *էր գրած*, և նա ի զօրաց ուստէք ուներ ի Պարսից կամ այլ ուրուք...» (էջ 50): Նկատի ունենալով Ա. Այտընյանի այս առումով արած միանգամայն ճիշտ մեկնաբանությունը՝ Հովհան Մամիկոնյանի լեզվի այդ փաստը հայերենի *-ած* մասնիկով հարակատար դերբայի մասին եղած հին փաստերից պետք է համարել, եթե ոչ՝ ամենահինը⁷³:

բ) Դիմավոր բայաձևերի հիմքակազմության, ինչպես նաև խոնարհման տիպերի կրած փոփոխությունները հիմնականում հետևյալներն են:

Դասական գրաբարի անկանոն խոնարհման *լսել* բայը կիրառվում է իբրև *ե* խոնարհման կանոնավոր բայ: Օրինակ՝ «... որ զմահն նորա *լսեցեր*, և զիմ կորովութիւնս ծանեար...

⁷² Տե՛ս, Ա. Ա. *Աբրահամյան*, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953, էջ 99-103: Գ. *Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969, էջ 48:

⁷³ Ա. *Այտընեան*, նշվ. աշխ., էջ 126-127:

զիա՞րդ իշխեցեր գալ ի վերայ եկեղեցւոյն» (էջ 31): Այստեղ գործածված *լսեցեր* բայածեր նորակազմութիւնն է:

Այս պատմութեան մէջ գործածվում է միևնույն բայի *մեղեն, մեղէին, մեղեցի, մեղեցաք, մեղեցան և մեղացար* թեք ձևերը: Երեք բայածերի դեպքում ունենք *-եց*, իսկ մեկի դեպքում *-աց* ցոյականութիւն (անցյալի հիմքի կազմութիւն *ց* - բաղադրիչով), ստացվում է *-եց//աց* զուգահեռ ցոյականութիւն: Ա. Այտընյանը *մեղացար* բայածերը համարում է նորակազմութիւն: Օրինակ՝ «...Վաշդեան գրեալ թուղթ առ Տիրան այսպէս. «*Նեղացար* պանդխտութեամբ, արդ արի եկ՝ զի խորհեցուք ինչ արժանի» (էջ 57):

Այս Պատմութեան մէջ կիրառվում են *խթեցին, խթեցեն և խթասցեն* ձևերը: Ըստ Զ. Աճառյանի, *խթ* «խղճի խայթ» արմատից գոյացած *խթալ* ձեր նախնական իմաստային կիրառութիւններից բացի այստեղ գործածվում է նոր, երրորդ՝ «ցավել, սգալ» իմաստով: Օրինակ՝ «...գագանք եղկեցեն զիս և թռչնոց ազգ *խթասցեն* ընդ իս» (էջ 10): Այնուհետև, *խթել* (<*խթ*) արմատից կազմվող *խթեցեն* ձեր Հովհան Մամիկոնյանի այս երկում կիրառվում է «(սրով) բզել, բոթել, մշտել» իմաստով, որը պահպանվում է նաև ժամանակակից հայերէնում⁷⁴: Օրինակ՝ «Եւ իբրև *խթեցին* զջորիսն սրով և արկին ի բանակն» (էջ 45): Զ. Աճառյանը *խթեցեն* ձեր անորոշը դնում է *խթալ* «խեթիւ նայիլ» և այս իմաստով վկայակոչում է Հովհան Մամիկոնյանի երկում գործածված հետևյալ հատվածը⁷⁵: Օրինակ՝ «Զբազմութիւն դիւացն կապեցեն ի տեղւոջն յայսմիկ, զի *խթեցեն* զծուլացեալսն յաստուածապաշտութենէ...» (էջ 18): Ինչպէս կարելի է նկատել, բերված օրինակներում *խթասցեն* և *խթեցեն* ձևերը կազմում են *ա//ե* զուգահեռ լծորդութիւններ, որոնցից առաջինը ձևաիմաստային տեսակետից նորակազմութիւնն է:

⁷⁴ Է. Աղայան, Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 578:

⁷⁵ Զ. Աճառյան, Հայերէն արմատական բառարան, հ. 2, Երևան, 1973, էջ 361, 364:

Մատչիմ բայն այստեղ դասական գրաբարի հրամայականի մատենայն/մատերոնք կանոնավոր հոգնակիների կողքին ունի նաև մատիք՝ նորակազմությունը: Օրինակ՝ «Իսկ նորա ի բլուրն ելեալ, ասէր. «Ո՞ւր էք քաջք, յառաջ մատիք» (էջ 35):

Ի խոնարհման փրծանիմ/պրծանիմ բայն այստեղ դարձել է ու խոնարհման պրծնուլ: Օրինակ՝ «... ասէ Վախտանգն. «Կա՛ց, հարճորդի, թեպէտ զբազունս ջնջեցեր, սակայն այսօր չպրծնուս ի ձեռաց քաջ արանցս...» (էջ 35):

Ու խոնարհման մածնուլ, ուռնուլ բայերի դեպքում նկատելի է ի թույլ բաղադրիչի անկում անցյալ կատարյալի հիմքում, փոխանակ ի > ե հնչյունափոխության: Օրինակ՝ «Եւ մածաւ սուրն ի ձեռին Սմբատայ, և ոչ կարաց հանել...» (40): «Կուզ կերեալ ուռաւ որպէս զարջ, և աղուէս հպարտ եղև քան զառելծ...» (էջ 42):

Հասանել բայի հրամայական եղանակի եզակի թվի հա՛ս ձևի փոխարեն մեկ անգամ գործածվում է հասի՛ր, ինչպէս, օրինակ՝ «Ո՞ւր ես Սմբատ որդեակ, հասի՛ր յօգն ծերոյս» (էջ 33):

Լինել բայը հրամայականի հոգնակիում ունի լիք նորակազմությունը (փխ. լերոնք, լիջիք): Օրինակ՝ «Տո՛ւք զձեզ ի բլուրն, զի տեղին աջող է պատերազմի և անձնապահ լիք մինչև մեր զօրն հասանէ» (էջ 40):

Դասական գրաբարում դառնալ, իմանալ բայերի հրամայականն էր դարձ, դարձի՛ր, դարձարոնք և իմա՛, իմացարոնք, որոնց դիմաց այս երկում երբեմն ունենք դարձէք, իմացէք նորակազմությունները: Օրինակ՝ «...և ետ խրատ՝ թէ յորժամ նոքա ի ձեզ հային, դուք միաբան ի քաղաքն դարձէք... և դուռն քաղաքին ի բաց թողէք...» (էջ 22): «... ապա թէ ոչ ձեզ այլ հնար իմացէք» (էջ 37)⁷⁶:

Դասական գրաբարում փախչիմ բայը հրամայականում ուներ նաև փախեալք, փախերոնք կրկնակ ձևերը,

⁷⁶ Դարձէք, իմացէք ձևերն իրենց հետագա արմատավորումն են գտնում՝ դառնալով ժամանակակից հայերենի հոգնակի հրամայականի հիմնական ձևեր:

որոնց դիմաց այս երկում գործածված ենք գտնում *փախիք* նոր բայածևր: Ըստ այսմ, ի դեպ, *փախիք* բայածևր *լիք* ձևի հետ միասին ներկայացնում են դասական գրաբարի օրինաչափությունների խախտման և նոր միտումների դրսևորման դեպքեր: Օրինակ՝ «...Ձի՞ սպառեցաք, *փախիք*, որ մեք կոտորենք (էջ 48):

Այսպիսով, Յովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն պարունակում է ձևաբանական մի շարք կարևոր առանձնահատկություններ, որոնք դասական գրաբարի համեմատությամբ նորակազմություններ և զուգահեռ ձևեր են: Դրանք գրական լեզվի մեջ են թափանցում մեծ մասամբ ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվից: Այդպիսի ձևերի կիրառությունը ինչ-որ չափով պայմանավորված է հեղինակի խոսքի պռանձնահատկություններով: Պատմիչը, օգտագործելով ժամանակի լեզվի գրական և խոսակցական տարբերակների արտահայտչական հնարավորությունները, ըստ հնարավորին կարողանում է հասնել ոճական որոշակի անհատականացման:

3. Շարահյուսական առանձնահատկություններ

Յովհան Մամիկոնյանի Պատմությունը պարունակում է նաև շարահյուսական-շարադասական փոփոխություններ, որոնք ընդհանուր առմամբ կարելի է բնորոշել իբրև հեղինակային հակումներով պայմանավորված բառակապակցությունների և արտահայտությունների, այլև նախադասությունների կիրառության դեպքեր:

Նկատենք, որ հայոց լեզվի պատմությանը նվիրված որոշ աշխատություններում, իբրև VIII դարին վերաբերող լեզվական՝ շարահյուսական առանձնահատկությունների քննության աղբյուր, հաճախ ընտրվում է այս Պատմությունը⁷⁷:

⁷⁷ Հմմտ. *К. И. Кусикьян, Очерки исторического синтаксиса литературного армянского языка, М., 1959.*

Ինչպես այդ, այլև ավելի մանրամասն քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ երկի լեզվի շարահյուսական-շարահասական յուրահատկությունները դրսևորվում են հիմնականում ենթակայի և ստորոգյալի ձևաբանական արտահայտության, ենթակայի լրացումների և նրանց շարահասական տիպական կիրառությունների, նախդիրների, նախադրությունների և որոշ շաղկապների կապակցման մեջ:

Ստորև անդրադառնում ենք այդ իրողություններին՝ առանձին-առանձին:

1) Այս պատմության լեզվի շարահյուսական կառուցվածքի մեջ նույնպես ենթական հանդես է գալիս ուղիղ և թեք հոլովածներով:

Թեք հոլովածներով ենթակայի կիրառությունը բնորոշ էր դասական գրաբարին՝ հատկապես հունաբան հայերենի փուլում, ուր նկատվում էր թարգմանական գրականության ազդեցությունը⁷⁸:

«Տարոնի պատմության» մեջ թեք հոլովածով առնված ենթակայի հոլովը գերազանցապես սեռականն է, իսկ մյուս՝ տրական, հայցական հոլովներով ենթակայի կիրառությունների չենք հանդիպում: Շարահյուսական այս առանձնահատկությունից բխում է մյուսը, այն է՝ սեռական հոլովով դրված ենթական ընդհանուր առմամբ գործածվում է անցյալ դերբայով առնված ստորոգյալի հետ: Օրինակ՝ «Իսկ Վահանայ ի մօրին տուեալ զնոսա, ոմանք այլ ոչ կարացին ելանել...» (էջ 24): «Իսկ նորա տեսեալ զսուսերն մերկ ի ձեռին նորա, ոչ իշխեաց ումեք ձայն տալ...» (էջ 45): «Եւ հայեցեալ Վահանայ ի գունդն կրօնաւորացն, ետես յաջ թևս նոցա երիտասարդ մի...» (էջ 50-51) և այլն:

⁷⁸ Դասական գրաբարի հոլովների իմաստային նշանակությունների և շարահյուսական կիրառությունների մասին տե՛ս Վ. Առաքելյան, Գրաբարի հոլովների իմաստային նշանակությունները (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Երևան, 1944: Minassian M., Grammaire descriptive de l'arménien classique, Genève, 1996, էջ 215-237:

Ինչպես նկատելի է, ընդգծված կապակցությունները, ըստ էության, դերբայական դարձվածներ են՝ արտահայտված սեռական հոլովով դրված ենթակայով և անցյալ դերբայով առնված ստորոգյալով: Այս Պատմության մեջ մնան կապակցություններն ընդհանուր առմամբ դրվում են որպես բարդ նախադասության բաղադրիչ պարզ նախադասություններ և համարյա միշտ հանդես են գալիս բարդ նախադասության սկզբում: Այսպիսի կառույցները գլխավոր նախադասության նկատմամբ լինում են կա՛մ համադաս, կա՛մ ստորադաս բաղադրության անդամներ: Այսպես, բերված նախադասություններից մեկի՝ «*Եւ հայեցեալ Վահանայ ի գունդն կրօնաւորացն*» մասը համազոր է մյուսին՝ «*ետես յաջ թնն նոցա երիտասարդ մի*» մասին: Սրանք կարելի է դիտել իբրև բազմակի ստորոգյալներով պարզ համադասական նախադասություններ, որոնք իրենց հերթին ունեն տարբեր կարգի լրացումներ: Իսկ բերված օրինակներից առաջինն ունի ստորադասական կապակցում. «*Եւ Վահանայ ի մօրին տունեալ զնոսա*» գլխավոր նախադասությունից բխում է մյուսի՝ «*ոմանք այլ ոչ կարացին ելանել*» երկրորդական նախադասությունը:

Այսպիսի նախադասություններն աշխարհաբար թարգմանելիս կարելի է օգտագործել մե՛րթ դերբայական դարձված-բառակապակցություն, ինչպես՝ «*Իսկ նա տեսնելով նրա ձեռքի մերկ սուրը՝ չհամարձակվեց որևէ մեկին ծայն տալ*», մե՛րթ որպես բազմակի ստորոգյալներով նախադասություն, ինչպես՝ «*Եվ Վահանը նայեց կրոնավորների գնդին, տեսավ նրանց մեջ աջ կողմում մի երիտասարդի*», և մե՛րթ որպես ժամանակի պարագա երկրորդական նախադասություն, ինչպես՝ «*Երբ նա տեսավ նրա ձեռքի մերկ սուրը, չհամարձակվեց որևէ մեկին ծայն տալ*» և «*Երբ Վահանը նայեց կրոնավորների գնդին, տեսավ նրանց աջ կողմում մի երիտասարդի*»:

2) Ինչպես իր տեղում նշել ենք, այս Պատմության մեջ կան *-ած*, *-ման* մասնիկներով բայեր, որոնցով ըստ էության կազմվում են ստորոգյալներ՝ օժանդակ բայի հետ մտնելով

որոշակի շարահյուսական փոխհարաբերության մեջ: Օրինակ՝ «Գնացի և տեսի առ նմա զգիրսն, որ ի նոյն Իննակնեան վանսն *էր գրած*, և նա ի գորաց ուստէք ունէր...» (էջ 59): «... և նստաւ յաթոռ նորա մանկիկն Ստեփաննոս, որդի իշխանին Արծրունեաց, որոյ մայրն հերձաւ, և *կան ի թաղման* ծնօղքն նորա ի նոյն վանսն» (էջ 29): «Ի սոյն ամի շինեաց Մուշեղ զսուրբ Կարապետն և ինքն վախճանեցաւ և *կայ ի թաղման* առ Արծրունեաց իշխանին...» (էջ 28)⁷⁹:

«Տարոնի պատմության» մեջ ստորոգյալը հանդես է գալիս նաև այնպիսի կազմությամբ, որը բաղադրվում է անորոշ դերբայով, օժանդակ բայով և ընդմիջարկվում *ի* նախդրով: Ունենք նման կազմությամբ ստորոգյալի գործածության ընդամենը երկու օրինակ, ինչպես՝ «Զի Յոյնք *են ի գալ* ի վերայ մեր, ասէ...» (էջ 27): «Դուք ինձ վնասակարք էք, որ զտաճարսն այլ *յայրել էք ի տալ*...» (էջ 26):

Նկատենք, որ այսպիսի ստորոգյալի կազմության ձևաբանական և շարահյուսական առանձնահատկությունները չեն վրիպել նախորդ ուսումնասիրողների տեսադաշտից⁸⁰: Այսպես, նման բաղադրություն ունեցող ստորոգյալի, ինչպես նաև *-ած* մասնիկով և օժանդակ բայով կազմված ստորոգյալի մասին, նկատի ունենալով հատկապես Յովհան Մամիկոնյանի պատմության տվյալները, Գ. Զահուկյանը գրում է. «Գրաբարի մեջ խոսակցական-բարբառային լեզվի օգտին կատարվող նախկին շեղումներն այս ենթաշրջանում (նկատի ունի VI-VIII դարերը՝ Զ. Մամիկոնյանին ընդունելով իբրև VII դարի հեղինակ. - Վ. Զ.) բազմանում են, առաջանում են նոր շեղումներ, հաճախանում են հնչյունափոխական, քերականական, բառապաշարային-իմաստաբանական տարբերությունները, հանդիպում են *-ած*-ով դերբայի և

⁷⁹ Այսպիսի կապակցությունների առկայությունը Յովհան Մամիկոնյանի երկում կարևոր է հայոց լեզվի զարգացման պատմության համար՝ քերականական իրողությունների ժամանակագրությունը որոշելու տեսանկյունից:

⁸⁰ Զմմտ. Ա. *Այտրնեան*, նշվ. աշխ., էջ 126-127: Ս. Ղազարյան, Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, էջ 219: *Նույնի*՝ Միջին հայերեն, էջ 60:

օժանդակ բայի հարադրությամբ կազմվող ձևեր, այլև «յոյնք են ի գալ» տիպի կազմություններ, որոնք հետագայում խիստ հաճախանում են և ակունք տալիս նոր ժխտականի կազմության համար և այլն»⁸¹:

3) Ենթակայի լրացումներից որոշիչ-որոշյալի և բացահայտիչ-բացահայտյալի կապակցությունները (ենթակայի լրացումներն իրենց լրացումներով), ի հակադրություն հատկացուցիչ-հատկացյալի կապակցության, շարահյուսական բաղադրության և շարահյուսական-իմաստային առումներով ունեն ավելի ընդհանուր գծեր: Վերջիններս, իրենց հերթին, աչքի են ընկնում որոշակի շարահյուսական տարբերակիչ հատկանիշներով: Ընդ որում բացահայտիչ-բացահայտյալի կապակցությունը բնութագրվում է նաև առանձնահատուկ արտասանական երանգավորումով, շարադասական կայուն հետևառաջությամբ (հմնտ. *Վախտանգ՝ զնորին հորեղբայրն և նորին հորեղբայրն՝ զՎախտանգ*):

Գրաբարի որոշիչ-որոշյալի և հատակացուցիչ-հատկացյալի կապակցություններին նվիրված առանձին աշխատությունների տվյալները, բնականաբար, օգնում են Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության լեզվի համապատասխան իրողությունների առանձնահատկությունների բացահայտմանը⁸²:

Հայտնի է, որ դասական գրաբարում (թերևս բացառությամբ «Աստվածաշնչի») նախադաս որոշիչները գերազանցում են հետադաս որոշիչներին⁸³: Իսկ ինչպիսի՞ն է

⁸¹ Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, էջ 41:

⁸² Հ. Ավետիսյան, Որոշիչ-որոշյալի կապակցությունը գրաբարում, Երևան, 1972, Մ. Մինասյան, Հատկացուցիչ-հատկացյալի կապակցությունը գրաբարում, Երևան, 1960 (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր): Տե՛ս նաև Մ. Մինասյան, Հատկացուցիչ-յատկացեալ կապակցութիւնը գրաբարում, Երուսաղէմ, 1974:

⁸³ Հ. Ավետիսյան, նշվ. աշխ., էջ 10-11: Վ. Խալաթյան, Գրաբարի մի քանի առանձնահատկություններ Եզնիկի լեզվում (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Երևան, 1944:

«Տարոնի պատմության» մեջ որոշիչ-որոշյալի կապակցության շարադասությունը դրանց համեմատությամբ:

Այս նպատակով «Տարոնի պատմության» ընտրված հատվածի մեջ կատարված վիճակագրությունից պարզվում է, որ հեղինակի գործածած 173 որոշիչներից 134-ը նախադաս է, իսկ 39-ը՝ հետադաս (մոտավորապես 3,5:1 հարաբերությամբ)⁸⁴:

Իսկ այդ նույն հատվածում երևան եկած հատկացուցիչ-հատկացյալի կապակցության տվյալները վկայում են այն մասին, որ հատկացուցիչը ճնշող մեծամասնությամբ հետադաս է, այսինքն՝ հաջորդում է իր հատկացյալին: Նույն հատվածում ունենք նախադաս հատկացուցչի ընդամենը 44 կիրառություն, իսկ հետադասի՝ 146 (մոտավորապես 3,3:1 հարաբերությամբ):

Վերոհիշյալ վիճակագրական տվյալները բավականին խոսում են, ինչ-որ չափով հստակ պատկերացում են տալիս «Տարոնի պատմության» մեջ տեղ գտած որոշիչ-որոշյալի և հատկացուցիչ-հատկացյալի շարադասական կիրառությունների մասին:

Այնուհետև, Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության մեջ բացահայտիչ-բացահայտյալի կապակցությունը նախորդ երկուսի համեմատությամբ ունի պակաս դրսևորումներ: Այսպես, օրինակ, նախորդ երկու և այս կապակցության համար ընտրված նույն հատվածում ունենք բացահայտիչ-բացահայտյալի ընդամենը 19 կիրառություն: Իբրև բացահայտյալ հանդես են գալիս գոյականները, որոնք «իրար հետ այնպիսի հարաբերության մեջ են մտնում, որտեղ ընդհանուրը բացահայտվում է մասնավորով, կամ ընդհակառակը՝ մասնավորը բացահայտվում է ընդհանուրով, հասարակ անունը՝ հատուկ անունով, հատուկը՝ հասարակով,

⁸⁴ «Տարոնի պատմության» հիշյալ հատվածը սկսվում է «Դարձեալ զօրաժողով եղեւ խոսքով արքայ...» նախադասությունից և վերջանում է «...և եպիսկոպոսն հալածական լինէր երկիրն Յունաց» նախադասությամբ (տե՛ս էջ 30-43):

առարկաների ու երևույթները անունները հատկանիշների անուններով, և ընդհակառակը»⁸⁵:

Ելնելով այս Պատմության համապատասխան տվյալներից, կարող ենք ասել, որ ստորոգյալի լրացումների մեջ ոչ մի ակնառու փոփոխություն չի նկատվում:

4) Պատմության լեզվի շարահյուսական կառուցվածքում նկատվում են մասնախդիրների, մասնադրությունների, որոշ շաղկապների՝ շարահյուսական մախկին համաձայնության խախտման հետ կապված փոփոխություններ:

Ա. Այտընյանը, խոսելով մախդիրների շարահյուսական կիրառությունների մասին, գրում է, որ դասական գրաբարում մախդիրները, խոսքի կառուցվածքի տեսակետից ունենալով իրենց որոշակի նշանակությունը, հետագա դարերում իրենց տեղը մասամբ զիջում են մասնադրություններին. «Ե դարուն սկիզբէն՝ քիչ անգամ բարձրագոյն գրաւոր ոճով գրողներու քով, եւ պարզագոյն կամ ստորին ոճով գրողներու քով յաճախ կ'տեսնուի՝ մասնադրութիւն փոխանակ մախդրի: Եւ այս կերպ խօսուածքը բնականապէս պարզման սկզբանն արդիւնքն է...»⁸⁶:

Ա. Այտընյանը նշում է նաև այն, որ Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» մեջ գործածվում է *հետ* մակբայը, որի փոխարեն սպասվում էր *ընդ* մախդրի կիրառություն: Օրինակ՝ «Այլ թէ սէր եկիր առնել, զկինդ *ի հետ* ընդէ՞ր ածեր, մի՞թէ որդի խնդրես յերանաց մերոց...» (էջ 31): «Եւ առեալ զՍուրեն անցին գնացին յայնկոյս Արածանոյ, և զկինն և զորդին *ի հետ* տարան» (էջ 38):

Այնուհետև, դասական գրաբարի որոշ մախդիրների շարահյուսական-գործառական փոփոխությունների հետ կապված նշվում է նաև հետևյալը. «*ի* և *զ* մախդիրներուն կամաց կամաց անհետանալուն սկիզբը տեսանք որ բաւական հին է, բայց այս հեղինակին քով աւելի բացայայտ կը գտնենք նաեւ *առ* և *ընդ* մախդրաց վերնալուն սկիզբը, որ

⁸⁵ Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, հ. 1, Երևան, 1958, էջ 269:

⁸⁶ Ա. Այտընյան, նշվ. աշխ., էջ 87:

անցմամբ մը եղած կ'երեւայ. այսինքն՝ *առ* և *ընդ* ի սկզբան անդ *ի* նախդրի փոխուած, որպէսզի ետքէն բոլորովին զեղ-
ջուին, կամ վերջահողովի դառնան»⁸⁷:

Ելնելով «Տարոնի պատմության» տվյալներից՝ Ա. Այ-
տընյանն այս կապակցությամբ նշում է *ի* նախդրի կիրա-
ռությունն *առ* նախդրի փոխարեն: Օրինակ՝ «... և նշան
տուեալ էր, թէ յորժամ զոք ի ձեզ ուղարկեն, *ի Միհրան* գնա-
ցէք, և այլ զօրս ածէք» (էջ 22): Եվ սա այն դեպքում, երբ
նույն էջում հանդիպում են նաև *առ* նախդրի կանոնական,
ճիշտ գործածություններ, ինչպես, օրինակ՝ «Եւ նոքա դար-
ձան *առ Միհրան...*» (էջ 22): «... և քսան այր ի պարսիկ զօ-
րացն աւետաւորս առաքեր *առ Միհրան...*» (էջ 22):

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» շա-
րահյուսական կառուցվածքն աչքի է ընկնում նաև նախա-
դասության անդամների անհամաձայնության որոշ երևույթ-
ներով: Վերջիններս դասական գրաբարի համապատաս-
խան իրողությունների՝ դարերի ընթացքում կրած փոփո-
խությունների մասնակի արտացոլումներն են: Ա. Այտընյա-
նը, նկատի ունենալով հատկապես այս Պատմության մեջ
նկատվող տվյալները, այդ առումով գրում է հետևյալը.
«Համաձայնութեան նկատմամբ գրաբարէն խոտորմունքն
առհասարակ նոյն են Ե դարու ընտանեկան ըսուածներուն
հետ, միայն աւելի յաճախ եւ աւելի բացայայտ. մանաւանդ
սեռականի եւ տրականի իրարմէ չզանազանուիլը, տրակա-
նին՝ ներգոյականի հետ շփոթիլը, եւ ուրիշ նմանները,
որոնցմով շատ անգամ աւելի գրաբարի կանոնաց անտեղե-
կութիւն կը դիտուի, քան ընտանեկան կամ աշխարհիկ լե-
զուի յատկութիւն»⁸⁸: Օրինակ՝ «Յարեան դարանակալքն
աստի և անտի, և առեալ զնոսա ի մէջ՝ կոտորեցին, ոչ ողոր-
մելով *ուրուք*» (փխ. *ումեք*, էջ 28): «Իսկ Մուշեղ առեալ ընդ
իւր քառասուն իշխան, առանց այլ *ուրուք*, կազմեցան զօ-
րէն պատերազմի...» (փխ. *ումեք*, էջ 14): «... և նա ի զօրաց

⁸⁷ Ա. Այտընեան, նշվ. աշխ., էջ 126-127:

⁸⁸ Ա. Այտընեան, նշվ. աշխ., էջ 127-128:

ուստէք ունէր ի Պարսից կամ յայլոց ուրուք, որ ապակա-
նեալ գերկիր...» (փխ. ումեք, էջ 59): «Իսկ որ աւագն էր ի
ծիագողսն, որոյ Սրէմն կոչէին, դարձաւ ընդդէմ...» (փխ.
որում, էջ 39): «...սա եկն ի դաշտն Տարօնոյ առ այր մի՝ որոյ
անուն էր Ծիծառնիկ» (փխ. որում, էջ 55): Չի բացառվում,
որ այս դեպքում ևս առկա է ժամանակի խոսակցական լեզ-
վից եկող ազդեցությունը:

Նկատվում են նաև շարահյուսական անհամաձայնու-
թյան այլ դեպքեր: Մի դեպքում այս դերանունը, մյուս դեպ-
քում երկու թվականը եզակի բացառականով վերցված գո-
յականի հետ կիրառվում են ուղղական հոլովով՝ տրական
հոլովի փոխարեն, չնայած այն հանգամանքին, որ առնում
են ի նախդիր: Մեկ այլ դեպքում երկու թվականը, գործած-
վելով իշխան գոյականի հետ, թվով չի համաձայնեցվում
վերջինիս հետ: Օրինակ՝ «... և անցոյց ի տեղի թագստեան
զպարսկէն յետուստ կողմանէ, և ի բլերն յայս կողմանէ...»
(փխ. յայսմ կողմանէ, էջ 34-35): «Եւ երկու կողմանէն ռազմ
գաղտ կարգեաց...» (փխ. յերկուց կողմանց, 35): «Եւ զերկու
իշխանսն Պարսից կախեալ ծառոյն խեղդեցին, և ինքեանք
դարձան յերիվարսն...» (փխ. զերկուս իշխանսն, էջ 39):

Այսպիսով, Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատ-
մությունը» պարունակում է նաև շարահյուսական կառուց-
վածքի (հիմնականում նախադասության բաղադրիչների
հետ կապված) այնպիսի առանձնահատկություններ (տար-
բերություններ), որոնք այլ բան չեն, քան գրական (գրավոր)
լեզվին հիմնականում ժամանակի խոսակցական լեզվից
անցած իրողություններ՝ անկախ այն բանից, թե Պատմու-
թյան հեղինակը որքանով է հետամուտ եղել դասական գրա-
բարի համակարգային օրինաչափություններին, և վերջին-
ներս ինչպես են իրականացվել նյութի կոնկրետ շարադ-
րանքի ընթացքում:

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐԸ

1. Նախնական դիտողություններ

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմությունը» հայ մատենագրության այն երկերից է, որը գրեթե ամբողջովին հյուսված է ժողովրդական ավանդույթի հիման վրա, ըստ այդմ աչքի է ընկնում ոճի բազմազանությամբ, որը բխում է պատումի բովանդակության անմիակերպությունից: Ինչպես հայտնի է, այդ երկը գրեթե ամբողջությամբ Տարոնի ժողովրդական զրույցների, վիպական կամ առասպելախառն պատմությունների մի յուրատեսակ ժողովածու է: Այդուհանդերձ, նրանում կան նաև տեղական միջավայրի, մասնավորապես եկեղեցական կյանքի, վանականների սովորույթի և նիստուկացի մասին տեղեկություններ, Սուրբ Կարապետի վանքի, Ծիծառնա խաչի հետ առնչվող միջադեպեր և այլն: «Տարոնի պատմության» գլուխների վերջում, մեկ-երկու նախադասությունների սահմաններում հանդիպում են կրոնական բովանդակության կտորներ:

«Տարոնի պատմության» ոճի ուսումնասիրության ժամանակ ուշադրությունը հատկացվում է հետևյալ հարցերին: Նախ, նյութի ուսումնասիրության հիման վրա բացահայտվում են հեղինակային ոճի ակունքները, այսինքն՝ ցույց է տրվում, թե հեղինակի ժողովրդական (բանավոր) խոսքի տարրերով հարուստ գրաբարախոս լեզուն ինչպիսի ոճական համադրության է հասել: Երկրորդ, հեղինակը ինչպիսի ոճական հնարանքներով է շարադրում իր պատմությունը: Այս տեսանկյունից գործադրվում են ոճական այնպիսի միջոցներ և եղանակներ, որոնք չնայած բխում են հայերենի ընդհանուր ոճերի օրինաչափություններից, սակայն այս Պատմության մեջ դրսևորվում են հեղինակի նախասիրությամբ, հիմք են դառնում հեղինակի անհատական ոճի ձևավորման համար: Երրորդ, հեղինակային ոճի առանձնա-

հատկություններից են հոմանիշ, հականիշ բառերի առատ և բազմազան, յուրօրինակ կիրառությունները, որոնք Պատմության շարադրանքի ոճին հաղորդում են պարզություն, հստակություն: Չորրորդ, «Տարոնի պատմության» շարադրանքի մեջ նկատվում են նախասիրած կազմություն ունեցող նախադասություններ, դրանց շարահյուսական-շարահասական յուրահատուկ բաղադրություններ և յուրովի կիրառություններ: Հովհան Մամիկոնյանը հակում ունի այնպիսի բարդ համադասական նախադասությունների նկատմամբ, որոնք իրականանում են զանազան շաղկապներով: Վերջիններիս ոճական կիրառությունները, այսինքն՝ բարդ նախադասությունները շաղկապներով կամ շաղկապի շարահյուսական պաշտոն կատարող բառերով սկսելը, համադասական նախադասությունները շաղկապներով կապակցելը, շաղկապների կրկնությունները, այս կամ այն շաղկապի գործածությունը որոշակի կառուցվածքի նախադասությունների կամ դերբայական դարձվածների հետ,՝ այդ բոլորը պայմանավորվում են հեղինակային ոճի առանձնահատկություններով:

2. Հեղինակային ոճի ակունքները

Ութերորդ դարի հայերենը դասական գրաբարի պատմական զարգացման հետագա դրսևորումներից է, ընդհանուր հայերենի կոնկրետ իրողություններից մեկը: Այս դարից ավանդված և մեզ հասած մատենագրական երկերն ունեն հարուստ լեզվանյութ, որն արտացոլում է ժամանակի գրական հայերենի օրինաչափությունները և առանձնահատկությունները, տվյալ ժամանակաշրջանի ընդհանուր հայերենի տարածքային և գործառական-ոճական տարբերակները:

Ընդհանուր լեզվի ներսում գոյություն ունեցող գործառական-ոճական տարբերակներն առհասարակ բնորոշ են բոլոր լեզուներին՝ վերջիններիս զարգացման գրեթե բոլոր փուլերում: Այս առումով է. Աղայանը գրում է. «...մինչև

ժամանակաշրջանի գրական-ընդհանուր լեզուն ստանում է իր տարբերակումները՝ ժանրային ոճ, թեմատիկ ոճ, հեղինակային ոճ, «գրասենյակային լեզու», մասնագիտական-գրադուստային «լեզուներ» («բժիշկների լեզու», «արտիստական լեզու» և այլն), որոնք ընդհանուր անունով կոչվում են *ոճեր*: Իբրև ընդհանուր երևույթ, բոլոր ոճերը մնում են կանոնական համակարգի շրջանակներում և հանդիսանում են կանոնի տարբեր դրսևորումները»⁸⁹:

«Տարոնի պատմությունը», որպես պատմագրական գործառական ոճի երևույթ, աչքի է ընկնում ոչ միայն հայ պատմագրության նախորդ երկերի (հատկապես Փալստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության») հետ ունեցած ոճական որոշ ընդհանուր գծերով, այլև տարբեր բնույթի յուրահատկություններով:

Հովհան Մամիկոնյանն իր Պատմությունը շարադրում է որոշակի նպատակներով: Հեղինակի կարևոր նպատակներից մեկն այն է, որ հետագա սերունդներին ավանդի ժողովրդի շուրթերին հնչող (մասամբ գրի առնված) տեղական զրույցները, որոնք զուրկ չէին միասնության և անկախության ձգտումներից: Այստեղից էլ, ի դեպ, պարզ է դառնում, թե ինչու այս Պատմության շարադրանքի ոճն այդքան ժողովրդական է, կենդանի և անպաճույճ: Հեղինակը ձգտում է հաղորդակցվել ժողովրդի խոսակցական լեզվի ոճական հնարանքներով, որին թերևս խանգարում են հեղինակի դասական գրաբարի իմացությունը, եկեղեցականի գրաբարախոս լինելը:

Ինչպես գիտենք, Փալստոս Բուզանդի «Հայոց պատմության» մի շարք հատվածների համար նույնպես աղբյուր են ծառայել մեր առաջին ժողովրդական հին վեպի՝ «Պարսից պատերազմի» զրույցները և վիպասացությունները: Բուզանդի երկի և Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» միջև որոշակիորեն ընդհանուր բան կա՝ ոչ միայն

⁸⁹ Է. Աղայան, ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1967, էջ 23:

բովանդակության, այլև նյութի շարադրման, խոսքի ոճավորման տեսանկյունից: Այդ ընդհանրությունն ամենից առաջ այն է, որ երկուսն էլ հենվում են ժողովրդական բանավոր գրույցների խոսակցական-ոճական առանձնահատկությունների վրա:

Ժողովրդախոսակցական ոճի դրսևորումներն ակնառու են «Տարոնի պատմության» շարադրանքի այն հատվածներում, որտեղ խոսվում է վիպական հերոսների ռազմական քաջագործությունների մասին: Այստեղ է, որ նկատվում են վիպական հերոսների ակնհայտ չափազանցումներով փառաբանումներ, ժողովրդական մտածողության, հոգեբանության, սովորույթի հետ առնչվող բարոյախրատական խոսքեր, որոշ անեծքներ և վատաբանություններ, ինչպես նաև հեգնանք, ծաղր ու ծանակ, քամահրանք պարունակող արտահայտություններ:

Ընդհանրապես «Տարոնի պատմության» այն հատվածներում, որտեղ խոսվում է աշխարհիկ կյանքի երևույթների մասին, շարադրանքը մի տեսակ առաջ է գնում ժողովրդախոսակցական ոճերին բնորոշ միջոցներով և եղանակներով:

Հովհան Մամիկոնյանի լեզվաոճի մեջ նկատվում է նաև գրաբարի, հատկապես եկեղեցական գրականությանը յուրահատուկ ոճերի ազդեցությունը: Գրաբարյան ոճական երևույթները հանդիպում են համարյա ամեն մի դրվագում, բայց առավել ցայտուն երևան են գալիս եկեղեցական կյանքի արարողությունների մասին շարադրվող հատվածներում: Այս կարգի երևույթները քիչ չեն նաև վիպական հերոսների խոսքի և բնորոշ արտահայտությունների մեջ: Մյուս կողմից, հեղինակը հաճախ իր խոսքը կառուցում է դասական գրաբարի ոճերին յուրահատուկ միջոցներով և եղանակներով:

Օգտվելով վերոհիշյալ երկու կարգի ոճական աղբյուրներից՝ հեղինակը միաժամանակ ցուցաբերում է որոշակի ինքնուրույնություն, ոճական յուրահատկություն:

Այդ պարագայում նկատելի են հետևյալ հանգամանքները:

Նախ, հեղինակային ոճական յուրահատկության արդյունք են բառապաշարի մեջ նկատված նոր բառերի կիրառությունները, այսպես կոչված՝ նորակազմությունները, դասական գրաբարից եկող որոշ բառերի նոր իմաստային կիրառությունները, ինչպես նաև մի շարք քերականական առանձնահատկությունների, դրսևորումների: Եվ երկրորդ, պատմիչի խոսքի յուրահատկությունները, ոճական ինքնուրույնությունը զգացվում են ոչ միայն հայտնի պատմագրական, ժողովրդախոսակցական ոճերի յուրովի գործածությունների, այլև հեղինակի խոսքը բաղադրող նախադասությունների և նախադասության անդամների ազատ՝ անկայուն շարադասության, շաղկապների, նախդիրների և նախադրությունների բազմազան կիրառությունների, բարդ նախադասությունները համարյա միշտ նույն կառուցվածքն ունեցող դերբայական դարձվածներով սկսելու մեջ:

Ըստ այսմ, «Տարոնի պատմության» ոճը հիմնականում գոյանում է դասական գրաբարյան և ժամանակի ժողովրդախոսակցական ոճերի ակունքներից, որոնք համադրվում են հեղինակի խոսքային անհատականության մեջ և կազմում են նրա ոճի հարստությունը:

Անդրադառնաք հեղինակի ոճի վերոհիշյալ երկու կարգի աղբյուրներին. նախ՝ գրաբարյան, այնուհետև՝ բանավոր խոսակցական ոճական ակունքների մասին:

1) «Տարոնի պատմության» ոճի մեջ համեմատաբար պակաս են կիրառվում գրաբարյան ոճական երևույթները: Սրանք հիմնականում հետևյալներն են՝ բառային ավելադրություններ, պեսպիություններ, գրաբարում արդեն հանդես եկած դարձվածային միավորների, ոճերի և արտահայտությունների կիրառություններ:

ա) Դասական մատենագիրների երկերում, իբրև ոճական երևույթ, բավականին տարածված է բառային ավելադրությունը: «Գրվածքի ոճին զարդարանք տալու, իսկ առանձին դեպքերում էլ իմաստային որոշ նրբություններ

արտահայտելու համար հեղինակները, որպես ոճական միջոց, գործադրում են ավելադրությունները, որոնք տարբեր բնույթի են լինում: Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում նույնանիշ և հոմանիշ բառերի ավելադրությունը: Սա բնորոշ է նրանով, որ մի բառի հետ ավելադրությամբ հանդես են գալիս նաև նույնանիշ և հոմանիշ այլ բառեր, որոնք տվյալ դեպքում քերականական նոր դեր չեն ունենում»⁹⁰:

Այսպես, Ագաթանգեղոսի, Բուզանդի, Եղիշեի երկերում հանդիպում են բառային ավելադրությամբ խոսքի ոճավորման բազմաթիվ դեպքեր: Օրինակ՝ «... ի սպանանել զնա Արտաշրի որդւոյ Սասանայ, որ էր նախարար ոմն Ստահր գաւառէն, որ եկեալ միաբանեաց զգօրս Պարսից, որ *լքին խոտեցին անարգեցին* զտէրութիւն Պարթեւաց...» (Ագաթ., էջ 15): «Արծակեաց արքայն Պարսից Շապուհ ի վերայ աշխարհի Զայոց երկուս ոմանս յիշխանաց անտի իւրոց... զի *եկեսցեն բրեսցեն քանդեսցեն* զաշխարհն Զայոց» (Բուզ., էջ 144): «Մոռացան կանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգևոր պատերազմին. *մարտ եղեալ կռուեցան* ընդ մեղսն կարևորս, *հատին, կտրեցին և ընկեցին* զմահաբեր արմատս նորա» (Եղիշէ, էջ 202) և այլն:

«Տարոնի պատմության» մեջ նույնպես հանդիպում են բառային ավելադրությամբ խոսքի ոճավորման դեպքեր: Օրինակ՝ «Եւ այսպէս *բազում ժամանակս* կեցեալ ի սոյն խստակրօնութեան *ամս քսան*» (9): «Զայսոսիկ լուեալ Վախտանգայ *խրոխտացաւ, ըմբոստացաւ...*» (էջ 30): «*Դարձեալ* զօրաժողով եղեւ խոսքով արքայ, *երկրորդ անգամ* ի մտի կալեալ զմահն Միհրանայ քեռորդւոյն իւրոյ...» (էջ 30): «... և տարան զգլուխն Միհրանայ առ արքայն խոսքով, և նա *խռովեցաւ, պղտորեցաւ, ամաչեաց զամօթն* յաւիտենից...» (էջ 28): «Եւ իբրև ել անտի տիկինն, *խստացին, ոխացան, տրտմեցան* յոյժ ընդ իրսն սպասաւորքն եկեղեցւոյն, և ոչ պատրաստեցին կնոջն կերակուր» (էջ 10-11):

⁹⁰ Ա. Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ծեռնարկ, էջ 391:

«... և զփող պատերազմին հնչեցուցին, և առձեռն սկսան կոտորել, և կանչեալ *զարհուրեցան, ժպրհեցան և աղմկեցան* յոյժ» (էջ 46) և այլն:

Յ. Մամիկոնյանի «Պատմության» մեջ հանդիպում է մաև ոճական մի երևույթ, որը կոչվում է վերացականը թանձրացականի փոխարեն (*abstractum pro concreto*): Ոճական այս երևույթը տարածված էր դասական գրաբարում: Օրինակ՝ «Իսկ զկնի այսպիսեաց *իրաց յաջողութեանց* դարեալ Շամիրամայ աւուրս ինչ սակաւս ի դաշտի, որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի Այրարատ...» (Խոր., 1913, էջ 51): «... վասն այնորիկ յանձն իւր տարուբերէր, եթէ յո՞թափեցից *զդառնութիւն թունից*, կամ ո՞ւր բացատրեցից *զբազնութիւն նետիցն*» (Եղիշէ, էջ 7)⁹¹:

Յ. Մամիկոնյանի երկում հանդիպում են այսպիսի օրինակներ. «Իսկ Վախտանգայ ի *ցասումն բարկութեան* շարժեալ վասն Ռահանայ, առաքեաց դարձեալ զԱսուր ի վերայ ութ հազարաւ» (էջ 32): «Զոր և բազում քահանայիւք և քսան եպիսկոպոսօք *տօն ցնծութեան* կատարեցին փրկական տեղեացն, ուր զհաւատսն ունէին» (էջ 22):

բ) Բառային պեսափսությունը նույնպես հայերենի ոճերին բնորոշ երևույթներից է: Այս դեպքում զուգադրվում են իմաստով մերձավոր՝ հոմանիշ, նույնանիշ բառեր, միևնույն արմատից գոյացած տարբեր բառաձևեր, բառակապակցություններ, որոնք հեղինակի խոսքն ամբողջացնում են իմաստային զանազան նրբերանգներով:

Ա. Ա. Աբրահամյանը նկատի ունենալով դասական մատենագիրների երկերում հանդիպող բառային պեսափսության տվյալները, գրում է (մեջբերում ենք անում ամբողջությամբ՝ Եզնիկից բերված օրինակի հետ միասին). «Յեղինակները հաճախ միևնույն միտքը կրկնում են տարբեր բառերով՝ նույնանիշ կամ հոմանիշ: Այս երևույթը ընդունված է կոչել պեսափսություն: Օրինակ՝ «... եւ այս կառք զարմանալիք և հակառակ և յանճման երիվարաց լծեալ և ծածուկ ձե-

⁹¹ Հմմտ., Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 406-407:

ռամբ ուղղեալք, ոչ միմիայն կողմն ի հանդէպ երեսացն եւեթ արշաւին, այլ յամենայն կողմանս վարգին, և ընդ հանուր արշաւին, և ընդ բնաւս սլանան...» (Եզնիկ, I, Գ, էջ 14): Այս հատվածում *միմիայն* իմաստն արտահայտված է *միմիայն, եւեթ* հոմանիշներով, *կողմ* իմաստը (դեպի երեսի կողմը, դեպի առաջ)՝ *կողմն, հանդէպ* բառերով, ընթանալու գաղափարը՝ *արշաւել, վարգել, սլանալ* բառերով, *դեպի ամեն կողմ* գաղափարը՝ «յամենայն կողմանս», «ընդ հանուր», «ընդ բնաւս» արտահայտություններով»⁹²:

«Տարոնի պատմության» լեզվաոճի մեջ ևս գործածվում են պեսպիսություններ: Օրինակ՝ «... իսկ եթէ վասն թշնամութեան (է) Կարապետին ընդ մեզ, և ո՞չ ինքն ի կնոջէ ծնաւ, և գտէրն ինքն ի կնոջէ է ծնեալ, և ո՞չ առաքեալքն մայր ունէին» (էջ 10): «... և զօրացեալ զօրացն առաջի եղեալ զնոսա ի փախուստ, և կալան ի նոցանէ քառասուն և ութ իշխան կենդանոյն» (էջ 13): «...և հայի ի փոքր ամրոցն Մեծամօր ներքոյ Նարդակայ՝ զոր Անդակն կոչեն, ետես կինն ի հիւսիսական կողմանէն տեսութիւն զարմանալի...» (էջ 11): «Իբրև ետես Վահան եթէ գնան ամբողջ, զնախանծն աստուծոյ նախանծեալ՝ յարծակեցաւ ի վերայ նոցա, և սկսաւ կոտորել զնոսա» (էջ 32):

Հովհան Մամիկոնյանը բառային պեսպիսություն է ստեղծում գրական և ժողովրդախոսակցական շերտերին պատկանող բառային միավորներով: Օրինակ՝ «... և դարձեալ զսապոնի գինսն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրացն գիշահոտ հալաւ և զարիւնաթաթախ հանդերձսն լուանալ տուաք և ագաք» (էջ 36-37):

գ) Դարձվածային միավորները նույնպես հեղինակային ոճի դրսևորման լավագույն միջոցներից են: Հովհան Մամիկոնյանը Պատմության շարադրանքի մեջ ոճական նպատակներով գործածում է խոսքին պատկերավորություն, սեղմություն և արտահայտչականություն հաղորդող այնպիսի դարձվածային միավորներ, որոնք նախապես կի-

⁹² Ա. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 406:

րառվելիս են եղել հայ մատենագրության մեջ: Օրինակ՝ «Եւ եղ քանս ի բերան Զայոց զօրացն Մուշեղ իշխան Մամիկոննից և Զայոց մարզպան...» (էջ 13): «Եւ Վարդուհրի ոչ ենուտ ի պատերազմ» (էջ 50): «Եւ յետ վախճանելոյն Մուշեղայ նստաւ յաթոռ իշխանութեան նորա Վահան, իշխան Մամիկոննից տան» (էջ 28-29): «Եւ խիստ վաստակեցաւ Սմբատ յաւուրն յայնմիկ, բայց ի թիկունս եհաս նմա Վարազ իշխան Պալունեաց, և առաջին եղեալ զգօրսն գետավէժ առնէին» (էջ 48): «... և սուր ի վերայ եղեալ փախստական արարին մինչև ի դարանն» (էջ 47): «Իսկ նոցա ժողովեալ ի տաճար, ընդ գինի մտին...» (էջ 24) և այլն:

Ընդհանուր առմամբ, ինչպես բերված օրինակների, այնպես էլ իրենց տեղում ուսումնասիրված դարձվածային միավորների կիրառումները «Տարոնի պատմության» ոճի բնութագիրը ներկայացնող տվյալներ են, որոնք թե՛ ընդհանուր հայերենի և թե՛ հեղինակային ոճերի անբաժանելի մասն են կազմում:

դ) «Տարոնի պատմության» որոշ հատվածներում կան այնպիսի ոճեր և արտահայտություններ, որոնք սովորաբար հանդիպում են եկեղեցական աղոթքներում՝ մտնելով նաև եկեղեցական գրականության համապատասխան նմուշների մեջ: Օրինակ՝ «Իսկ գնացեալ ի Մանեայ այրսն, և կացեալ անդ ամս եւթն, վախճանի ի կենացս ի փառս աստուծոյ» (էջ 7): «...որ ստեղծեր զմարդն ի պատկեր քո բարերարութեանդ, և կացուցեր զնա իշխան ի վերայ երկրի...» (էջ 16): «Եւ յասել զամենն, եկն ծայն յերկնից՝ որ ասէր. «Եղիցի ձեզ որպէս և կամիքդ...» (19): «... և տեսին զկրօնաւորսն յարտասուս և յաղօթս պարապեալ և յարձակեալ ի վերայ եւթանքեան կոտորեցին...» (էջ 19): «Սա խնդրեաց ի սուրբ Կարապետէն, կապել զբերանս զազանացն՝ որք բեկանէին զլուսաբերսն եկեղեցւոյն» (էջ 29): «...Սուրբ Կարապետ, յայտնեա՛ և այսօր զքեզ ծառայից քոց, զի վասն քո մեռահիմք ի վերայ հաւատացելոց Քրիստոսի» (էջ 35):

2) Սովորաբար ժողովրդական գրույցները, վիպերգերը և այլ կարգի ժողովրդական ստեղծագործություններն ար-

տացույուն են տվյալ ժամանակաշրջանի ժողովրդի աշխարհիկ մտածողությունը, հոգեբանությունը, սովորությունները, նիստուկացը և սրանց հետ առնչվող բազմաթիվ ու բազմազան հաճախությունները: Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» մեջ ևս առկա են այդ կարգի իրողություններ: Ինչպես միշտ, այս դեպքում ևս հիշյալ կարգի իրողությունները գրի առնվելիս կամ թեկուզ բանավոր պատմվելիս ներկայանում են ժողովրդախոսակցական լեզվի և ոճի յուրօրինակ տարրերով՝ բառային միավորներով, ոճական զանազան կարգի երևույթներով: Այս պատմության ոճական բնութագիրը ամբողջանում է նաև այդպիսի լեզվաոճական տարրերի հաշվին:

ա) «Տարոնի պատմության» մեջ գործածվում են ժողովրդական զրույցներին ընդհանրապես բնորոշ հետևյալ բառերն ու ոճական արտահայտությունները՝ *բեկեալ սիրտ, եհան զոգին, կտրեաց զգլուխ և ձգեաց ի մախաղն, կտրեաց զթլիատն, համար կոտորածոյն, հատին զպարանոց նորա, մօրաթաթախ արար, մօրահեղձ արար, մօրին ընկեց, շուն արածել տալ, ջաղխել զգլուխ, ուղեղն ընդ քիթն իջանէր, սուսեր պատերազմի ընդ մէջ ածել, փքանալ ալեօք և այլն*: Օրինակ՝ «Իսկ յետ ամսոյ միոյ ի յորս ելեալ, ընկեց զնա երիվարն, և *եհան զոգին*» (էջ 12): «Եւ *կտրեաց զգլուխ, և ձգեաց ի մախաղն իւր...*» (էջ 13): «Ձոր զհետ մտեալ երկուց ոմանց, և յայնկոյս գետոյն *ջաղխեցին զգլուխ նորա, ուղեղն ընդ քիթն իջանէր*» (էջ 24): «...և իբրև տեսին զՊօղիկարպոս, վաղվաղակի *հատին զպարանոց նորա* և ընկեցին առաջի խաչին» (էջ 19): «...և *սուսեր պատերազմի ընդ մէջ ածեալ*, այնպէս եկին առ թագաւորն» (էջ 14): «...և թողեալ կողմնապետն յԱպահունիս, և *փքացեալ ալեօք եկն* ի գլուխ Տարօնոյ (էջ 30) և այլն:

Բերված օրինակներում նկատվող ժողովրդի սովորությունների, հոգեբանության, մտածողության արտահայտությունները միաժամանակ ուղեկցվում են որոշակի չափազանցումներով, գունավորմամբ: Այսպես, օրինակ, հերոսներից ոմանք կռվի թեժ պահերին, չնայած որ շտապում են,

պարանոց են կտրում, սրախողխող անում, գլուխները, քլփատները առանձնացնում են, պահում՝ մարտի վերջում զոհերի քանակն իմանալու համար և այլն:

բ) Պատմության հերոսներից ոմանք կռիվների ժամանակ *մուրժ* են գործածում՝ իբրև զինամիջոց, մի բան, որն առավել բնորոշ է ժողովրդական վիպերգերին և հեքիաթներին (հմմտ. *գուրգ, վաղր* և կռվի այլ միջոցների օգտագործումը տարբեր ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործություններում): Օրինակ՝ «... և հասեալ Սմբատայ՝ եհար *մրժովն* ի վերայ գագաթանն և գոգեաց զսաղաւարտն, և գլխոյն ոսկրն փոսեալ՝ տեղի տայր սաղաւարտն *մրժին* Սմբատայ, և հագիւ կարաց հանել» (էջ 35):

Ինչպես գիտենք, «Սասունցի Դավիթ» էպոսում, օրինակ, տարածված է *գուրգերով* կռիվը, որը նույնպես ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությանը յուրահատուկ երևույթ է՝ կապված համապատասխան մտածողության հետ: Բերենք հետևյալ հատվածը.

« Մըսրա Մելիք շատ բարկացավ, ասաց,

- *Գուրգ* զարկեցեք, թող գա, սպանի:

Փահլևաններ *գուրգ* զարկեցին:

Դավիթ *գուրգ* աջ ձեռով բռնեց, թալեց երկինք,

Ձախով *գուրգ* մ'էլ բռնեց թալեց երկինք:

Մըսրա Մելիք է, որ տեսավ, շատ զարմացավ...»⁹³:

գ) «Տարոնի պատմության» մեջ գործածվում են ժողովրդախոսակցական ոճերից եկող թևավոր խոսքեր, պատրաստի նախադասության արժեք ունեցող արտահայտություններ, որոնք նույնպես հետապնդում են ոճական նպատակներ: Օրինակ՝ «Պարսից արքային և *մեռեալ շուն մի ոչ տամ, որ ճաշ ուտէ՝ առանց գնոյ*, թող թէ զդոսա» (էջ 37): «... *չորեքհարեւր հազար դահեկանի* խոտ են կերեալ ի դաշտեդ, և *վաթսուն հազար դահեկանի*՝ որ զեղն և զեղջե-

⁹³ Տե՛ս «Սասունցի Դավիթ», հայկական ժողովրդական էպոս, 2-րդ հրատ., Երևան, 1961, էջ 144:

րուն և զնապաստակ երկրիս որսացեալ են և կերեալ, *զջրոյ և զհացի զինն թողում...*» (էջ 38):

Սրանցից բացի, վիպական զրույցների և «պատմությունների» կողքին տեղ է գտել մի հիասքանչ պատառիկ, որում նկատվում են մի կողմից՝ խոսակցական ոճի տարրերի պահպանում՝ միակերպ նախադասություններ, քվարկման պարզություն, և մյուս կողմից՝ ոճական միջոցների բազմազան դրսևորումներ՝ պատկերավոր համեմատություն, այլաբանություն, չափազանցություն, կրկնություն, երևութների էական հատկանիշների ընդգծումով պատկերների ստեղծում և այլն:

Խոսքը հետևյալ հատվածի մասին է.

«Կերան գազանք զմարմինս դիականցն Վարազայ և գիրացան: Կուզ կերեալ՝ ուռաւ որպէս զարջ, և աղուէս հպարտ եղեւ քան զառեւծ, գայլ, քանզի շատակեր էր, պայթեաց, և արջ, քանզի զոր ուտեն՝ չմնայ առ ինքն, ի սովոյ մեռաւ. անգեղք, քանզի ագահք էին, նստան և այլ ոչ կարացին վերանալ, մկունք, քանզի շատ կրեցին ի ծակսն, ոտքն մաշեցան» (էջ 42):

Այս հատվածը, հավանաբար, ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության առանձին նմուշ է, որի մեջ պատկերավոր ձևով արտահայտվում է հերոսների քաջագործությունների գաղափարը:

դ) «Տարոնի պատմության» մեջ կան բարոյախրատական խոսքեր, անեծքներ, հերոսներին ուղղված գովեստներ, որոնք արտահայտում են հեղինակի վերաբերմունքը այս կամ այն իրադարձության նկատմամբ՝ օգտագործելով խոսակցական ոճերին առանձնահատուկ արտահայտչամիջոցներ: Օրինակ՝ «Իսկ եպիսկոպոսն աղօթեալ առ աստուած լռութեամբ, միայն զայս հանեալ ի լոյս՝ թէ *եղիցի քաղաքս խոպան և աւերակ, և ոչ որ իցէ որ բնակիցի ի սա յաւիտեանս յաւիտենից*» (էջ 57): «... իսկ Վահանայ կոչեաց զորդին իւր զՏիրան քաջ, և ասէ. «Որդեա՛կ, *մի՛ վասն զի ի մեծութեան ես՝ պատրիի ի մեղաց, և մի՛ վասն զի մանկիկ ես՝ խաբիր ի գեղ կանանց*, այլ յիշեա՛ զքո հարցն, որքան

սրբութեամբ և ամբօրութեամբ ծառայեցին աստուծոյ: Մի՛ մոռանար զծառայութիւն սրբոյ Կարապետին. զի ի պատերազմունս նա էր՝ որ օգնէր մեզ, այլ եթէ շատակեաց կամիս լինել, ի պղծութենէ մի՛ պատրիի, որպէս և չես իսկ: Եւ դու ծառայեա՛ աստուծոյ և կրօնաւորաց նորա սրբութեամբ, որպէս ես ծառայեցի, զի ոչ պատրեցայ ի գեղոյ, և ոչ զրկեցի, և ոչ նեղեցի զտառապեալս, քանզի ամենեսան՝ որք ընդ իմով իշխանութեամբ էին, զարս և զկանայս և զմանկտիս, զհաւատացեալս ի Քրիստոս, իբրև գեղբայրս և զընտանիս տան իմոյ հոգայի խնամքով՝ որպէս հարքն իմ: Որդեա՛կ, զնոյն և դու արասցես, տէր զօրացուսցէ զքեզ» (էջ 49-50):

Առաջին օրինակում նկատվում են ժողովրդական անեծքներ հիշեցնող խոսքեր, իսկ երկրորդում՝ ժողովրդի խոսք ու զրույցին բնորոշ ձևեր ու եղանակներ. խրատներ, միևնույն խոսքի զանազան, բազմիցս կրկնություն, զուգահեռների անցկացում, պատկերավոր համեմատություններ, հանդգշական նպատակով համապատասխան փաստերի մեջբերումներ և այլն:

Ե) Վիպական որոշ հերոսներ օժտված են ռազմական խորամանկությամբ, Զ. Մամիկոնյանի բառով ասած՝ *իմաստությամբ*: Ըստ այսմ, «Տարոնի պատմության» որոշ հերոսներ տարբերվում են «Պարսից պատերազմի» հերոսներից⁹⁴: Այսպես, օրինակ, Գայլ Վահանը, որը Զովհան Մամիկոնյանի երկի առանցքային վիպական հերոսներից է. օժտված է խորամանկության և հնարամիտ ռազմական «քաղաքականություն» վարելու գծերով: Զանազան որոգայթներով և հնարանքներով է նա կոտորում հակառակորդ ուժերին: «Պատմության» մեջ ժողովրդական զրույցներին բնորոշ գույներով ու երանգներով ներկայացվում են համապատասխան հատվածներ: Վերջիններս պարունակում են ժողովրդախոսակցական լեզվին առանձնահատուկ մտածողության տարրերով պայմանավորված ոճական արտահայտություններ:

⁹⁴ Մ. Արեղյան, Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 308:

Բերենք այս կարգի հետևյալ օրինակները. «Իսկ Վահանայ լցեալ իմաստութեամբ առեալ երկերիւր կաշեայ ասպար, և արկ զհարեւր զօրօք ամեհեօք, երկաթ մի յայս կոյս ասպարին, երկաթ մի այն... քանզի և զօրքն ընդ ծայն ասպարացն, և ընդ զօրացն աղմկել, և ընդ փողոց բախեալ խրտուցեալ, յամենայն կողմանս լոկ արշաւէին ի բանակսն. եւ զօրքն կարծէին եթէ հեծեալ է, և ծայնս ի սուսերաց ի կոտորելոյ է, իւրաքանչիւր ոք լոկ վայ ճչէին, ոչ գիտելով զհետս անծանց...» (էջ 45-46): «... և ետ խրատ՝ թէ յորժամ նոքա ի ձեզ հային, դուք միաբան ի քաղաքն դարձէք, և ի ներս մտեալ՝ զյաղթութեան փողն հնչեցուցէք և զդուռն քաղաքին ի բաց թողէք, զի նոքա կարծիցեն թէ առին զքաղաքն» (էջ 22): «... և գնացեալ գաղտութեամբ եմուտ ընդ ստորոտ խորանին առ Տիգրան: Իսկ նորա տեսեալ սուսերն մերկ ի ձեռին նորա, ոչ իշխեաց ունէք ծայն տալ, կարծեաց թէ կարասին կամի գողանալ... և մտեալ մեւս այլ ծառային Վահանայ կտրեաց զգլուխ նորա, և ժողովեալ զկարասին և զպատուական ակունսն և զընտիր սուսերսն, ել գնաց» (էջ 45):

Գայլ Վահանը այս և նման միջոցներով է խուճապահար անում թշնամուն, հեշտացնում ոչ միայն կոտորածը, այլև ձեռք բերում հաղթանակը: Վիպական այս հերոսի ռազմական գործունեության մեջ հանդես եկող խորամանկության գծերը հասնում են տիպականացման աստիճանի, ուր անուրանալի է դառնում լեզվական-ոճական խտացումների դերը:

Այսպիսով, Հովհան Մամիկոնյանի Պատմության ոճը գոյանում է պատմագիտական գործառական ոճերի շրջանակներում, ընդ որում հիմնականում երկու՝ դասական և մասամբ հետդասական գրաբարյան և ժամանակի ժողովրդախոսակցական (ժողովրդի բանավոր գրույցներին բնորոշ) լեզվական միավորների նկատմամբ ոճական տարբեր կարգի միջոցների և եղանակների գործադրմամբ՝ հիմնված հեղինակային-ոճական ակնհայտ նախասիրությունների վրա:

3. Հումանիշ և հակահումիշ բառերի ոճական կիրառությունները

Լեզվի նյութական տարրերից բառերը և բառակապակցությունները առարկայական աշխարհի մասին եղած հասկացությունների կրողներն են: Բառը հեղինակային խոսքի մեջ ստանում է կոնկրետություն և հասկացության արտահայտումը կապում է կոնկրետ նշանակության հետ: Հաճախ այս կոնկրետ կիրառությունը ոչ ամբողջովին և հիմնովին է դրսևորում հիմքում ընկած հասկացությունը՝ կապված առարկայական աշխարհի ճանաչողության և վերարտադրման յուրօրինակ բազմազանության հետ: Սրա հետևանքով գոյանում են միևնույն հասկացության լեզվական արտահայտությանը ծառայող բառային խմբեր, որոնց մեջ ներառվող բառերը միմյանց նկատմամբ գտնվում են իմաստային մերձավոր, նույնական, ինչպես նաև հակադիր հարաբերությունների մեջ: «... բառը զգայություններ առաջացնող առարկայի ներկայացուցիչը չէ, այլ տվյալ պահին առարկայի մասին մեր ունեցած հայացքի արտահայտությունը այնքանով, որքանով որ ձեռք է բերվում բառը: Այստեղ է միևնույն առարկայի արտահայտման զանազանության գլխավոր աղբյուրը... Լեզուն ներկայացնում է ոչ թե առարկաները, այլ միշտ հասկացությունները նրանց մասին՝ բառի ծնունդի ժամանակ ինքնուրույն առաջացած մտքով»⁹⁵:

Լեզվի մեջ գոյություն ունեցող և խոսքի տվյալ պահին կիրառվող բառային (և ոչ միայն բառային) հոմանշությունը և հականշությունը դառնում են հեղինակային ոճի, խոսքի անհատականության ստեղծման լավագույն միջոցներից:

Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» մեջ հոմանիշ բառերի գործածությունները մեծ թիվ են կազմում, որոնք նյութի շարադրանքը իմաստային առումով դարձնում են ինքնին ճոխ և հարուստ, յուրովի օժտում են ոճական գծեր և առանձնահատկություններ:

⁹⁵ В. фон Гумбольдт, О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода, СПб, 1859, т. 91-92:

« Զոմանիշ բառերն այստեղ կիրառվում են միասնաբար, չնայած որ բխում են հայերենի մերթ նախորդ փուլերից, մերթ ժողովրդախոսակցական լեզվի շերտերից: Այսպես, օրինակ, *հալաւ* և *հանդերձ* հոմանիշ բառերը հայերենի տարբեր շերտերի պատկանող միավորներ են և կողք կողքի գործածվելով՝ ստեղծում են պատումի ոճական բազմազանություն: Օրինակ՝ «... դարձեալ զսապոնի գինսն... որ զքո զօրացն գիշահոտ *հալաւն* և զարինաթաթախ *հանդերձսն* լուանալ տուաք և ագաք» (37): Նույնը կարելի է ասել նաև *փանդանել* և *փախուցանել* բայական միավորների հոմանշային կիրառությունների մասին: Օրինակ՝ «Եւ ի մէջ առեալ զգօրսն Պարսից, և սկսան *փանդանել*, զի իշխան Պալունեաց կտրեաց երկու իշխանս...» էջ (52): «Իբրև գիտացին արքն եւթն, որք խոտաճարակք էին, եկին ի վանսն և զամենեսնան *փախուցին* զկօնաւորսն» (էջ 15-16):

Կան նաև այնպիսի միավորների հոմանշային կիրառություններ, որոնք գոյանում են հայերենի բառապաշարի առկա հնարավորությունների և բառակազմական ճանապարհով նորակազմ ձևերի յուրօրինակ օգտագործմամբ, այսինքն՝ տեքստային համատեղմամբ: Այսպես, ունենք *դեսպան*, *զրուցատար (լինել)* և *զրուցարար* հոմանիշների կիրառություններ, որտեղ վերջին երկուսը հեղինակի լեզվի նորակազմություններից են, իսկ առաջինը՝ գրական լեզվի միավոր է: *Դեսպան* բառը հոմանիշ է մյուս երկուսին, որոնք միմյանց համեմատությամբ գտնվում են նույնանիշ իմաստային հարաբերության մեջ: Օրինակ՝ «Իսկ Վահան յանձին կալեալ զիրսն, սկսաւ *դեսպանս* կազմել և առ նա յուղարկել...» (էջ 21): «Եւ հրամայեաց արս քառասուն թողուլ *զրուցատարս* Պարսից արքային» (էջ 28), «Եւ իբրև վճարեցին ի կոտորելոյ զայնչափ բազմութիւն, երկերիւր այր համարով թողեալ *զրուցարարս* այլոցն վասն առն՝ զոր տեսին ի գիշերին...» (էջ 34):

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել նաև այն, որ կան այնպիսի հոմանիշներ, որոնք բխում են հայերենի նախորդ փուլերից և նույնպիսի հոմանշային իմաստային դրսևորում-

ներով էլ հանդես են գալիս այս Պատմության մեջ: Հոմանիշ միավորները տեքստային կիրառությունների մեջ՝ ընդհանրապես, և այս պատմության մեջ՝ մասնավորապես, գործածվում են կա՛մ միևնույն նախադասության մեջ, կա՛մ շարադրանքի միևնույն մասում, կա՛մ էլ շարադրանքի տարբեր հատվածներում: Օրինակ՝ «Տեսանեմ այր մի գիսաւոր ընդ ամպս որոտացեալ... տեսանեմ առ նա սուր սրեալ և *թացուցեալ* և *յարեան ներկեալ*...» (էջ 11): «Եւ ինքեանք եկեալ իջաւանեցան ի վանացն գեւղն, զոր կոչեն Կենաց վայրք. և իբրև մտին ի գեւղն, ընդ առաջ եղեն նոցա պարաւորքն, և *երգս առեալ* բազում իրաց՝ գովէին: Որ և յետոյ ի հոտել դիականցն և յորդնել, *շէր հանեալ*՝ ասէին...» (էջ 41): Բերված օրինակներում *թացուցեալ* և *յարեան ներկեալ* միավորները միևնույն նախադասության մեջ դրսևորված հոմանիշ զույգեր են, իսկ *երգս առեալ* և *շէր հանեալ* արտահայտությունները՝ շարադրանքի միևնույն հատվածում կիրառվող հոմանիշ զույգեր:

«Տարոնի պատմության» մեջ հանդես եկած հոմանիշ բառերն ըստ իմաստային փոխհարաբերության հատկանիշի կազմում են երկանդամ, եռանդամ, քառանդամ և բազմանդամ հոմանշային շարքեր և ըստ այդմ էլ՝ բաժանվում են հետևյալ խմբերի:

1) Երկանդամ հոմանշային զույգեր են կազմում հետևյալները. *աթոռ-թագաւորութիւն*, *ածել-բերել*, *ահեակ-ծախ*, *աղաղակել-աղմկել*, *աղաչել-խնդրել*, *աճապարել-փութալ*, *ամօթ-նշաւակ*, *անդրանիկ-առաջին*, *անցք-դէպք*, *աշխարհ-երկիր*, *արարեալ-ստեղծուած*, *արտաքս-դուրս*, *արքա-թագաւոր*, *բաժանել-զերծանել*, *բազում-շատ*, *գագաթն-գլուխ*, *երթալ-գնալ*, *երդնուլ-խոստանալ*, *երջանիկ-ուրախ*, *ընծայ-պարգև*, *թիկնապահ-դեմէսլեկոս*, *թողուլ-լքանել*, *թուել-համարել*, *ժողովել-հաւաքել*, *ծածկել-կալնուլ*, *խորհել-զմտալ*, *ածել*, *կոտորել-բեկանել*, *կուտել-հաւաքել*, *ծեռն-աջն* («սուրբ ծեռք»), *մարտնչել-պատերազմել*, *մերձ-մօտ*, *նեղանալ//նեղենալ-խռովել*, *սատարել-օգնել*, *վերստին-կրկին*, *տուրք-հարկ* և այլն:

2) Էռանդամ հոմանշային շարքեր են կազմում հետևյալները. *այգի-բուրաստան-անդաստան, ապստամբել-ըմբոստանալ-ելանել* ի թագաւորութենէն, *աւերել-բրել-քանդել, գէշ-դի-դիակ, երդումն-խոստումն-ուխտ, երիվար-ձի-նժոյգ, զօրաւոր-զօրապետ-պատերազմագլուխ, ընկալ-նուլ-ըմբռնել-իմանալ, թուլանալ-պակասել-վաստակել, թուր-սուր-սուսեր, ազդ-աւետիս-լուր, խառանել-խեղդել-հեղծուլ, եկեղեցի-խորան-տաճար, խրոխտանալ-փքանալ ալեօք-որոտանալ, անուանել-կանչել-կոչել, դեհ-կոյս-կողմն, վախճանիլ-մեռանիլ-սատակել, տեղեկանալ-լսել-իմանալ* և այլն:

3) Քառանդամ հոմանշային շարքեր են կազմում հետևյալները. *արծակել-յուղարկել-առաքել-յղել, եզր-վճար-վախճան-վերջ, կտրել-յատանել-բաժանել-ջաղխել* և այլն:

4) Բազմանդամ հոմանշային շարքեր են կազմում հետևյալները. *գլխատել - սպանանել- գկատարած կենաց հասուցանել - պատժապարտել - զենուլ, ընկղմել-թաթաւել-ընկենուլ-մօրահեղձ առնել, յոյժ-խիստ-շատ-կարեվէր-սաստիկ-կարի, կրօնաւոր-կնկղաւոր-վանական-սևազգեստ* և այլն:

Վերը թվարկված հոմանշային շարքերը ձևակազմական տեսակետից աչքի են ընկնում հետևյալ առանձնահատկութիւններով: Հոմանիշ միավորների մի մասը հարաբերակցութեան մեջ է մտնում իբրև տարբեր բառային միավորներ (հմմտ. *ածել-բերել, ընկալնուլ-ըմբռնել-իմանալ*): Մյուս մասը կազմվում է մասամբ որպես տարբեր բառային միավորներ, մասամբ իբրև միևնույն բառարմատից գոյացած առանձին բառածևեր (հմմտ. *զօրաւոր-զօրապետ-պատերազմագլուխ, սուր-սուսեր-թուր, գէշ-դի-դիակ*): Մեկ այլ մասը գոյանում է որևէ բառակապակցութեամբ կամ բայական հարադրութեամբ (հմմտ. *խորհել-զմտաւ ածել, ընկղմել-թաթաւել-ընկենուլ-մօրահեղձ առնել*) և այլն:

Իմաստային տեսակետից վերոհիշյալ միավորների մեջ առավել ճոխ և ոճական նրբերանգային գոյներով հարուստ են բազմանդամ հոմանշային հարաբերակցութեան

մեջ գտնվող շարքերը, հետադարձ համեմատականությամբ պակաս՝ քառանդամ, և այսպես մինչև երկանդամ հոմանշային զույգերը:

Հոմանիշ բառերի առատ և բազմազան գործածությունները, բնականաբար, բխում են հեղինակի ոճական անհատականությունից և կապվում են նրա լեզվական նախասիրությունների հետ:

«Տարոնի պատմության» մեջ հանդիպում են ոչ միայն հոմանիշ բառերի, այլև հոմանիշ արտահայտությունների բազմազան կիրառություններ: Օրինակ՝ «Բայց զանոյշ գինին Ասորոց և Սալմայ և զՄոխրայ այս երկու տարի է՝ որ *յինէն կտրեալ էին*, և ինքեանք արբին, *զայն թող տան*, և զվեց գաւառին հարկն՝ *զոր առեալ են*, և զքաղաքին մուտսն՝ *զոր կերեալ են* չորեքհարեւր դահեկան, *զայդ ամենայն թող բերեն*» (էջ 38): Այստեղ, մի կողմից, հոմանշային ոճական հարաբերության մեջ են որ *յինէն կտրեալ էին*, *զոր առեալ են*, *զոր կերեալ են* շարահյուսական միավորները, մյուս կողմից, *զայն թող տան*, *զայդ ամենայն թող բերեն* արտահայտությունները:

«Տարոնի պատմության» ոճի մեջ հականշության երևույթը, ի տարբերություն հոմանշության, բավականին պակաս դրսևորվածություն ունի: Այդուհանդերձ, հեղինակային խոսքում, թերևս իմաստային հակադրության ստեղծման նպատակով օգտագործվում են հականիշ բառեր և արտահայտություններ, որոնք ոճական արժեք են ստանում:

Հականիշ բառերը գործածվում են կա՛մ միևնույն նախադասության, կա՛մ տարբեր նախադասությունների մեջ: Օրինակ՝ «Եւ իբրև ազդ եղեւ առ թագաւորն Խոսրով, և *խնդաց* յոյժ, իսկ զօրքն Յունաց *տրտմեցան* սաստիկ» (էջ 14): Բերված օրինակում *խնդաց* և *տրտմեցան* միավորները հականիշներ են՝ կիրառված միևնույն նախադասության մեջ:

Հականիշ բառեր են գործածվում հետևյալ պարբերության մեջ. «*Քաջ* և *հզոր* բազկիդ Վահանայ սկայի, դիցն օգնականութեամբ ողջոյն... *վատ* և *թոյլ* անծինդ Վախտանգայ, և

խոզ քոյոց դասուց՝ որք զաղբս ճաշակեն, ողջոյն: Այլ թէպէտ ընդ մահն Միհրանայ *խնդացի*, բայց ընդ անմտութիւնդ քո *լացի...*» (էջ 31): Բերված օրինակում *քաջ* և *վատ*, *հզօր* և *թոյլ*, *խնդացի* և *լացի* բառային միավորները միմյանց նկատմամբ գտնվում են հականշային հարաբերության մեջ:

Այստեղ չենք խոսում այնպիսի հականիշ բառերի մասին, որոնք հանդիպում են պատմության շարադրանքի տարբեր հատվածներում, և ըստ այդմ դրանք խոսքի ոճավորման արժեք են ստանում միմիայն պատմության լեզվանյութի ամբողջության մեջ առնված:

4. Շարահյուսական ոճական կիրառություններ

Լեզվի շարահյուսական միավորները տարբեր հեղինակների խոսքի մեջ տարբեր եղանակներով և զանազան հաճախականությամբ են կիրառվում: Շարահյուսական միավորների ոճական կիրառությունները հեղինակային խոսքի յուրահատկություններից են: Միշտ չէ, որ հեղինակի խոսքի ոճական յուրահատկությունները հենված են լինում լեզվական միավորների տարբերությունների վրա: Հաճախ նախնական կիրառություն գտած լեզվական միավորները հետագա գործածությունների մեջ՝ հետին շրջանի հեղինակի խոսքում, ստանում են ոճական արժեք՝ կապված տվյալ միավորի դրսևորման հաճախականության, և ամենակարևորը՝ հեղինակի ոճական վերաբերմունքի հետ: Այս դիտողությունը տարածվում է նաև լեզվի շարահյուսական միավորների և նրանց ոճական գնահատության վրա:

Հ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» մեջ ուշադրություն են գրավում նաև շարահյուսական-ոճական կիրառությունները: Սրանք հիմնականում հետևյալներն են: Նախ՝ սովորաբար համադասական նախադասություններից կազմված բարդ նախադասությունների ճնշող մեծամասնությունը սկսվում է այնպիսի բառակապակցությամբ կամ դերբայական դարձվածով, որի ենթական արտահայտվում է սեռական հոլովով, իսկ ստորոգյալը՝ անցյալ դերբայով:

Երկրորդ՝ Պատմության շարադրանքի մեջ բավականին շատ են շաղկապների և որպես շաղկապ հանդես եկող միավորների գործածությունները: Բնագրում *եւ* շաղկապի ոճական գործածությունները գերազանցում են մյուսներին թե՛ քանակով և թե՛ ոճական բազմազանությամբ⁹⁶: Այս տեսակետից, «Տարոնի պատմության» շարադրանքի ոճը, թերևս, առնչվում է Աստվածաշնչի հետ կամ կրում է վերջինիս ակնառու ազդեցությունը: Երրորդ՝ պատմության հեղինակը նախընտրում է բարդ նախադասություններով շարադրանք, որտեղ նախադասության անդամները հաճախ ունենում են ազատ շարադասություն: Պարզ համադասական նախադասություններով շարադրանքը Պատմության ոճին հաղորդում է անպաճուճություն, հեշտասահ ընթացք, որոնք հեղինակի լեզվի շարահյուսական-ոճական բնութագրի մի մասն են կազմում:

Առանձին-առանձին խոսքեր սրանց մասին:

1) Դասական գրաբարում կային սեռական հոլովով առնված ենթակայի և անցյալ դերբայով արտահայտված ստորոգյալի շարահյուսական միավորի՝ դերբայական դարձվածի բազմաթիվ կիրառություններ: Այսպես, օրինակ, Ագաթանգեղոսի Պատմության էջերում հանդիպում են այսպիսի գործածություններ. «*Իսկ նորա առեալ գերիվարն և զասպազենն նորին և զիւր զառնազենն առեալ կապեալ ի թիկունս ի վերայ մկանացն և լիւղ անցանէր ընդ գետն Եփրատ*» (Ագաթ., էջ 109): «*Իսկ ընդ այն հայեցեալ Չաբելի՝ ի հօտիցն գառանցն ընծայեալ պտուղ՝ ի խաչանցն մատուցանէր*» (Ագաթ., էջ 151) և այլն:

«Տարոնի պատմության» մեջ այսպիսի շարահյուսական կառույցները բավականին հաճախակի են, ունեն գրելաձևի սահմաններում հանդես եկող ոճական կիրառության արժեք: Հաճախ Պատմության միևնույն էջում հանդիպում

⁹⁶ *եւ* շաղկապի առատ և ոճական բազմազան դրսևորումներով աչքի են ընկնում, օրինակի համար, Աստվածաշունչը և Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմը: Տե՛ս Վ. Առաքելյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Երևան, 1975, էջ 109-122:

են այդպիսի շարահյուսական կառույցի բազմաթիվ օրինակներ. «Եւ նորա բարկացեալ առաքեաց վեց հազար այր ի վերայ նորա ի Մուշ» (էջ 31): «Եւ նորա գիշերագնաց եղեալ, գնաց ի վերայ նոցա՝ որք իջեանեալք էին ի Ծծմակն» (31): «Իսկ նոցա գաղաղակ բարձեալ, ասեն...» (էջ 31):

«Տարոնի պատմության» 41-րդ էջում կան 13 համառոտ և ընդարձակ նախադասություններ, որոնցից 8-ը սկսվում է այդպիսի շարահյուսական կառույցով: Բացի այս, նույն էջում հանդիպում են նման կառույցի այլ կիրառություններ՝ այլևայլ նախադասությունների մեջ, բարդ նախադասությունների այլ մասերում: Օրինակ՝ «Եւ նորա թողեալ գահեակ թևն յորդին իւր Վահան, և ինքն քաջաբար որպէս արծուի՝ կանչեալ դիմեաց ի վերայ: Որ և ի դողման հարեալ ամենայն երիվարացն, և հասեալ ի թիկունս Սմբատայ, և բախեալ գտէգն ի վերայ պարսկին թիկանն, և անդէն եհան ընդ ողն երիվարին, և այլ ոչ ժամանեաց հանել գտէգն»: Այս պարբերության մեջ ընդգրկված կապակցությունների մի մասը հանդես է գալիս նախադասության սկզբում, մյուս մասը՝ նախադասության մեջտեղում, և բոլորն էլ համադասական շարահյուսական հարաբերության մեջ են:

Սրանցից բացի, այդ նույն էջի մյուս նախադասությունների սկզբում հանդիպում են՝ *իսկ Սմբատայ ելեալ յեզր պատերազմին, եւ փոխեալ այլ սուր, իսկ նորա փոխեալ զոտնն, զոր տեսեալ Վարազայ իշխանին, իսկ Սմբատայ լուեալ* շարահյուսական միավորները:

Այս էջում, միայն մեկ դեպքում է, որ նախադասությունը սկսվում է ուղղական հոլովով դրված ենթակայի և անցյալ դերբայով առնված ստորոգյալի շարահյուսական կառույցով (հմմտ. «Իսկ Վահան ծայն բարձեալ, ասէր հանդերձ արտասուօք...»): Այս էջի մնացած չորս նախադասություններն ունեն դիմավոր բայածնով արտահայտված ստորոգյալներով սկսվող նախադասություններ (հմմտ. «Զի որչափ և զօրքն բազմանային, նոքա յանհօգս լինէին»: «Եւ իբրև սկսան ոմանք երկմտել ի զօրացն Սմբատայ...»):

Բացի այդ, նախադասությունների այլ մասերում հան-

դիպող նույնպիսի կազմություններից են հետևյալները՝ *(Սմբատայ)* *ելեալ յերիվարն*, և *(Սմբատայ)* *ի մէջ առեալ զհինգ հարելոսն, զոր տեսեալ զօրացն*, և *այսպէս արարեալ (Սմբատայ)*: Փակագծերում բերում ենք համադասութեան պայմաններում զեղչված ենթակաները:

Այսպիսով, միայն մեկ էջում հանդիպում են միևնույն տիպի շարահյուսական կառույցի այսքան լայն և բազմազան (ենթակաների զեղչում, նախադասութեան սկզբում կամ այլ մասերում հանդես գալը) գործածությունները վկայում են հեղինակի շարադրանքի շարահյուսական-ոճական յուրահատկությունների մասին: Դասական գրաբարում սովորական կիրառություն համարվող այսպիսի շարահյուսական կառույցը Հ. Մամիկոնյանի երկի մէջ ունի ոճական արժեք՝ կապված գործածութեան ընդգծված հաճախականութեան հետ: Այդպիսի դերբայական դարձվածներն իրենց իմաստով և կիրառութեամբ ծուլվում են բարդ նախադասութեան մյուս՝ դիմավոր բայաձևով ստորոգում արտահայտող նախադասութեանը, կապվում են նախադասութեան մյուս մասերով արտահայտվող բովանդակութեանը, որոնք միմյանց հետ մի տեսակ ժամանակային հաջորդականություն, պատճառահետևանքային հարաբերություն են ցույց տալիս: Օրինակ՝ *«Իսկ Վահանայ տուեալ զնոսա մօրացն՝ զբազունս կոտորեաց, և զբազունս խոցոտեաց, և երկերիւր այր ի մօրն անդր ընկղմեաց»*: Այստեղ նկատվում է բարդ նախադասութեան մասերի արտահայտած գործողությունների ժամանակային հաջորդականություն: Իսկ մեկ այլ օրինակում՝ *«Եւ նորա բարկացեալ առաքեաց վեց հազար այր ի վերայ նորա ի Մուշ»*, զգացվում է գործողությունների պատճառահետևանքային հարաբերությունը:

2) Հովհան Մամիկոնյանը նախընտրում է նախադասությունները սկսել շաղկապներով: Այսպէս, օրինակ, պատմութեան 33-րդ էջում չկա մի նախադասություն, որ սկսվի առանց շաղկապի կամ որպէս այդպիսին հանդես եկող մեկ այլ բառի: Այս էջում տեղ գտած ընդամենը 16 պարզ և ընդարձակ նախադասություններից 10-ը սկսվում է

եւ շաղկապով: *Իբրև* մակբայը գործածվում է երկու նախադասության սկզբում, *իսկ* շաղկապը հանդես է գալիս երեք անգամ, և միայն մեկ անգամ՝ *զի* շաղկապը: Նկատելի է, որ *եւ* շաղկապի գործածությունը այս Պատմության մեջ ամենածավալունն է: Եթե սրան ավելացնենք նաև *եւ* շաղկապի 19 զանազան կիրառությունները նախադասությունները և նախադասության անդամները կապակցելիս, սրանց էլ գումարենք այլ կարգի՝ *քանզի*, *եթե*, *զի* (միայն շարահյուսական միավորների միջև), *որ*, *որպես* բառերի 6 կիրառությունները, ապա պարզ կդառնան հեղինակի շարահյուսական-ոճական հակումները շաղկապների և որպես այդպիսին գործածվող բառերի նկատմամբ:

Պատմության 35-րդ էջում նույնպես բոլոր նախադասությունները սկսվում են շաղկապներով, ընդ որում դարձյալ մեծ չափերի է հասնում *եւ* շաղկապի գործածությունը. 14 նախադասություններից 10-ի դեպքում դրվում է *եւ*, մնացած դեպքերում *իբրև*, *իսկ* շաղկապները՝ հավասարաչափ:

Եւ շաղկապը բնագրում (բովանդակության պլանում) ունի շարադասական այնպիսի կիրառություններ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ նույնական են դասական գրաբարի համապատասխան կիրառությունների հետ⁹⁷: Սրանցից բացի, *եւ* շաղկապը «Տարոնի պատմության» մեջ ունի ոճական կիրառություն: Այն հաճախ գործածվում է իբրև հարակրկնության ոճական միջոց: Ըստ այդմ թվարկվող գործողությունները տրամաբանական ընթացքով հաջորդում են միմյանց: *Եւ*-ի հարակրկնությունը ստեղծում է նախադասության մասերի միջև համամասնություն, ամբողջացնում է այդ մասերն՝ իրենց արտահայտած իմաստների մեջ: Օրինակ՝ «*Եւ* կտրեաց զգլուխ, և ձգեաց ի մախաղն իւր, և յորդորեալ զգօրսն ի պատերազմն, և զօրացեալ զօրացն, առաջի եղեալ զնոսա ի փախուստ, և կալան ի նոցանէ քառասուն և ութ իշխան կենդանւոյ, և համար կոտորածոյն ոչ երևէր՝

⁹⁷ Հմմտ. Պ. Շարաբխանյան, Գրաբարի շաղկապները, Երևան, 1960, էջ 82-92:

վասն բազմութեան» (էջ 13): «Իշխանն Հաշտենից ունէր ընդ ձեռամբ իւրով երեք հազար վեց հարելու այր, և իշխանն Պալունեաց երկու հազար և երկերիւր, և իշխանն Արջուց երեք հազար, և իշխանն Եղնուտայ հինգ հազար, և իշխանն Վահան ութ հազար, և Սմբատ որդի նորա վեց հազար, ընդ ամենայն քսան և ութ հազար» (էջ 31-32):

«Տարոնի պատմութեան» մեջ սեռականով ենթակայի և անցյալ դերբայով ստորոգյալի կառույցը դրսևորվում է որոշակի շաղկապների ուղեկցմամբ: Այդպիսի շարահյուսական կառույցի զանազան դրսևորումները, հանդես գալով նախադասութիւնների սկզբում, իրենցից առաջ ունենում են որոշակի շաղկապներ: Տվյալ շաղկապով և դերբայական դարձվածով ամբողջացած կառույցի կիրառութիւնները խոսում են հեղինակի ոճի մասին, չնայած որ նման կառույցների նախնական գործածութիւններ կան դասական գրաբարի այս կամ այն երկի մէջ: Տարբերութիւնն այն է, որ այստեղ այդպիսի կիրառութիւնները հետևողականութեան և օրինաչափութեան են հասնում և շարահյուսական-ոճական արժեք են ստանում:

Ելնելով պատմութեան համապատասխան տվյալների վիճակագրութիւնից կարելի է խոսել այդպիսի կիրառութիւնների հետևյալ տիպերի մասին:

ա) Սովորաբար բարդ կառուցվածքի այն նախադասութիւններում, որոնք սկսվում են *եւ* շաղկապով, այս *եւ* շաղկապին մեծ մասամբ հաջորդում է սեռականով ենթակայի և անցյալ դերբայով ստորոգյալի շարահյուսական կառույցը, այնուհետև՝ բարդ նախադասութեան համադասական կամ ստորադասական լրացումները: Օրինակ՝ «*Եւ զայս ասացեալ կնոջն, հանեալ բազում անուշահոտ խունկս տայր սպասաւորացն...*» (10): «*Եւ նորա լուեալ, զաւուրս երիս իբրև զմեռեալս դնէր անխօս*» (էջ 20): «*Եւ Սմբատայ ծայնս արծակեալ, ասէր. «Սուրբ Կարապետ, յայտնեա՛ և այսօր զքեզ ծառայից քոց...*» (էջ 33) և այլն:

բ) Նույնը կարելի է ասել նաև *իսկ* շաղկապով սկսվող նախադասութիւնների մասին. այս դեպքում *իսկ*-ին սովոր-

դաբար հաջորդում է սեռական կամ ուղղական հոլովով և անցյալ դերբայով դերբայական դարձված, այնուհետև՝ բարդ նախադասության մյուս մասերը: Կարելի է մտածել, որ օրինաչափությունը ոճական է, իսկ բացառությունները՝ լեզվական: Օրինակ՝ «*Իսկ նորա գնացեալ ի Մանեայ այրսն*, և կացեալ անդ ամս եւթն, վախճանի ի կենացս ի փառս աստուծոյ» (էջ 7): «*Իսկ նորա առեալ՝ սկսաւ արտասուել, և ողբալով ասէ. «Վա՛յ ինձ մեղաւորիս, որ զրկեալ եմ ի բարեաց»* (9): «*Իսկ Վահանայ յարկարծակի առեալ* բարձ մի, աճապարեաց և նգեաց ի վերայ բերանոյ նորա և հարաւ ի վերայ նորա...» (էջ 45): «*Իսկ խոսրով գնացեալ վրժխնդիր Մօրկայ, և եկեալ անցանէր ընդ Կարնոյ քաղաքն...*» (էջ 14) և այլն:

Ինչպես նշել ենք, գրաբարի մատենագիրների երկերում նույնպես կան այս կառույցով և *իսկ* շաղկապով գործածություններ: Այսպես, օրինակ, Եզնիկի «Եղծ աղանդոց» երկում հանդիպում է ընդամենը մեկ դեպք, այն է՝ «*Իսկ այլոց ի գրոյ պատճառս առեալ*, ասեն» (Եզնիկ, էջ 188):

զ) Դասական գրաբարի ոճերի հետևությամբ հիշյալ շաղկապների դիմաց հանդես է գալիս *եւ իբրև* արատահայտությունը, ընդ որում այն դեպքերում, երբ նախադասության սկզբում *եւ* շաղկապի հետ գործածվում է նաև *իբրև*, այնուհետև սովորաբար սրանց հաջորդող շարահյուսական կապակցություններն ունենում են ուղղական հոլովով ենթակա և դիմավոր բայաձևով ստորոգյալ: Օրինակ՝ «*Եւ իբրև վճարեցին ի կոտորելոյ զայնչափ բազմութիւն*, երկերիւր այր համարով թողեալ զրուցատարս այլոցն վասն առն՝ զոր տեսին ի գիշերի...» (էջ 34): «*Եւ իբրև վճարեցաւ պատերազմն*, հրամայեաց ծածկել զնոսա և ձորս և ի հեղեղատս...» (էջ 36): «*Եւ իբրև ազդ եղել առ թագաւորն խոսրով*, և խնդաց յոյժ...» (էջ 14): «*Եւ իբրև ել անտի տիկիինն*, խստացին, ռխացան և տրտմեցան յոյժ ընդ իրսն սպասաւորքն եկեղեցւոյն...» (էջ 10-11) և այլն:

դ) Երբ նախադասությունը սկսվում է միմիայն *իբրև* բառով, այդ ժամանակ համարյա միշտ ունենում ենք բարդ

նախադասության կազմի մեջ մտնող դիմավոր բայաձևերով արտահայտված ստորոգյալներով նախադասություններ, որոնք միմյանց նկատմամբ գտնվում են ստորադասական շարահյուսական հարաբերության մեջ: Օրինակ՝ «*Իբրև խմբեցաւ պատերազմն ակն կալաւ Սմբատ որդին Վահանայ, ի վերայ Ասուրայ...*» (էջ 33): «*Իբրև ճակատեցան ի պատերազմն ընդ իրեարս, գառաջինն յաղթահարեցին զՍմբատ...*» (էջ 35): «*Իբրև լուաւ զայն թագաւորն երկեաւ, քանզի մանուկ էր*» (էջ 14) և այլն:

3) Մյուս կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ «Տարոնի պատմության» մեջ պարզ և բարդ համադասական նախադասությունների կիրառություններն անհամեմատ մեծ թիվ են կազմում և գերակշռում են բարդ ստորադասական նախադասությունների գործածություններին: Այս իրողության լավագույն վկայությունն են շաղկապների ընծեռած տվյալները. Պատմության մեջ համադասական շաղկապները մի քանի անգամ շատ են գործածվում, քան ստորադասականները: Սրանց ավելացրած մաս այնպիսի համադասական նախադասությունների դրսևորումները, որոնք շարադասվում են առանց շաղկապների:

Պարզ և ընդարձակ նախադասություններով սերվող ավելի ծավալուն՝ բարդ համադասական և ստորադասական նախադասություններն ունեն ոճական միտումներ: Այսպես, բնագրում օգտագործվում են ժողովրդական ոչ միայն բանավոր, այլև գրի առնված գրույցները, որոնք սովորաբար ներկայացնում են խոսակցական ոճերին յուրահատուկ պարզ և հստակ շարադրանք: Հեղինակը մի տեսակ հարազատ մնալով շարադրվող նյութի («պատմվող գրույցների») ակունքներին՝ իր խոսքը կառուցում է գրեթե նույնպիսի պարզությամբ: Այս դեպքում որոշակի դեր ու նշանակություն ունեն շարադրանքի բաղադրիչ նախադասությունների հավասարազոր կապակցումները, իրար հաջորդող գործողությունների թվարկում հիշեցնող ընթացքը և այլն: Օրինակ՝ «Եւ մինչ դեռ նա զայն ասէր, տասն այր պատեցին զՎահան, որպէս որք զանտառսն հատանեն, այնպէս յան-

խնայ կոփեին և նոքա: Եւ սկսաւ պակասիլ Վահան, և ծայն բարձեալ, ասէր. «Ո՞ւր ես, Սմբատ որդեա՛կ, հասի՛ր յօգն ծերոյս»: Զի էր ամաց ութսուն և ութից: Իսկ նորա քաջաբար ի վերայ յարձակեալ՝ որպէս արծիւ սրաթռիչ, ասէր. «Օգնեա՛մեզ սուրբ Կարապետ»: Եւ անդէն եհատ զգլուխ որդւոյն Ասուրայ, և ընդ մէջ ծեղքեալ՝ հանդերձ թիկամբ աջոյ ի բաց ընկենոյր: Եւ զօրացեալ Վահանայ, զվեց երիվարին զգլուխսն կտրեաց, և մատնեաց տէր ի ձեռս նոցա զօրսն Պարսից, և փախստական արարին զնոսա մինչև ցերեկոյն: Եւ ի յութ հազարէն երեք հազար միայն գնացին առ Վախտանգ: Եւ նորա լուռ եղեալ մինչև ցմիւս ամն, և ի նոյն ամին վախճանեցաւ Վահան քաջն վրէժխնդիր ի վերայ եկեղեցւոյն, և ետ տանել զինքն ի Գլակայ վանսն, և կայ ի թաղման ի դուռն սրբոյն Կարապետին, առաջի սեմոցն» (էջ 33):

Այսպիսով, Զ. Մամիկոնյանը «Տարոնի պատմության» մեջ գործածում է դասական գրաբարից եկող, ժողովրդախոսակցական ոճերի մեջ ակունքներ ունեցող մի շարք շարահյուսական ոճական կիրառություն հանդիսացող երևույթներ, որոնք հեղինակի խոսքում ունենալով հաճախակի, օրինաչափ և միակերպ գործածություն՝ ստանում են ոճական արժեք և իբրև հեղինակային ոճի առանձնահատկությունների մի մաս՝ բնութագրում են «Տարոնի պատմության» ոճը:

1) Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմությունը» արժեքավոր մատենագրական երկ է հայոց լեզվի պատմության զարգացման ընթացքն ավելի հանգամանալից և ամբողջական ուսումնասիրելու, ինչպես նաև հին հայերենի նախամիջին ենթաշրջանի լեզվական էության բացահայտմանը մոտենալու տեսակետից: Այդ երկի հետ առնչվող պատմաբանասիրական, թարգմանական և բնագրային հրատարակության բերումով կատարված աշխատանքների արտահայտած այն տեսակետը, ըստ որի «Տարոնի պատմությունը» VIII դարի գործ է, համոզիչ, հավաստի և ճշմարիտ է դառնում լեզվական և ոճական քննությամբ ձեռք բերված տվյալների հիման վրա:

«Տարոնի պատմության» լեզվական նյութի քննությամբ բացահայտվում են հնչյունական, բառապաշարային (հատկապես փոխառությունները և սրանց մեջ՝ արաբական փոխառությունները, որոնք կարող էին հիմնավորվել հայերենի խոսակցական տարբերակներում և գրական նորմայի մեջ ներթափանցել ոչ շուտ, քան VIII դ. սկզբներից), ձևաբանական առանձնահատկություններ, որոնք ներկայացնում են դասական գրաբարից բավականին հեռու ընկած մի ժամանակահատվածի լեզվական վիճակի գծեր, որոնցով ավելի զգալի են դառնում գրական լեզվի վրա խոսակցական տարբերակի ունեցած ազդեցությունը և հետագա փոփոխությունների սաղմերի արմատավորումը:

2) Հ. Մամիկոնյանի լեզվի բառապաշարը բովանդակության առումով բավականին հարուստ է և ինքնատիպ, բխում է հայերենի ընդհանուր գրական և ժամանակի խոսակցական տարբերակներից, համակարգվում է պատմագրական գործառական ոճի մեջ և ըստ այդմ՝ բաշխվում է հիմնականում մեկ տասնյակից ավելի խումբ կազմող գործառական-իմաստային (թեմատիկ) շերտերի մեջ՝ հանդես գալով իբրև հասարակական-քաղաքական, ռազմապետական, իրավական, կրոնական-պաշտամունքային, մշակու-

թային կյանքի, բնության երևույթների և կենդանիների, մարդուն և նրա մարմնի մասերին վերաբերող, մարդկային զգացմունք, վերաբերմունք և հարաբերություն արտահայտող, դրամական, տարածական և ժամանակային չափ, ազգակցական կապ նշանակող, առօրյա խոսակցության մեջ հանդիպող և առռնին իրեր, հարաբերություններ ցույց տվող հասկացությունների անվանումներ:

3) «Տարոնի պատմության» բառապաշարը պարունակում է նախկինում կիրառություն գտած և հայերենի տվյալ փուլի հարստացման գործում կարևոր նշանակություն ունեցող այնպիսի բառեր և բառածներ, որոնք արդյունք են լեզվի զարգացման արտաքին և ներքին գործոններով ու ազդակներով պայմանավորված երևույթների՝ բառակազմության (բառաբարդման, ածանցման) և փոխառության: Բառակազմության մեջ մտնող բառաբարդման երևույթները կառուցվածքի տեսակետից համահունչ են և հարազատ հայերենի համապատասխան օրենքներին և կանոններին:

Հիշյալ օրենքների և կանոնների շրջանակներում բառային բարդությունները ներկայացնում են որոշակի տիպերով պարփակվող իմաստային խմբեր և կոնկրետ կաղապարներ: Անհսկական բարդությունների մեջ մտնող կրկնավորներն ունեն աննշան գործածություն: Հարադրավոր բարդություններն ընդգրկվում են իմաստային երեք խմբի մեջ, ընդ որում «անել» իմաստով հանդես եկող հարադրավոր բայերը կազմում են ինը, «լինել» իմաստով հանդես եկողները՝ երկու, իսկ շարժման իմաստով հանդես եկողները՝ հինգ կաղապարներ՝ չհաշված մենակաղապար կիրառությունները: Զուգադրական բայերը կազմում են չորս կաղապար՝ չհաշված մենակաղապար կիրառությունները: Պատճառական հարադիր բայերը նախորդ երկուսի համեմատությամբ ունեն պակաս գործածություն: Կցական և բաղիյուսական բարդությունները նույնպես ունեն աննշան գործածություններ՝ հանդես գալով մեծ մասամբ թվականների կազմության մեջ: Դատելով հիմնականում նորակազմ իսկական բարդությունների տվյալներից՝ պարզվում է, որ

լեզվական այդ իրողությունները գոյանում են հայերենին ընդհանրապես բնորոշ կանոններով և եղանակներով: Ըստ որում բարդության մասնակից բաղադրիչները կրում են որոշակի հնչյունափոխություն, պատկանում են այս կամ այն խոսքի մասին, ներկայացնում են երեք կադապար, այլև մտնում են շարահյուսական որոշակի փոխհարաբերության մեջ: Ածանցման երևույթը հայերենի նախորդ ենթաշրջանների համեմատությամբ էական տարբերություններ չի ներկայացնում: Գրական լեզվի պատմության տեսանկյունից բավականին էական նշանակություն ունեցող երևույթներ են մի առանձին խումբ կազմող բառերի մեջ՝ խոսակցական լեզվի (կամ բարբառային արտասանության) հետևանքով դրսևորված հնչյունական այն փոփոխությունները, որոնք փաստորեն շեղումներ են ընդունված նորմայից:

4) Նոր բառերը և իմաստային կիրառությունները Պատմության բառապաշարի մեջ գրավում են զգալի տեղ: Դրանք, իբրև բառապաշարի առանձնահատկություններ, արտացոլում են ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվի համապատասխան իրողությունների մի մասը, պայմանավորված են վերջիններիս նկատմամբ հեղինակի ցուցաբերած ոճական հակումներով և նախասիրությամբ: Բառային նոր միավորների մի մասը և որոշ բառերի նոր իմաստային կիրառությունները կենսունակություն են ունեցել՝ հասնելով մինչև ժամանակակից հայերենի փուլը, դառնալով վերջինիս հաղորդակցական գործուն տարրերից: «Տարոնի պատմության» մեջ կիրառված մի քանի տեղանուններ ևս, ըստ երևույթին, ունեն նոր բառերի արժեք:

5) Դարձվածային միավորների ծագումնային, գործառական-ոճական և կառուցվածքային առանձնահատկությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք նախ՝ մասամբ կապվում են հայերենի նախորդ ենթաշրջանի հետ, մեծ մասամբ նոր կազմություններ են, ընդ որում որոշ կիրառություններ (ծևական և իմաստային ինչ-ինչ հատկանիշներով) այստեղ ունեն զգալի տարբերություններ, արտացոլում են հայերենի հետագա զարգացման միտումների մի

մասը՝ պայմանավորված հեղինակի ոճական նախասիրությամբ, երկրորդ՝ ներկայացնում են հիմնականում երեք գործառական խմբավորում՝ կապված երկի կոնկրետ բովանդակության հետ, երրորդ՝ հանդես են գալիս երկու մեծակաղապարների մեջ՝ ունենալով համապատասխանաբար վեց և չորս մանրակաղապարներ (չհաշված անվանական բաղադրիչներով գոյացած մեկ մենակաղապարը):

6) «Տարոնի պատմության» լեզուն պարունակում է մի շարք արժեքավոր ձևաբանական և շարահյուսական առանձնահատկություններ, որոնք դասական գրաբարի համեմատությամբ նորակազմություններ կամ զուգահեռ ձևեր են: Վերջիններս նախամիջին ենթաշրջանի գրական լեզվի մեջ են ներթափանցում մեծ մասամբ ժամանակի ժողովրդախոսակցական լեզվից, մասամբ պայմանավորվում են հեղինակի լեզվի յուրահատկություններով՝ անկախ այն բանից, թե որքանով է նա հետամուտ եղել դասական գրաբարի համապատասխան օրինաչափություններին, և վերջիններս ինչպես են իրականացվել նյութի կոնկրետ շարադրանքի ընթացքում:

7) «Տարոնի պատմության» ոճը գոյանում է հայերենի դասական գրաբարյան և նախամիջին ենթաշրջանի ժողովրդախոսակցական ոճերի ակունքներից, որոնք համադրվում են հեղինակի խոսքային անհատականության մեջ: Դասական գրաբարյան ոճական երևույթները համեմատաբար պակաս են, կիրառվում են բառային ավելադրություններ, պեսպիսություններ, գրաբարյան դարձվածային միավորներ, ոճեր և արտահայտություններ: Ժողովրդախոսակցական ոճական երևույթների դրսևորումները պայմանավորված են «Պատմության» բովանդակությամբ, որտեղ զգալի մաս են կազմում ժողովրդի մտածողությունը, հոգեբանությունը, սովորույթներն ու նիստուկացն արտացոլող ժողովրդական զրույցներն ու պատմությունները:

8) Հոմանիշ և հականիշ բառերը նույնպես ունեն ոճական արժեք: «Տարոնի պատմության» մեջ հոմանիշ բառերի կիրառություններն անհամեմատ մեծ թիվ են կազմում: Ծա-

գելով լեզվի տարբեր աղբյուրներից՝ հոմանիշ բառերը ստեղծում են տեքստի ոճական-մրբերանգային բազմազանություն: Իմաստային տարբերության առումով հոմանիշ բառերը ներկայացնում են չորս կարգի հոմանշային շարքեր՝ երկանդամ, եռանդամ, քառանդամ և բազմանդամ, որոնք միաժամանակ ունեն արտահայտության պլանի բազմազանություններ: Հականիշ բառերը, թեև չունեն լայն գործածություն, սակայն եղածները նյութի շարադրանքին հաղորդում են ոճական գույներ և երանգներ:

Հովհան Մամիկոնյանի Պատմությունը հատկանշական է նաև շարահյուսական-ոճական կողմով: Հեղինակը նախընտրում է համադասական նախադասություններով կազմված բարդ նախադասությունների որոշակի մասը սկսել այնպիսի դերբայական դարձված հանդիսացող շարահյուսական միավորով, որը գոյանում է սեռական հոլովով դրված ենթակայի և անորոշ դերբայով առնված ստորոգյալի շարահյուսական փոխհարաբերությունից: Շաղկապների կիրառությունները բավականին մեծ թիվ են կազմում, որոնց հիման վրա առանձնանում են շարահյուսական-ոճական կիրառությունների չորս խմբեր: Հեղինակին խորթ չէ բարդ նախադասություններով շարադրանքը, որում նախադասության անդամները հաճախ հանդես են գալիս ազատ շարադասությամբ: Շարահյուսական-ոճական կիրառությունները բացահայտվում են բնագրի որոշակի հատվածների վիճակագրական վերլուծությամբ:

РЕЗЮМЕ

“История Тарона” Иоана Мамиконяна является одним из важнейших письменных памятников армянского языка VIII в., изучение которого может дать много ценного для выявления языковых и функционально-стилистических особенностей древнеармянского языка постклассического подпериода. Этот памятник издавался многократно; в качестве материала языкового и стилистического анализа нами использован текст венецианского издания (Венеция, 1832 г.).

Языковые и стилистические особенности “Истории” подробному и всестороннему исследованию до сих пор не подвергались. Лексические особенности “Истории” отмечались авторами “Нового словаря армянского языка” (далее - НСАЯ), А. Айтыняном, Г. Хюбшманом, Р. Ачаряном и др. Отдельные замечания о стиле “Истории” встречаются у Г. Зарбаналяна, А. Заминяна, М. Абеяна и др.

Конкретное исследование языка и стиля “Истории”, выявление неизвестных и уточнение некоторых известных фактов, установление характерных языковых черт этого памятника, - все это представляет собой одну из актуальных задач, связанных не только с исследованием языкового статуса указанного подпериода, но и с рядом проблем древнеармянского языка вообще.

В работе впервые предпринята попытка по возможности полного исследования и описания языка и стиля “Истории”. Работа проводится с учетом важнейших достижений в исследованиях, проводившихся в этом направлении.

Язык “Истории” содержит богатый лексический материал, который нами группируется по разным функционально - стилистическим пластам; устанавливаются

ся закономерные способы словообразования и суффиксации, выделяются новые слова и смысловые употребления, новые фразеологические единицы, важные грамматические изменения и нововведения, отражающие внутренние и внешние закономерности развития армянского языка той эпохи.

Стиль "Истории" своеобразен. В соответствии с языковыми пристрастиями автора в тексте используются определенные стилистические приемы и средства литературного языка, а также народно-разговорной речи, являющиеся характерными для сочинений историографического функционального стиля.

Лингвистические и стилистические факты анализируются с исторической точки зрения. Фактический материал сравнивается с соответствующими явлениями классического грабара и выявившиеся при этом различия рассматриваются в лингвистическом и стилистическом планах. Они важны не только для периода грабара, предшествующего среднеармянскому, но и для истории армянского языка в целом. Во всех случаях, "каким бы периодом... языка мы ни занимались, мы всегда будем в языке источников различать слою, восходящие к глубокой древности, и слою, более близкие к нашему времени" (Ларин, 1975, с. 145).

Исследования, посвященные "Истории", делятся на три группы: а) работы, посвященные вопросам личности автора под именем Иоан Мамиконян, содержания его "Истории", времени написания, выявления историко-художественных достоинств памятника (ср. Г. Халатян, Г.Зарбаналян, А.Заминян, М.Абегян, К. Айвазян и др.), б) работы, написанные в связи с переводным, оригинальным и критическим изданиями текста "Истории" (венецианские мхитаристы, В. Ланглау, А. Г. Абраамян и др.), в) особо выделяется работа А.Айтыняна, содер-

жащая сведения об особенностях "Истории" и частично дающая его стилистическую характеристику.

Лексика "Истории" анализируется по следующим принципам: выявляются источники лексики и выделяются ее функционально-стилистические слои; в границах общего лексического фонда армянского языка исследуются способы и средства образования новых слов, которые действуют преимущественно в условиях влияния внутренних факторов развития языка; особое внимание обращается на новые слова и словоупотребления, при этом анализ проводится с упором на данные лексикографии и вообще на достижения арменистики в этом направлении; фразеологические единицы исследуются с точки зрения их возникновения, функционально-стилистических особенностей.

В основе лексики "Истории" лежат три основных источника, а именно: а) слова и словоформы, взятые без каких-либо изменений из лексики классического габара; б) слова и словоформы, взятые из классического габара и подвергшиеся при этом небольшим изменениям; в) слова и словоформы, проникшие в лексику из народно-разговорного языка, созданные автором или впервые примененные им в данном значении. Особенности лексики связываются с последними двумя из вышеперечисленных источников.

В плане содержания лексические единицы проявляют определенные функционально-стилистические различия, которые становятся основой для группирования слов. Лексические единицы, сведенные в одиннадцать групп или семантических полей, выражают понятия общественно-политической, военно-государственной, правовой, религиозно-ритуальной, и культурной жизни, далее, названия животных и явлений природы, слова, выражающие состояния человека или обозначающие меры времени и пространства, денежные единицы,

термины родства, явления повседневной жизни и, наконец, хозяйственные предметы и отношения.

При анализе словообразовательных средств и способов основное внимание уделяется новым лексическим образованиям, но при этом не оставляются также без внимания лексические единицы армянского языка предшествующих периодов.

Отдельно говорится о явлениях словосложения и аффиксации.

В "Истории Тарона" особенно часто встречаются аналитические сложные слова, повторы же и копулятивные сложения слова – реже, а сочинительные сложные слова – очень редко.

Выделение составных глаголов в армянском языке обычно производится по семантическому различительному признаку – фразеологичность/нефразеологичность; в соответствии с этим различаются обычные составные глаголы и фразеологические составные глаголы.

Глагольные компоненты составных глаголов лексики "Истории" объединяются в основном по трем смысловым группам: а) составные глаголы с глагольным компонентом *wnlwtʰ* [aɪnel] 'делать, сделать' (ср. *wnorəi wnlwtʰ* [aɪawtʰs aɪnel] 'молиться'), б) составные глаголы с глагольным компонентом *lʰlwtʰ* [linel] 'быть' (ср. *qorwənnlʰlwtʰ* [zawraʒoɫov linel] 'собираться, соединяться'), в) составные глаголы движения (с доминирующим использованием наречия) (ср. *jwnwʒ tʰlwlwtʰ* [yaraʃ elanel] 'встречать, прийти на встречу').

Сопоставительные глаголы в "Истории" обычно образуются с помощью сопоставления двух форм, где компоненты своим синтаксическим сочетанием и совмещением выражают сравнительно краткое и стремительно разрывающееся действие (ср. *qwl-hwlwlwtʰ* [galhasanel] 'прийти-дойти').

Составные глаголы каузативности по сравнению с предыдущими двумя типами употребляются реже (ср. *այրել տալ* [ayrel tal] 'позволить сжигать, ожечь'. *գրել տալ* [grel tal] 'позволить, приказать писать').

Собственные сложные слова в армянском языке образуются из отдельных слов или корней, при лексико-семантическом взаимодействии которых первый компонент ставится в именительном падеже и связывается со вторым компонентом при помощи соединительной гласной *ա* [a] 'соединительная частица' или без нее, а также - в случае изменения ударения - иногда происходит чередование звуков.

В армянском языке выделяются несколько типов собственных сложных слов. Аналогичные образования в лексике "Истории" группируются нами по такому же принципу.

Во-первых, несколько новообразованных собственных сложных слов подвергаются характерному для армянского языка чередованию (ср. *զրուցատար* [zruc^oatar] 'посланец, курьер', *մարգարտապսակ* [margartapsak] 'венчик, украшенный жемчужинами');

Во-вторых, по признаку принадлежности новых собственных сложных слов к какой-либо части речи, различаются: а) сложные слова, компонентами которых являются только существительные (в том числе – топонимы) (ср. *գավառապետ* [gawarapet] 'начальник гавара; волостной начальник', *Մատրաւան* [Matrawan] (имя собств.) 'Матраван'), б) существительное + глагольный корень или глагольная основа (ср. *յիգօղ* [jiagoł] 'конокрад', *մաւրաճախ* [mawrat^oat^oax] 'покрытый грязью'), в) наречие + существительное, наречие + глагольный корень или глагольная основа (ср. *աւելաքս* [awelaxaws] 'говорун', *սօխաթ* [soxatu] 'заимодавец' и т. д.).

В-третьих, исходя из признака синтаксического соотношения компонентов новых собственных сложных

слов, различаются собственные сложные слова с такими синтаксическими соотношениями как: а) несогласованное определение-определяемое (ср. *գալաղապետ* [gawarapet], *Վարազաբլուր* [Warazablur]), б) согласованное определение - определяемое (ср. *բարձրաբուն* [barjrabun] "высокоствольный"), б) дополнительное или обстоятельственное отношение (ср. *այծարած* [ajcarac] "козопас"),

В качестве словообразовательных средств используются следующие суффиксы грабара: *-ակ* [ak], *-ական* [akan], *-ակք* [ank^c], *-ատ* [at], *-արան* [aran], *-աւոր* [awor], *-եայ* [eay], *-եղէն* [elēn], *-իկ* [ik], *-ոտ* [ot], *-իք* [ik^c], *-ոտի* [oti], *-որդ* [ord], *-ութիւն* [ut^ciwn], *-ումն* [umn], *-ունի* [uni], *-ւստ* [ust], *-ստան* [stan].

Принимая во внимание данные "Истории", авторы НСАЯ выделяют: а) отдельные словарные статьи (ср. *աւելաբաւ* [awelaxaws] 'говорун, болтун', *բարձրաբուն* [barjrabun] 'высокоствольный', *բռնատէղ* [br̥natel] 'ручка, рукоятка', *դիւարած* [diwarac] 'поклоняющийся дьяволу', *զրուցաւար* [zruc^catar] 'посланец, курьер', *թլփաւ* [t^clp^cat] 'картавый', *իշխանորդի* [išxanordi] 'сын князя', *խտակութիւն* [xstakrawnut^ciwn] 'фанатичность, аскетизм', *կնկաւոր* [knk^clawor] 'церковнослужитель', *ծեռնատէղ* [je̥rnatel] 'ручка, рукоятка', *մարգարտապաւսակ* [margartapsak] 'венки, украшенные жемчужинами'; *մորաթաթախ* [mawrat^cat^cax] 'покрытый грязью', *մորահէղծ* [mawrahetj] 'утонувший', *պատերազմազուլի* [paterazmaglux] 'военнокомандующий', *քարազուլի* [k^caraglux] 'груда камней'), б) отмечают в качестве принадлежащих как И.Мамиконяну, так и другим авторам (ср. *այծարած* [ajcarac] 'козопас'), в) иногда же отмечают только поздние авторы (ср. *սոսնա* [s^coxatu] 'судный'), г) некоторые слова не попали в словарь НСАЯ, а в "Настольном словаре армянского языка" (Венеция, 1865) зафиксированы (ср. *ճիւղորդ* [jiagor] 'конокрад').

Далее, на фоне развития лексики армянского языка конкретно анализируются новые слова: *հալալ* [halaw] 'одежда, костюм', *պապ* [pap] 'дед, дедушка', *սափոն* [sapon] 'мыло', *փանդանել* [p^candanel] 'разгонять; обратит в бегство', *դիմեսլекոս* [dimēslekos] 'военная или правовая должность в Византии', *թլփատել* [t^clp^catel] 'резать, отрубить', *շէր* [šēr] 'песня, народное стихотворение'.

Согласно нашим данным, лексическими новообразованиями "Истории" являются еще следующие: *թիկախաթ* [t^ciknaχaṛn] 'со спиной', *թքաղոծել* [t^ck^cakocel] 'оплевывать, оплевать', *իշխանորդի* [išxanordi] 'сын князя, княжич', *ծայրատել* [cayratel] 'убавлять, убавить', *միաժաշկ* [miačaşak] 'малоежка; сдержанный'.

Некоторые лексические единицы классического грабара приобретают в "Истории" дополнительные значения (ср. *ցից* [c^cic^c] 'воткнутое, торчащее что-либо; какой-либо предмет', *խիստ* [xist] 'очень сильно', *այլ* [ayl] 'и, еще, тоже', *դեհ* [deh] 'сторона' и т.д.).

При исследовании фразеологических единиц "Истории" основное внимание обращается на их генетические, функционально-стилистические и структурные особенности.

С точки зрения генетических особенностей фразеологизмы делятся на две группы: а) на фразеологизмы, известные из прошлых подпериодов армянского языка (в основном в переводе Библии, частично – в трудах Агафангелоса, Егише, Л. Парпеци и др.). ср. *բանալ զգլուխի (ուրումն)* [baṛnal zglux (urumn)] 'отрубить голову (кого-либо)', *ընդ գինի մտանել* [ənd gini mtanel] 'упиваться вином', *ի թիկունս հասանել* [i t^cikuns hasanel] 'предлагать помощь', *մտանել ի պատերազմ* [mtanel i paterazm] 'пойти в бой' и т.д., б) фразеологизмы, сравнительно новые или впервые употребленные И. Мамиконяном. ср. *առաջի ճնել ի փախուստ* [aṛaǰi dnel i p^caxust] 'обратить в бегст-

во', *մահն առաջի դնել* [mahn araʃi dnel] 'причинить смерть', *մտանել ի ռազմն* [mtanel i ɾəzmɛn] 'воевать', *սպանել սրով* [psakel srov] 'убивать, убить' и т. д.

Фразеологические единицы служат определенной цели, выступают в письменном повествовании с соответствующими функциями и распределяются по трем основным функционально-стилистическим группам: а) ряд фразеологизмов используется преимущественно при описании военных действий и в повествованиях об эпических героях (ср. *ամրացնուցանել զգալան* [amrac^uc^uanel zgawɑn] 'усилить, усиливать гавар', *զալ փրացեալ ալեաք* [gal p^kac^eeal aleaw^k] 'яростно нападать'), б) ряд фразеологизмов входит в религиозно-ритуальный и церковный слои лексики (ср. *զալ ի վերայ եկեղեցուն* [gal i veray ekelec^uwoyn] 'нападать на церковь', *կապել զբերանս զազանացն* [kapel zberans gazanac^un] 'замкнуть кого-либо рот'), в) еще одна группа фразеологических единиц используется в повседневной разговорной речи, при описании народного быта и т. д. (ср. *ալծել ալ* [ajc aracel tal] (досл.) 'отправить пасту коз', *յարբունն հասնել* [yarbuns hasanel]) 'достичь зрелого возраста' и т. д.

Исходя из структурных особенностей компонентов фразеологической единицы и беря за основу классификации то существенное свойство, по которому компонент-существительное предшествует глагольному компоненту или следует за ним (а другие дополнительные компоненты сливаются с ними или к ним тяготеют), можно выделить две большие группы (макромодели) фразеологических единиц, которые делятся на отдельные подгруппы (микромодели).

При исследовании грамматических особенностей "Истории" в центре внимания находятся изменения в образовании грамматического числа, в системе склонения, в глагольной системе, а также в синтаксической

структуре, связанные с основными закономерностями развития армянского языка и особенностями языка И. Мамиконяна.

Грамматическая категория числа в сравнении с двумя предшествующими подпериодами габара в планах морфологического выражения и содержания не испытала каких-либо заметных изменений. Наряду с окончаниями *-ք* [k^c] (*-ց* [s^c], и *-[s]*), образующими в габаре множественное число, единственный раз встречается окончание множественного числа *-եր* [er]: *“Եւ ւնքաւ տեսնել.” Աւանդակ եւ ընդ Հայերոյն: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Հայկերն”* [Ew nok^ca asen. Auadik en and Hayeroyd. Ew koč^cec^caw anun teloyn Haykert]. Неизменными остаются способы выражения собирательных существительных (*nomina collectiva*), существительных, не имеющих множественного числа (*singularia tantum*), существительных, не имеющих единственного числа (*pluralia tantum*). Собирательные существительные немногочисленны и образованы с помощью частиц *-անիք* [anik^c], *-եւք* [enk^c], *-որս* [ora], *-տի* [ti]. Существительные, не имеющие единственного числа, образуются с помощью частиц *-ելիք* [elik^c], *-իք* [ik^c], *-ք* [k^c].

Косвенные падежные формы имен и местоимений иллюстрируют закономерности классического габара и часть изменений, которые эти закономерности претерпели в поздний подпериод габара.

а) Появление новых падежных форм: *արու* [arawt] ‘настище, выгон’ > *արուի* [arawti] (вм. *արուոյ* [arawtoy]), *սափ* [sapon] ‘мыло’ > *սափնի* [saponi], *Վարազ* [Waraz] (имя собств.) > *Վարազի* [Warazi], *բլուր* [blur] ‘холм, пригорок’ > *բլեր* [bler] (вм. *բլոյ* [blroy]), *բիւր* [biwr] ‘десять тысяч’ > *բիւրօք* [biwrawk^c] (*բիւրաւք* [biwrawk^c]) (вм. *բիւրն* [biwru]);

б) Параллельные падежные формы: *սպա* [spas] ‘утварь, сервиз’ > *սպաի* [spasi] // *սպաւն* [spasu], *Վաշ-*

դեան [Vašdean] (умя собств.) > Վաշդենայ [Vašdenay] // Վաշդենոյ [Vašdenoy], Մուշ [muš] (умя собств.) > Մշոյ [Mšoy] // Մշու [Mšu], Մամիկոնեան [Mamikonean] (умя собств.) > Մամիկոնենոյ [Mamikonenoy] // Մամիկոնենից [Mamikonenic], մուրճ [murč] 'молот, молоток' > մրճով [mrčov] // մրճին [mrčin] // մրճաւք [mrčawk^c], մահ [mah] ('смерть') > մահու [mahu] // մահուան [mahuan];

в) Отклонения у следующих существительных: ճակատ [čakat] 'лоб, чело' > ճակատով [čakatovn] (вм. ճակատուն [čakatun]), դրօշ [drawš] ('знамя') > դրօշացն [drawšacⁿ] (դրաւշացն [drawšacⁿ]) (вм. դրօշուցն [drawšucⁿ] < դրաւշուցն [drawšucⁿ]), գգեստ [zgest] 'одежда' > գգեստիցն [zgesticⁿ] (вм. գգեստուցն [zgestucⁿ]);

г) Отклонения от подсистем смешанного склонения: անտառ [antař] 'лес' > անտառով [antařovn] (вм. անտառաւ [antařawn]), վայր [vayr] 'место, местность' > վայրուցն [vayrucⁿ] (вм. վայրիցն [vajricⁿ]). употребляются также формы վայրի [vayri], վայրին [vayrin]), բերդ [berd] 'крепость' > բերդին [berdin], բերդիցն [berdicⁿ] (вм. բերդին [berdin], բերդացն [berdacⁿ]), նենգ [neng] 'коварный, вероломный' > նենգով [nengov] (вм. նենգիւ [nengiw]).

д) Указательное местоимение այս [ays] 'этом, эта, это' в родительном падеже множественного числа имеет форму այսոց [aysoc^c] (вм. այսոց [aysc^c], այսոցիկ [aysoc^cik]), параллельно с закономерными формами հրեւոց [irerac^c], գիրեւարի [zirears], հրեւորք [irerawk^c] (հրեւաւք [irerawk^c]) у взаимного местоимения наблюдается также форма հրար [irar], являющаяся отклонением от правила.

Глагольная система классического габара также претерпела в "Истории" некоторые изменения. Образуются новые причастные формы, замечаются изменения в образовании личных глагольных, видо-временные формы приобретают большую взаимозависимость.

Инфинитив выступает также в таких конструкциях, как *h qaw tē* [i gal en], *h utaw tē* [i tal ēk^c]. В предикативных конструкциях *qaw h řawutaw* [kay i t^calman], *qaw h řawutaw* [kan i t^calman] слова с аффиксом *-utaw* [man] этимологически связывается с аффиксом *-naw* [umn], что обусловлено особенностями народно-разговорного языка данной эпохи, которые очень важны не только с точки зрения изучения особенностей языка автора, но и в плане истории армянского языка вообще. Встречается форма результативного причастия с аффиксом *-aw* [as] (ср. *qraw tē* [gras ēr]).

В образовании основ личных форм глаголов, в типах спряжения замечаются следующие изменения. Глагол неправильного спряжения *utē* [Isel] 'слушать' спрягается по правильному спряжению на *tē* [e] (ср. *utēgtē* [Isel^cer]). Из употребленных в "Истории" форм *řawutghē* [xt^cec^cin] (< *řawutē* [xt^cel] 'бить, толкать'), *řawutghē* [xt^cesc^cen] (< *řawutē* [xt^cal] 'коситься, смотреть исподлобья') и *řawutghē* [xit^casc^cen] (< *řawutē* [xit^cal] 'ужасаться, страшаться') две последние выступают в новых значениях, представляя параллельное спряжение *tē/w* [ella].

Глагол *matēim* [matēim] 'прислать, пригласить, пошлать' в повелительном наклонении параллельно с формами *mateayk^c* // *materuk^c* имеет новообразование *matik^c*. Глагол *prcanim* // *prcanim* 'убежать, избежать', относящийся вообще к спряжению на *h* [i], изменяется здесь по спряжению на *-naw* [u] (*prcanaw* [prcanaw]), а глаголы *masnaw* [masnaw] 'прилипать, склеиваться', *uṛnaw* [uṛnaw] 'раздуваться, надуваться' в прошедшем времени совершенного вида изъявительного наклонения имеют формы *masaw*, *uṛaw* (вм. *masaw*, *uṛaw*). Глагол *hasael* [hasael] 'доходить, дойти', в повелительном наклонении единст-

венного числа вместо формы *hwi* [has] имеет формы *hasir* [hasir], а глагол *linel* [linel] 'быть', *phuxhul* [p'axč'im] 'бежать, убежать' в повелительном наклонении множественного числа имеют формы *lik* [lik^c], *phulh* [p'axik^c] (вм. *ler* [ler], *leruk* [leruk^c], *lijik* [lijik^c] и *phutawj* [p'axeayuk^c], *phuteruk* [p'axeruk^c]). Глагол *danal* [daɲnal] 'возвращаться, возвратиться', *imanal* [imaɲnal] 'знать, узнавать', в повелительном наклонении имеют формы *darjək* [darjək^c], *imac'ek* [imac'ek^c] (вм. *darj* [darj], *darjir* [darjir], *darjaruk* [darjaruk^c], *ima* [ima], *imac'aruk* [imac'aruk^c]).

Синтаксическое своеобразие языка "Истории" сводится в основном к особенностям синтаксического выражения подлежащего, сказуемого, дополнений подлежащего и к типическим синтаксическим употреблением последних в сочетании с предлогами, а также некоторыми союзами.

Подлежащее выступает как в прямом, так и в косвенных падежах.

Употребление подлежащего в косвенных падежах было свойственно грабару. Из косвенных падежей предпочтению в этом случае отдается родительному, что является одной из синтаксических особенностей языка автора. Подлежащее в родительном падеже употребляется со сказуемым, выраженным причастием прошедшего времени, вследствие чего получается деепричастная конструкция: *"Եւ հայեցեալ Վահանայ ի գունդն կրօնաւորացն, ետես յաջ թևս նոցա երիտաւորսն մի"* [Ew hayec'eal Vahanay i gundn krawnaworac'n, etes yaǰ t'ews noc'a eritasard mi].

К числу синтаксических особенностей относится также выражение сказуемого в глагольной форме с суффиксом *-man* [man], *-ac* [ac]: *ka y i rawnan* [ka y i t'atman], *grac er* [grac er], а также синтаксическое образование при помощи инфинитива, вспомогательного

глагола и предлога *ի* [i]: *յայրել էք ի տալ* [yaurel ěk^c i tal], *յոյնք եւ ի գալ* [yoynk^c en i gal].

Как в V в. (не считая армянского перевод “Библии”), так и в VIII в., в частности, в “Истории” И. Мамиконяна в сочетании определение-определяемое, т. е. синтаксическая конструкция имя прилагательное + имя существительное, дополнения подлежащего бывают больше препозитивными, чем постпозитивными. Это заключение делается на основе синтаксических данных определенного отрывка “Истории” (сс. 30-43), где из 173 определений 134 – препозитивные, а 39 – постпозитивные (примерно в соотношении 3,5:1). В сочетании несогласованное определение + определяемое классического грабара несогласованное определение ставится преимущественно постпозитивно по отношению к определяемому слову. Данные “Истории” приводят нас к тому же выводу. В вышеупомянутом отрывке имеем 44 препозитивных употребления несогласованного определения и 146 постпозитивных (примерно в соотношении 3,3:1).

Изменения, связанные с синтаксической несогласованностью предлогов и некоторых союзов, сводятся в основном к следующим: вместо предлога *ընդ* ‘через, при, за’ встречается наречие *հետ* ‘вместе’: “*Զլիկն ի հետ ընդէր յծէր*” [Zkind i het əndēr acer]; “*Զլիկն և գորդիկն ի հետ տարան*” [Zkinn ew zordin i het taran]. Вместо предлога *ալ* [aɪ] ‘у, к’ употребляется предлог *ի* [i] ‘к, по’: “*Յորժամ զոք ի ձեզ ուղարկես, ի Միհրան գնացէք*” [Yoržam zok^c i jez ularkem, i Mihran gnac^c ěk^c], неопределенные местоимения *մի* [omn] ‘некто’, *ոք* [ok^c] ‘кто-то’ во множественном числе ставятся в родительном падеже вместо ожидаемого по законам классического грабара дательного падежа: *ոչ ողորմելով ուրուք* [oĉ^c ołormelov uruk^c]; *առանց ալ ուրուք* [aʔanc^c ayl uruk^c]. Относительное местоимение *որ* [or] ‘который’, исполь-

зуемое как союз, ставится в родительном падеже *որոյ* [oroj] (вм. дательного *որոյն* [orum]) : “*Որոյ Սրեմն կոչեիս*” [Oroy Srēm̄n kočēin].

Заметны также и другие случаи синтаксического несогласования: местоимение *այս* [ays] ‘этом, эта, это’, числительное *երկու* [erku] ‘два’ с существительным отложительного падежа единственного числа употребляется в винительном падеже вместо дательного: *յայս կողմանէ* [yays kołmanē] (вм. *յայսմ կողմանէ* [yaysm kołmanē]), *երկու կողմանէս* [erku kołmanēn] (вм. *յերկուց կողմանց* [yerku^c kołman^c]).

Таким образом, язык “Истории” имеет ряд грамматических особенностей, которые по сравнению с классическим грабаром и в противоположность ему являются новообразованиями, параллельными формами и отклонениями. Они проникли в литературный язык из народно-разговорной речи и в значительной степени обусловлены особенностями языка автора. И. Мамиконян, используя выразительные средства и возможности литературного и разговорного вариантов языка, достигает заметной стилистической индивидуализации текста.

“История Тарона” отличается разнообразием стилей, что является следствием многоплановости содержания. Тем самым, основное внимание уделяется выявлению источников авторского стиля, стилистическим употреблением синонимов и антонимов, характерным для авторской речи синтаксико-стилистическим конструкциям, особенностям их построения.

Стиль “Истории” опирается в основном на стиль классического грабара и народно-разговорной речи, сплавленных воедино языковой индивидуальностью автора. Сравнительно меньше используются стилистические средства грабара; наличествуют лексические плеоназмы, явления лексического варьирования, сти-

листические использования "старых" фразеологизмов, стилистических выражений грабара и т. д.

Плеоназмы довольно широко распространены в классическом грабаре. В "Истории" замечены, например, следующие плеоназмы: "*խորվեցաւ, պղտորեցաւ, ամաչեաց զամօթն յաւիտենից*" [X'rowec^{aw}, p'torec^{aw}, amač^{eač} amawtⁿ yawitenic^č]: "*հրըն ել անտի տիկինն, խստացին, ոխացան, տրտմեցան*" [Ibrev el anti tikinn, xstacⁱⁿ, oxac^{an}, trtmeč^{an}] и т. п. Плеоназм с родительным падежом при субстантивированном абстрактном прилагательном: "*Վախտանգայ ի ցասումն բարկութեան շարժեալ վասն Ռահանայ*" [Waxtangay i c^{asumn} barkut^{ean} šaržeał vasn Rahanay]; "*Տոն ցնծութեան կատարեցին փրկական տեղեցն*" [Tawn c^{ncut}ean katarecⁱⁿ p^rkakan teleacⁿ].

Встречаются, например, такие случаи лексического варьирования: "*հսկ եթէ վասն թշմամութեան (ե) Վարապետին ընդ մեզ, և ո'չ ինքն ի կնոջէ ծնաւ, և զտէրն ինքն ի կնոջէ է ծնեալ, և ո'չ առաքելաւքն մայր ունեին*" [Isk et^ē vasn t^{šnamut}ean (ē) Karapetin ənd mez, ew oč ^{inkⁿ i knojē} cnaaw, ew ztērn inkⁿ i knojē ē cneal, ew oč ^{ařak^{eałkⁿ mayr} unēin]. Лексическое варьирование возникает на основе материала лексики литературного и разговорного вариантов языка: "*Որ զքն զօրացն գիշահոտ հալաւն և զարիւնաթաթախ հանդերձն լուանալ տուաք և ազաք*" [Or zk^o zoracⁿ gišahot halawn ew zariwnat^{at}ax handerjsn luanal tuak ^{ew} agak^č].}

Использование фразеологизмов классического грабара в большинстве случаев преследует стилистические цели: "*Վարդուհրի ոչ եմուտ ի պատերազմ*" [Varduhri oč ^{emut i paterazm}]; "*Եւ սուր ի վերայ եղեալ փախստական արարին*" [Ew sur i veray edeał p^{axstakan} ararin].

Встречаются стилистические выражения, характерные для классического грабара: "*Վացեալ անդ ամս եւթն, վախճանի ի կենացս ի փառս աստուծոյ*" [Kac^{eał} and ams ewtⁿ, vaxčani i kenac^s i p^{ar}s astucoy]; "*Որ ստեղծեր*

*զմարդն ի պատկեր քո բարերարութեանդ և կացուցեր
զնա իշխան ի վերայ երկրի*" [Or stełcer zmadn i patker k^o
bareraru^teand ew kac^uc^eer zna iřxan i veray erkri].

Народные поговорки, предания, эпические сказания и другие образцы устного народного творчества отражают явления светской жизни народа, его быт, обычаи, психику и т. п. В "Истории" как литературно обработанном образце устного народного творчества часто встречаются слова и выражения, характерные для народных сказаний: "*Կտրեաց զգլուխ և ձգեաց ի մահաւ*" [Ktreac^e zglux ew jgeac^e i maxa^l]; "*Մօրաթաթախ արարին*" [Mawrat^at^ax ararin]; "*Ուղեղն ընդ քիթն իջանէր*" [Utełn ənd k^ei^tn ijanēr] и т. д.

Повествуя о некоторых из героев "Истории", И. Мамиконян использует наименования таких орудий, как, например, *молот* (*մուրձ* [murč]), что наиболее характерно для народных эпических сказаний (ср. использования *булавы* или *палицы* (*գուրգ* [gurz]) в фольклоре разных народов, а также в армянском героическом эпосе "Давид Сасунский"): "*Եհար մրժովն ի վերայ գագաթանն և գոգեաց զսաղաւարտն...տեղի տայր սաղաւարտն մրճին Սմբատայ*" [Ehar mrčovn i veray gagat^aann ew gogea^c zsaławartn... teli tayr saławartn mrčin Smbatay].

С определенной целью используются крылатые слова и устойчивые выражения, свойственные народно-разговорной стилистике: "*Զարքային և մեռեալ շուն մի ոչ տամ, որ ճաշ ունէ առանց գնոյ*" [Zark^aayin ew me^real šun mi oč^e tam or čaš utē a^ranc^e gnoy]; "*Չորեքիազար դահեկանի խոտ են կերեալ ի դաշտեղ, և վաթսուն հազար դահեկանի՝ որ գեղն և գեղջերուն և զնապաստակ երկրիս որսացեալ են և կերեալ*" [Č^orek^hazar dahekani xot en kerea^l i daštēd, ew vat^esun hazar dahekani, zor zełn ew zełjerun ew znapastak erkris orsa^ceal en ew kerea^l].

Употребленные морально-поучительные обращения, проклятия, воспевание героев имеют явную народ-

но-разговорную стилистическую окраску: “*Եղիցի քաղաքս խոսան և աւերակ, և ոչ որ իցէ, որ բնակիցի ի սա յաւիտեանս յաւիտենից*” [Ełic^ı k^ıalak^ı xopan ew awerak, ew oc^ı ok^ı ic^ıē, or bnakic^ı i sa yawiteans yawitenic^ı]; “*Որդեակ, մի վասն զի ի մեծութեան ես՝ պատրիր ի մեծաց, և վասն զի մանկիկ ես՝ խաբիր ի գեղ կանանց*” [Ordeak, mi vasn mecut^ıean es, patrir i mecac^ı, ew vasn zi mankik es, xabir i geł kananc^ı].

Некоторым героям “Истории” свойственны слова и обороты, выражающие военную хитрость: “*Ետ խրատ՝ թէ յորժամ սոքա ի ձեզ հայիև, դուք միաքան ի քաղաքս դարձէք և ի ներս մտեալ՝ գլաղթութեան փողն հնչեցուցէք և դուռն քաղաքին ի բաց թողէք, զի սոքա կարծիցեն, թէ առին գքաղաքն*” [Et xrat, t^ıē yoržam nok^ıa i jez hayin, duk^ı miaban i k^ıalak^ın darjēk^ı ew i ners mteal, zyałt^ıut^ıean p^ıołn hnč^ıec^ıuc^ıēk^ı ew duřn k^ıalak^ıin i bac^ı t^ıołek^ı, zi nok^ıa karcic^ıen, t^ıē ařin zk^ıalak^ın].

В “Истории” очень распространено употребление синонимов в стилистических целях. Синонимы часто придают красочность стилю автора и помогают выделять оттенки значений. Источники синонимов также различны: часть из них взята из литературного языка и его разговорного варианта (ср. *հալալ* [halaw] и *հանդերձ* [handerj], *փանդանել* [p^ıandanel] и *փախուցանել* [p^ıaxuc^ıanel]), часть создана автором по законам армянского словообразования (ср. *դեսպան* [despan] и *զրուցատար* [zruc^ıatar], *զրուցատար լիներ* [zruc^ıatar liner]). Синонимы употребляются либо в пределах одного предложения (ср. *հայել* [hayel] и *տեսանել* [tesanel]), либо одного абзаца, отрывка речи (ср. *երգս առներ* [ergs ařnel], *շեր հանել* [řer hanel]), либо же в разных отрывках текста.

Синонимические ряды по числу компонентов бывают двухчленные (ср. *աթող* [at^ıoř] - *թագաւորութիւն* [t^ıagaworut^ıiwn]), трехчленные (ср. *աւերել* [awerel] - *բրել* [brel] - *քանդել* [k^ıandel]), четырехчленные (ср. *արձակել*

[arjakel] - յուղարկել [yuʔarkel] - առաքել [aʔak^{el}] - յղել [yʔel]), многочисленные (ср. կրօնաւոր [krawnawor] - վանական [vanakan] - բարեպաշտ [barepašt] - միաճաշակ [miačaşak] - սնազգեստ [sewazgest]).

По своему морфологическому строению некоторые синонимические ряды образуются из разных лексических пластов языка (ср. ածել [acel] - բերել [berel]), другие являются частично образованиями от одного корня, частично же – от разных корней (ср. գորաւոր [zawrawor] - գորաւետ [zawrapet] - պատերազմագլուխ [paterazmaglux]). С семантической точки зрения наиболее богаты многочисленные синонимические ряды, менее богаты четырёхчленные, трёхчленные и т.д., в убывающем порядке.

Встречаются не только синонимические слова, но и синонимические выражения: “*Չանոյշ գինին...այս երկու տարի է յինէն կտրեալ էին, և ինքեանք արբին, զայն թող տան, և զվեց գաւառին հարկն, զոր առեալ են, և զքաղաքին մուտսն, զոր կտրեալ են չորեքիսկար դահեկան, զայն ամենայն թող բերեն*” [Zanoyš ginin...ays erku tari ē yinēn ktreal ēin, ew ink^eank^e arbin, zayn t^ool tan, ew zvec^e gawařin harkn, zor ařeal en, ew zk^aalakⁱn mutsn, zor ktreal en č^orek^ehazar dahekan, zayn amenayn t^ool beren].

Стилистическое явление антонимии, в противоположность синонимии, выражено слабо. Стилистические отношения антонимии создаются при помощи слов и выражений: “*Իբրև ազդեղեւ առ թագաւորն Խոսրով, ինդաց յոյժ, իսկ զօրքն Յունաց տրտմեցան սաստիկ*” [Ibrew azd elew ař t^agaworn Xosrov, xndac^e yoyž, isk zawrk^en Yunac^e trtmec^ean sastik]; “*Ընդ մահն Միհրանայ ինդացի, բայց ընդ անմտութիւնն քո լացի*” [Ənd mahn Mihranay xndacⁱ, bayc^e ənd anmtutⁱwnd k^o lacⁱ] и т. д.

Специфическими стилистико-синтаксическими средствами “Истории” являются следующие.

Используемая в классическом грабаре синтаксическая конструкция подлежащее в форме родительного падежа + сказуемое в форме причастия прошедшего времени здесь употребляется как стилистическое средство. Такие устойчивые сочетания встречаются в сложносочиненных предложениях, причем в начале предложения, которое, как правило, начинается союзом: "*ել նորա գիշերազնաց եղեալ, զնաց ի վերայ նորա, որք իջևանեալք էին ի Ծծմակն*" [Ew nora gšieragnac^c eleal, gnac^c i veray nora, ork^c ijewanealk^c ēin i Ccmakn]; "*իսկ նորա բարկացեալ, հրամայեաց զիսանել զնոսա*" [Isk nora barkac^ceal, hramayeac^c glxatel znosa] и. т. д. Из 13 предложений стр. 41 "Истории" 8 имеют такую структуру (аналогичные сочетания внутри предложения не учитывались).

Автор предпочитает начинать предложения союзами, что также преследует цели стилизации; например, на 33-й странице нет ни одного предложения, которое не началось бы союзом или каким-либо иным словом, выступающим как союз, причем из 16 предложений этой страницы 10 начинается союзом *ել* [ew], 3 - *իսկ* [isk], 1 - *զի* [zi], а наречие *իբրև* [ibrew] использовано в качестве союза 2 раза. Щедрое использование союзов является средством стилизации речи; союз *ել* [ew] употребляется многократно и в разных ситуациях.

Синтаксико-стилистическая конструкция подлежащего в родительном падеже + сказуемое в форме причастия прошедшего времени обычно следует за союзом, причем замечены следующие закономерности:

а) В тех сложных предложениях, которые начинаются союзом *ել* [ew], *իսկ* [isk], за ним обычно следует конструкция подлежащее в родительном падеже + сказуемое в форме причастия прошедшего времени, и затем - остальные члены предложения. Закономерность здесь стилистического характера, исключение - общеязыкого: "*ել զայս անցեալ կնոջն, հանեալ բազում անու-*

вместе с другими стилистическими чертами составляет своеобразие стиля "Истории Тарона".

Язык и стиль "Истории" И.Мамиконяна содержит ценный фактический материал не только для истории армянского языка, но также для функциональной и диахронической стилистики, диахронической диалектологии армянского языка, способствовать дальнейшему, более детальному и всестороннему анализу особенностей и закономерностей развития не только древнеармянского языка, но и армянского языка в целом.

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԲ - Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:

Ագաթ. - Ագաթանգեղայ Պատմություն Հայոց, Տփղիս, 1909:

Արմ. - Հ. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-4, Երևան, 1971-1979:

Բուզ. - Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1883:

Եզնիկ - Եզնկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826:

Եղիշէ - Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց, աշխատասիրութեամբ Ե. Տէր-Մինասեան, Երևան, 1957:

Խոր., - Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Երևան,

ՀԱ - «Հանդէս ամսօրեայ» (ամսագիր):

ՀԼՊ - Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, 1951:

Մամիկ. - Յովհաննու Մամիկոնցնի Եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1832:

ՆՀԲ - *Աւետիքեան Գ., Սիրմէլեան Խ., Աւգերեան Մ.*, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հհ. 1-2, Վենետիկ, 1836-1837:

ՍԳր. - Աստուածաշունչ մատեան հին եւ նոր կտակարանաց, ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց, համեմատութեամբ եբրայական եւ յունական բնագրաց, Վենետիկ, 1860:

Գործք - Գործք Առաքելոց:

Ելք - Ելք:

Բ. օրէնք - Երկրորդումն օրինաց:

Յեսու - Գիրք Յեսուայ՝ որդւոյ Նաւեայ:

Ա թագ. - Ա գիրք թագաւորութեանց:

Եգր - Եգր:

Եսայ. – Մարտիրոսութիւն Եսայեայ:
 Ծննդ. – Ծնունդք:
 Ա մակ. – Ա գիրք Մակաբայեցւոց:
 Բ մակ. – Բ գիրք Մակաբայեցւոց:
 Մարկ. – Աւետարան ըստ Մարկոսի:
 Մատթ. – Աւետարան ըստ Մատթեոսի:
 Սաղ. – Գիրք Սաղմոսաց Դաւթի:
 Սիրաք. – Իմաստութիւն Յեսուայ որդւոյ Սիրաքայ:
 Յայտն. – Յայտնութիւն Յովհաննոս Առաքելոյ:
 Փիլիպ. – Առ Փիլիպեցիս թուղթ:
 Փարպ. – Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց եւ
 Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Տփղիս, 1904:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ա) Աղբյուրներ

Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. № 1912 (1920 թ.):

Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, աշխատութեամբ եւ առաջաբանով Աշ.Աբրահամեանի, Երեւան, 1941:

Յովհաննու Մամիկոնենի եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարօնոյ, Վենետիկ, 1832:

«Սասունցի Դավիթ», հայկական ժողովրդական էպոս, 2-րդ հրատ., Երևան, 1961:

Словарь синонимов русского языка, т. 1, Ленинград, 1970:

Jean Mamigonean, Continuation de l'histoire de Daron, traduite pour la première fois de l'arménien, par Jean-Raphael Emine ("Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie", par V.Langlois, t. 1, Paris, MDCCCXII, pp. 359- 382):

բ) Բառարաններ

Աղայան Էդ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976:

Աճառեան Զ., Հայերէն արմատական բառարան, հհ. 1-7, 1926-1935 (2-րդ հրատ., հհ. 1-4, Երևան, 1971-1979):

Աճառյան Զ., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, 1945:

«Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հհ. 1-4, Երևան, 1969-1980:

Մալխասեանց Ստ., Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Երևան, 1944- 1945:

Սուքիասյան Ա., Գալստյան Ս., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևան, 1975:

գ) Տեսական գրականություն

Արեղյան Մ., Երկեր, հիշ. Ա և Գ, Երևան, 1966 և 1968:

Արեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:

Աբրահամյան Ա.Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:

Աբրահամյան Ա.Ա., Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953:

Ակինեան Ն., Դասական հայերենը եւ Վիեննական Մխիթարեան դպրոցը, Վիեննա, 1932:

Աղայան Էդ., Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1967:

Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. 3, Երևան, 1957:

Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, 1951:

Աճառյան Հ., Քննություն Նոր Զուղայի բարբառի, Երևան, 1940:

Աճեմյան Վ., Գրական արևմտահայերենի ձևավորումը, Երևան, 1971:

Այտընեան Ա., Քննական քերականությամբ աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզուի, հանդերձ ներածությամբ եւ յաւելուածով, Վիեննա, 1966:

Առաքելյան Վ., Գրաբարի հոլովների իմաստային նշանակությունները (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Երևան, 1944:

Առաքելյան Վ., Հայերենի շարահյուսություն, հ. 1, Երևան, 1958:

Առաքելյան Վ., Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Երևան, 1975:

Ասատրյան Մ., Անեզական բառերը հայերենում («Պատմա-բանասիրական հանդես», 1960, № 3, էջ 124-135):

Ավետիսյան Հ., Որոշիչ-որոշյալի կապակցությունը գրաբարում, Երևան, 1972:

Բազրատունի Ա., Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852:

Բեդիրյան Պ., Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երևան, 19871:

Բիւզանդացի Նորայր, Կորիւն վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնը, Տփղիս, 1900:

Գաթրոճեան Յ., Մաշտոցեան լեզուն («*Հանդէս ամսօրեայ*», Վիեննա, 1913, էջ 719-723):

Գալէնքեարեան Գ., Ոսկեդարեան և ոչ ոսկեդարեան հայերէնը («*Հանդէս ամսօրեայ*», Վիեննա, 1893, էջ 257-272):

Եզեկյան Լ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն (ուսումնական ձեռնարկ), Երևան, 2003:

Խալաթեան Գ., Ձեռք Գլակ (համեմատական ուսումնասիրութիւն), Վիեննա, 1893:

Խալաթյան Վ., Գրաբարի մի քանի առանձնահատկություններ Եզնիկի լեզվում (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Երևան, 1944:

Խաչիկյան Լ., Դիտողություններ Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմության» նոր հրատարակության առթիվ («*Տեղեկագիր ՀՍՍՐ ԳԱ հասարակական գիտությունների*, 1944, 1-2, էջ 141-150):

Կարստ Յ., Հայերենի *-եր, -նի, -ուի, -տի* հոգնակերտները («*Հանդէս ամսօրեայ*», Վիեննա, 1903, էջ 10-14):

Համբարձումյան Վ.Գ., Ութերորդ դարի հայերենի ոճական դասակարգումը («*Երիտասարդ լեզվաբանների համրապետական գիտական կոնֆերանսի նյութեր (Ձեկուցումների թեզիսներ)*», Երևան, 1974, էջ 16-18):

Համբարձումյան Վ.Գ., Նոր բառեր և իմաստային կիրառություններ Հովհաննես Մամիկոնյանի «Տարոնի Պատմության» մեջ («*Բանբեր Երևանի համալսարանի*», 1976, № 1, էջ 246-252):

Համբարձումյան Վ.Գ., Հ. Մամիկոնյանի լեզվի ձևաբանական մի քանի առանձնահատկություններ («*Լրաբեր հասարակական գիտությունների*» 1976, № 5, էջ 49-57):

Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, 1975:

Հովհաննիսյան Ռ., Հին հայերենի ուղիղ խնդիր երկրորդական նախադասությունների կառուցվածքը, Երևան, 1972:

Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, գիրք Ա., Երևան, 1960:

Ղազարյան Ս., Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1954 (2-րդ հրատ., Երևան, 1981):

Ճշմարիտյան Ժ., Դերբայական դարձվածք արդի հայերենում, Երևան, 1961:

Մալխասեանց Ստ., Գրաբարի հոլովումը, խոնարհումը եւ նախդիրները, Թիֆլիս, 1891:

Մալխասեանց Ստ., Գրաբարի համաձայնութիւնը, Թիֆլիս, 1892:

Մարգարյան Ա., Արդի հայերենի հարադիր բայերը, Երևան, 1966:

Մարության Ա.Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Երևան, 2000:

Մինասյան Մ., Հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցությունը գրաբարում (թեկն. ատենախոս., ձեռագիր), Երևան, 1960:

Մինասեան Մ., Յատկացուցիչ-յատկացեալ կապակցութիւնը գրաբարում, Երուսաղէմ, 1974:

Մուրվալյան Ա., Հայոց լեզվի դարձվածաբանություն և բայակազմություն, Երևան, 1959:

Շահվերդյան Թ.Ս., Ոճագիտություն: Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2010:

Շարաբխանյան Պ., Գրաբարի շաղկապները, Երևան, 1960:

Չալըխեան Վրթ., Քերականութիւն հայկազեան լեզուի, հանդերձ փոփոխմամբք եւ յաւելլուածովք, աշխատասիրեալ ի հ. Արսենէ վ. Այտընեան, Վիեննա, 1885:

Պետրոսյան Հ., Գոյականի թվի կարգը հայերենում, Երևան, 1972:

Ջահուկյան Գ., Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Երևան, 1959:

Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, Երևան, 1964:

Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969:

Սևակ Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1954:

Սուրբաշյան Ա., Հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1971:

Айвазян Л.К., "История Тарона" и армянская литература IV-VII веков (Историко-филологическое исследование), Ереван, 1976:

Амбарцумян В.Г., Язык и стиль "Истории Тарона" Ованеса Мамиконяна: Автореферат кандидатской диссертации (На правах рукописи), Ереван, 1978:

Античные теории языка и стиля, Москва-Ленинград, 1936:

Ахманова О.С., Натан Л.Н., Полторацкий А.И., Фатющенко В.И., О принципах и методах лингвистических исследований, Москва, 1966:

Балли Ш., Французская стилистика, Москва, 1961:

Будагов Р.А., История слов в истории общества, Москва, 1971:

Будагов Р.А., К вопросу о языковых стилях ("Вопросы языкознания", 1954, № 3, сс. 54-67):

Будагов Р.А., Литературные языки и языковые стили, Москва, 1967:

Виноградов В.В., Язык Пушкина (Пушкин и история русского литературного языка), Москва, 1935:

Виноградов В.В., Стиль Пушкина, Москва, 1941:

Виноградов В.В., Русский язык (грамматическое учение о слове), Москва, 1947 (изд. II, Москва, 1972):

Виноградов В.В., Итоги обсуждения вопросов стилистики ("Вопросы языкознания", 1955, № 1, сс. 60-87):

Виноградов В.В., Проблемы авторства и теория стилей, Москва, 1961:

Виноградов В.В., Стилистика, теория поэтической речи, поэтика, Москва, 1963:

Виноградов В.В., О языке художественной литературы, Москва, 1969:

Винокур Г.О., Культура языка (Очерки лингвистической технологии), Москва, 1925:

Гальперин И. Р., Речевые стили и стилистические средства языка ("Вопросы языкознания", 1954, № 4, сс. 76-86):

Гвоздев А.Н., Очерки по стилистике русского языка, Москва, 1952:

Гвоздев А.Н., Современный русский язык, тт. 1-2, Москва, 1973:

Гумбольдт В. фон, О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на умственное развитие человеческого рода, СПб., 1859:

Ефимов А.И., Язык сатиры Салтыкова-Щедрина, Москва, 1953:

Ефимов А.И., Задачи сравнительной стилистики восточнославянских языков, Москва, 1963:

Ильинская И.С., О языковых и неязыковых стилистических средствах ("Вопросы языкознания", 1954, № 5, сс. 84-89):

Кацнельсон С.Д., Содержание слова, значение и обозначение, Москва-Ленинград, 1972:

Кацнельсон С.Д., Типология языка и речевое мышление, Москва, 1972:

Ковтун Л.С., О значении слова ("Вопросы языкознания", 1955, № 5, сс. 65-77):

Колосс Л.Л., О предмете стилистики ("Вопросы языкознания", 1953, № 3, сс. 93-99):

Костомаров В.Г., Культура речи и стиль, Москва, 1960:

Курилович Е., Заметки о значении слова ("Вопросы языкознания", 1955, № 3, сс. 73-81):

Кузикьян И.К., Очерки исторического синтаксиса литературного армянского языка, Москва, 1959:

Ларин Б.А., Очерки по фразеологии, Москва, 1956:

Ларин Б.А., Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVIII в.), Москва, 1975:

Левин В.Д., О некоторых вопросах стилистики ("Вопросы языкознания", 1954, № 5, сс. 74-83):

Мамонов В.А., Розенталь Д.Э., Практическая стилистика современного русского языка, Москва, 1957:

Марков В.М., Историческая грамматика русского языка: Именное склонение, Москва, 1974:

Москальская О.И., Проблемы системного описания синтаксиса (На материале немецкого языка), Москва, 1974:

Обнорский С.П., Очерки по истории русского литературного языка старшего периода, Москва-Ленинград, 1946:

Общее языкознание (Методы лингвистического анализа), Москва, 1970:

Общее языкознание (Внутренняя структура языка), Москва, 1972:

Очерки по стилистике русского языка, Москва, 1959:

Очерки по стилистике русского языка и литературного редактирования, Москва, 1961:

Первая всесоюзная конференция по испанской филологии (Тезисы докладов), Ленинград., 1970:

Пешковский А. М., Вопросы методики родного языка, лингвистики, стилистики, Москва-Ленинград, 1930:

Потоцкая Н.П., Стилистика современного французского языка, Москва, 1974:

Практическая стилистика русского литературного языка, Москва, 1974:

Проблемы неидиоматической фразеологии, Москва, 1971:

Розенталь Д.Э., Практическая стилистика русского языка, Москва, 1974:

Смирницкий А.С., Значение слова ("Вопросы языкознания", 1955, № 2, сс. 79-89):

Сорокин Ю.С., К вопросу об основных понятиях стилистики ("Вопросы языкознания", 1954, № 2, сс. 68-82):

Срезневский И.И., Мысли об истории русского языка, Санкт-Петербург, 1850:

Степанов Г.В., О художественном и научном стилях речи ("Вопросы языкознания", 1954, № 4, сс. 87-92):

Степанов Ю.С., Французская стилистика, Москва, 1965:

Степанов Ю.С., Основы общего языкознания, Москва, 1974:

Телия В.Н., Фразеология ("Теоретические проблемы советского языкознания", Москва, 1972, сс. 257-277):

Томашевский В.В., Стилистика и стихосложение, Ленинград, 1959:

Туманян Э.Г., Древнеармянский язык, Москва, 1972:

Тынянов Ю. Н., Проблемы стихотворного языка (Статьи), Москва, 1965:

4-ый Международный съезд славистов (Тезисы докладов), Москва, 1962:

Чижик-Полейко А.И., Стилистика русского языка, Воронеж, 1964:

Чичерин А.В., Идеи и стиль (О природе поэтического слова), Москва, 1963:

Чичерин А.В., О языке и стиле романа-эпопея "Война и мир", Львов, 1956:

Шанский Н.М., Фразеология современного русского языка, Москва, 1972:

Шахматов А.А., Введение в курс истории русского языка. Часть 1: Исторический процесс образования русских племен и наречий, Прага, 1916:

Шахматов А.А., Сборник статей и материалов, Москва, 1947:

Феодоров А.В., В защиту некоторых понятий стилистики ("Вопросы языкознания", 1954, № 5, сс. 65-73):

Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования, Москва, 1974:

Язык и стиль античных писателей, Ленинград, 1966:

Adontz N., Denys de Thrac et les commentateurs arméniens, Louven, 1970:

Cressot M., Le style et ses technique: Precis d'analys stylistique, Paris, 1959:

Jensen H., Armenische Grammatik, Heidelberg, 1959:

Hübschmann H., Armenische Grammatik, Band 1-2, Leipzig, 1895-1897 (հայ. քարդւն., Երևան, 2003):

Marouzeau J., Precis de stylistique française, Paris, 1959:

Meillet A., Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, Vienne, 1936:

Meillet A., Recherches sur la syntax comparée de l'arménien, Lysbonne, 1962:

Meillet A., Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg, 1964:

Minassian M., Grammaire descriptive de l'arménien classique, Genève, 1996:

ԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿ

- Արեղյան Մ. 12-17, 19, 29, 39, 60, 111, 155
 Աբրահամյան Ա. Ա. 6, 43, 54, 79, 82, 87, 104-106, 156
 Աբրահամյան Ա. Գ. 13, 18, 19, 155
 Ագաթանգեղոս 63, 104
 Ակինեան Ն. 12
 Աղայան Է. 88, 100, 101, 155, 156
 Աճառյան Հ. 5, 12, 19, 46, 48-53, 79, 83, 84, 88, 153, 155, 156
 Աճեմյան Վ. 156
 Այվազյան Ղ. 16, 17
 Այտընեան Ա. 6, 11, 19, 35, 36, 46-48, 53, 54, 85, 87, 88, 93, 96, 97, 156
 Առաքելյան Վ. 91, 96, 119, 156
 Ասատրյան Մ. 79, 156
 Ավետիսյան Հ. 94, 156
 Արսեն Բագրատունի 79, 156
 Բադիկյան Խ. 8, 59
 Բալլի Շ. 61
 Բեդիրյան Պ. 60, 157
 Գաթրոնեան Յ. 11, 157
 Գալստյան Ա. 60
 Գալէմբեարեան Գ. 11, 157
 Գևորգյան Կ. 60
 Գրիգոր Մագիստրոս 46
 Գրիգոր Նարեկացի 47, 119
 Եգեկյան Լ. 157
 Եզնիկ Կողբացի 80-84, 153
 Եղիշե 63, 80, 83, 84, 104
 Զարբհանալյան Գ. 14
 Զամինյան Ա. 14
 Զենոբ Գլակ 14, 16, 17, 47
 Լանգլուա Վ. 18
 Լեո 14
 Խալաթեան Գ. 14, 17, 157
 Խալաթյան Վ. 94, 157
 Խաչիկյան Լ. 18, 157
 Կարստ Յ. 157
 Համբարձումյան Վ. Գ. 8, 9, 157
 Հյուբշման Հ. 46, 53,
 Հովհաննես կաթողիկոս 46
 Հովհաննիսյան Ռ. 158
 Ղազարյան Ս. 20, 47, 93, 158
 Ղազար Փարպեցի 63, 80-84
 Ճշմարիտյան Ժ. 158
 Մալխասեանց Ստ. 48, 57, 83, 155, 158
 Մաղաքիա արքեպ 49
 Մարգարյան Ա. 31, 60, 158
 Մարության Ա. Ա. 158
 Մինասյան Մ. 94, 158
 Մուրվալյան Ա. 60, 158
 Մովսես Խորենացի 81, 83
 Յովհան Մամիկոնեան 7, 8, 12-22, 36, 37, 42, 47-54, 57, 58, 59, 61-63, 65-69, 71, 74, 76, 79, 80, 87, 88, 90, 93, 94, 96-102, 105, 106-108, 111, 113, 118, 121, 126, 127, 131, 155
 Նորայր Բիւզանդացի 11,

- Շահվերդյան Թ. 158
 Շանսկի Ն. Ս. 61
 Շարաբխանյան Պ. 122, 158
 Չալքիսեան Չրթ. 35,
 Պետրոսյան Հ. 78, 79, 158
 Չահուկյան Գ. 10, 11, 29, 50,
 78, 79, 81, 83, 84, 87, 93,
 94, 158, 159
 Սոսյուր Ֆ. դր 8
 Սևակ Գ. 29, 60, 159
 Սուրխալյան Ա. 60, 155, 159
 Շինգրադով Վ. Վ. 61
 Փախտու Բուզանդ 101,
 104, 153,
 Փիլոն Երրայեցի 49
 Абега́н М. 132, 133
 Абраа́мян А. 133
 Агафангелос 138, 155
 Айвазя́н А. К. 133, 159
 Айты́нян А. 132, 133
 Амбарцумя́н В. Г. 159
 Ахма́нова О. С. 159
 Ача́рян Р. 132
 Балли Ш. 59, 61, 159
 Буда́гов Р. А. 159
 Виногра́дов В. В. 61, 159,
 160
 Виноку́р Г. О. 160
 Гальпе́рин И. Р. 160
 Гвозде́в А. Н. 160
 Гумбо́льдт В. фон 113, 160
 Егеше́ 138, 155
 Ефи́мов А. И. 160
 Зами́нян А. 133
 Зарба́налян Г. 132, 133,
 Ио́ан Мамико́нян 132, 133,
 137, 138, 144, 145, 147,
 151, 152, 155
 Ильи́нская И. С. 160
 Кацне́льсон С. Д. 160
 Ковту́н А. С. 160
 Колосс А. А. 161
 Костомаров В. Г. 161
 Кури́лович Е. 161
 Куси́кьян И. К. 90, 161
 Ланглау В. 133
 Ла́рин Б. А. 21, 133, 161
 Ле́вин В. Д. 161
 Мамо́нов В. А. 161
 Марко́в В. М. 161
 Моска́льская О. И. 161
 На́тан А. Н. 159
 Обно́рский С. П. 161
 Пешко́вский А. М. 161
 Пото́цкая Н. П. 162
 Розента́ль Д. Э. 161, 162
 Смирни́цкий А. С. 162
 Соро́кин Ю. С. 162
 Срезне́вский И. И. 162
 Степа́нов Г. В. 162
 Степа́нов Ю. С. 162
 Тели́я В. Н. 61, 162
 Томаше́вский В. В. 162
 Тума́нян Э. Г. 78, 79, 162
 Ты́нянов Ю. Н. 162
 Хала́тян Г. 133
 Хю́бшман Г. 132
 Чи́жик-Поле́йко А. И. 162
 Чиче́рин А. В. 62
 Шанска́й Н. М. 61, 69, 71,
 163
 Шахма́тов А. А. 163
 Фатю́щенко В. И. 163
 Феодо́ров А. В. 163

Adontz N. 163

Cressot M. 163

Jean Mamigonean 18, 155,

Jean-Raphael Emine 18

Jensen H. 163

Hübschmann H. 53,163

Langlois V. 18

Marouzeau J. 163

Meillet A. 79, 163

Minassian M. 91, 163

Հ ա վ ե լ վ ա ծ Խմբագրի կողմից

Սույն ժողովածուով⁹⁸ սկսվում է հայոց լեզվի պատմության առանձին հարցերին նվիրված ուսումնասիրությունների շարքը, որոնց հիման վրա ՀՍՍՀ ԳԱ Հր.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտը նպատակ ունի ստեղծել հայոց լեզվի ամբողջական պատմությունը:

Հայերենի պատմական զարգացման քննության ուղղությամբ հայագիտության մեջ զգալի աշխատանք է կատարվել, հատկապես վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում: Նախ մշենք, որ ուսումնասիրողի տրամադրության տակ է դրվել բավական հարուստ փաստական նյութ, հրատարակվել են հին, միջին և նոր հայերենով գրված բազմաթիվ և բազմաբնույթ մատենագրական աղբյուրներ, անցյալի բառարանագրական հուշարձաններ, ի մի են բերվել և պարբերաբար հրապարակվել վիմագրական նյութը, ձեռագրերի հիշատակարանները, հայ հին մատենագիրների երկերի համաբարբառները և այլն:

Այնուհետև, որպես լեզվի պատմական նկարագրության անհրաժեշտ ելակետ ու նախապայման, մշակվել է հայոց լեզվի պատմության գիտական շրջանաբաժանումը⁹⁹, ձևավորվել են պատմական լեզվաբանության հիմնական տեսական սկզբունքներն ու ելակետերը, կազմվել է «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության ընդարձակ նախագիծը:

Ինչ վերաբերում է լեզվական նյութի բուն ուսումնասիրությանը, ապա այստեղ ևս հայ լեզվաբանությունը որոշակի նվաճումների է հասել: Փորձեր են արվել ներկայացնելու

⁹⁸ Նկատի ունի «Հայոց լեզվի պատմության հարցեր» ժողովածուն (Երևան, 1981), որի համար ժամանակին մեր սույն աշխատանքի խմբագիրը գրել է ստորև բերվող հատվածը՝ իբրև «Առաջաբան», և որը (մեր աշխատանքին չվերաբերող մասի կրճատումով) դնում ենք այստեղ՝ իբրև «Խմբագրի կողմից»:

⁹⁹ Տե՛ս Գ.Բ.Զահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, Ե., 1964:

հայոց լեզվի պատմական զարգացման ընթացքը ինչպես ամբողջությամբ վերցրած¹⁰⁰, այնպես էլ ըստ առանձին ժամանակահատվածների¹⁰¹: Հայերենի զարգացման անցած փուլերի քերականական կառուցվածքի կամ նրա այս կամ այն կողմի նկարագրությանը, առանձին լեզվական իրողությունների պատմական զարգացման ուսումնասիրությանը, ինչպես նաև հայոց լեզվի պատմության մասնակի հարցերի քննությանը նվիրված են բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք բոլորը այստեղ հնարավոր չէ թվարկել¹⁰²:

Մյուս կողմից, սակայն, մնում են հայոց լեզվի պատմության քիչ հետազոտված բնագավառներ, կնճռոտ խնդիրներ, որոնք կարող են ուսումնասիրության: Այդպիսի խնդիրներից են հայոց լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում լեզվական իրադրության բնութագրումը, լեզվի գոյութ-

¹⁰⁰ *Հ.Աճառյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, հհ. 1-2, Ե., 1940-1951: *Ս.Ղազարյան*, Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Ե., 1954: *Նույնի՝* Հայոց գրական լեզվի պատմություն, հ. Ա, Ե., 1961: *Գ.Բ.Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Ե., 1969:

¹⁰¹ *Գ.Ա.Ղափանցյան*, Հայոց լեզվի պատմություն (հին շրջան), Ե., 1961: *Ս.Ա.Գալստյան*, Ակնարկներ աշխարհաբարի պատմության, Ե., 1963: *Տ.Ա.Շահրազյան*, Արևմտահայ աշխարհաբարի առաջացումը, Ե., 1963: *Г.Б.Джаукян*, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Е., 1967: *Վ.Լ.Աճեմյան*, Գրական արևմտահայերենի ձևավորումը, Ե., 1971: Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հհ. Ա-Բ, Ե., 1972-1975: *Ռ.Ա.Իշխանյան*, Արևելահայ բանաստեղծության լեզվի պատմություն, Ե., 1978: *Նույնի՝* Նոր գրական հայերենը. XVII-XVIII դդ., Ե., 1979 և այլն:

¹⁰² Հիշատակենք դրանցից միայն մի քանիսը. *Ա.Ա.Աբրահամյան*, Գրաբարի ձեռնարկ., Ե., 1958: *Գ.Բ.Ջահուկյան*, Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Ե., 1959: *Է.Բ.Աղայան*, Գրաբարի քերականություն, 1ա, Ե., 1964: *Э.Г.Туманян*, Древнеармянский язык, М., 1971: *Ինչպես նաև՝* *К.И.Кусикьян*, Очерки исторического синтаксиса литературного армянского языка, М., 1959: *Э.Г.Туманян*, Очерки исторического развития надежных форм новоармянского литературного языка, М., 1964: Հայերենի պատմական քերականություն («Բառագիտություն» և «Խոնարհման համակարգի պատմական զարգացումը»), հ. 2, Ե., 1975 և այլն:

յան տարբեր ծների (տարածական և հասարակական տարբերակների) գործառնության ոլորտների որոշումը, գրական լեզուների ձևավորման առանձնահատկությունների, լեզվական փոփոխությունների բնույթի ու պատճառների բացահայտումը, նորագոյացումների առաջացման ու տարածման ժամանակագրության որոշումը, ինչպես նաև հայերենի քերականական կառուցվածքի, հնչյունական համակարգի, բառապաշարի պատմական զարգացման մի շարք կոնկրետ առանձնահատկությունների պարզաբանման հետ կապված հարցերը: Դեռևս լիովին պարզաբանված չեն անցումային ժամանակաշրջանների լեզվավիճակները՝ հետդասական, նախամիջինհայերենյան, աշխարհաբարացման և այլն:

Հայագիտության կարևորագույն խնդիրներից է նաև պատմական ոճագիտության ստեղծումը, մասնավորապես հին և միջին գրական հայերենների գործառական ոճերի ձևավորման ու զարգացման, անհատական և գործառական ոճերի հարաբերության հարցերի լուծումը:

Հայտնի է, որ գրաբար մատենագրության լեզվի ոճաբանական քննությանը սկիզբ է դրվել բավական վաղուց, այդ հարցով զբաղվել են այնպիսի հայագետ-լեզվաբաններ, ինչպիսիք են Ա. Գարագաշյանը, Ա. Այտընյանը, Ն. Բյուզանդացին, Հ. Գաթրոճյանը, Հ. Թոռնյանը, Ք. Սպենյանը, Ն. Ակինյանը և ուրիշներ, մեր ժամանակներում՝ հատկապես Վ. Առաքելյանը: Սակայն նրանց ուշադրության կենտրոնում էին հիմնականում գրաբարի դասական շրջանի հեղինակների երկերը, նրանց ոճական դասակարգումն ու բնութագրումը: Ավելի ուշ շրջանի գրաբարագիր հեղինակների լեզուն (բացի Նարեկացուց¹⁰³) այդ առումով գրեթե չի ուսումնասիրված: Ներկա ժողովածուի մեջ ամփոփված աշխատությունները որոշ չափով գալիս են լրացնելու այդ բացը...

Վ. Համբարձումյանի «Հ. Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմության» լեզուն և ոճը» ուսումնասիրությունը նվիր-

¹⁰³ Վ. Առաքելյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Ե., 1975:

ված է հայ հին մատենագրության՝ ոճական տեսակետից ուշագրավ մի երկի քննությամբ: Վ.Յամբարձումյանը անդրադառնում է այդ գրական հուշարձանի և նրա հեղինակի անձնավորության հետ կապված հարցերին, գնահատում է այդ ստեղծագործությանը նվիրված աշխատությունները, բանասիրական և լեզվական փաստերի համադրումով գալիս է այն եզրակացության, որ Յ. Մամիկոնյանը VIII դարի մատենագիր է: Աշխատության մեջ մանրամասն քննվում են երկի լեզվի բառապաշարի իմաստային, բառակազմական և քերականական առանձնահատկությունները: Բառապաշարը քննվում է ըստ առանձին շերտերի՝ կամ գործառական-իմաստային դաշտերի, հատուկ ուշադրություն է դարձվում նորաբանություններին, փորձ է արվում բացահայտել նրանց առաջացման ակունքները: Դարձվածաբանական միավորները ուսումնասիրվում են ըստ ծագման, կառուցվածքի և կիրառման առանձնահատկությունների: Բացահայտվում է քննված լեզվական միավորների ոճական արժեքը:

Հատորում տեղ գտած երկու ուսումնասիրություններում¹⁰⁴ էլ ընտրված հեղինակների ոճը դիտվում է որպես իրենց ժամանակի գործառական ոճերից՝ պատմագրական մատենագրության ոճի արտահայտություն, միաժամանակ հատուկ ուշադրություն է դարձվում հեղինակների լեզվաոճական անհատական նախասիրությունների բացահայտմանը: Յ. Մամիկոնյանի... լեզվում հայտնաբերված նորաբանությունները, քերականական նոր երևույթների կիրառությունների փաստերը կարևոր նշանակություն ունեն հին գրական հայերենի ետ-դասական շրջանի հետագա ուսումնասիրության տեսակետից:

Լ.Հովսեփյան

¹⁰⁴ Մյուս ուսումնասիրությունն է՝ Գ. Կ. Բաղդիշյան, Սեբեոսի լեզուն և ոճը (տե՛ս նույն տեղում, էջ 9-110):

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք	5
Ներածություն	10
Գլուխ 1. Բառապաշարը	
1. Նախնական դիտողություններ	22
2. Բառապաշարի աղբյուրները և շերտերը	23
3. Բառակազմական միջոցները և եղանակները	28
4. Նոր բառեր և իմաստային կիրառություններ	45
5. Դարձվածային միավորները	59
Գլուխ 2. Քերականական առանձնահատկությունները	
1. Նախնական դիտողություններ	76
2. Ձևաբանական առանձնահատկություններ	77
3. Շարահյուսական առանձնահատկություններ	90
Գլուխ 3. Պատմության ոճը	
1. Նախնական դիտողություններ	99
2. Հեղինակային ոճի ակունքները	100
3. Հոմանիշ և հականիշ բառերի ոճական կիրառությունները	113
4. Շարահյուսական ոճական կիրառություններ	118
Եզրակացություններ	127
Резюме	132
Համառոտագրություններ	153
Գրականության ցանկ	155
Անվանացանկ	164
Հավելված. Խմբագրի կողմից	167

[2000թ.]

Վազգեն Գուրգենի Համբարձումյան

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՍԻԿՈՆՅԱՆԻ
«ՏԱՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»
ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ

Համակարգչային էջադրումը՝ Վ. Պապյանի

Հրատ. պատվեր № 425

Ստորագրված է տպագրության՝ 04.04.2013թ.:

Չափսը՝ 60 x 84 ¹/₁₆, բուրդ N 1, օֆսեթ տպագրություն,

10,75 տպագրական մամուլ:

Տպարանակը՝ 200 օրինակ:

Գինը՝ պայմանագրային:

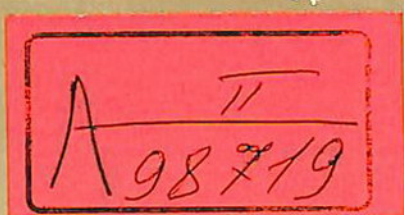
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24:

W

ԳՍՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0255449

A II
98719